Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
«Кәсіпқор» Холдингі» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

**Г.А. ҚАДІРӘЛИЕВА, Ж.А. КЕРІМБАЕВА,
А.А. ТИЕРМЕНОВА, С.Т. ШЫҢҒАЛИЕВА**

КІТАПТАНУ ЖӘНЕ КІТАП ТАРИХЫ

*0401000 «Кітапхана ісі» мамандығы бойынша
техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру жүйесі үшін
өзектендірілген типтік оқу жоспарлары мен бағдарламалары бойынша
оқу құралы ретінде әзірленді*

Нұр-Сұлтан, 2019

ӘОЖ 02 (075)
КБЖ 78.3 я73
К 97

Кітаптану және кітап тарихы: Оқу құралы / Г.А. Қадірәлиева, Ж.А.Керімбаева, А.А. Тиерменова, С.Т. Шыңғалиева – Нұр-Сұлтан: «Кәсіпқор» Холдингі» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, 2019 ж.

ISBN 978-601-333-809-5

«Кітаптану және кітап тарихы» оқу құралында кітаптану теориясына қазіргі көзқарас, кітап ісіндегі даму жолынан қазіргі уақытқа дейінгі жазба, кітап және кітап шығару ісінің қалыптасу тарихы ұсынылған. Құрастырушылардың негізгі міндеті студенттерге кітаптану, жазу тарихы, кітап және кітап ісі туралы жалпы түсінік беру, негізгі қағидаттарды белгілеу, студенттерді Қазақстандағы кітап шығару ісінің кәсіптік терминологиясы негіздерімен таныстыру болмақ. Сонымен қатар, оқу құралы елдегі кітап шығару ісінің тарихи қалыптасу кезеңдерімен, кітаптану ғылымы ретінде кітаппен және кітап ісімен, кітап шығару қызметінің мақсаттарымен және міндеттерімен таныстыруға арналған.

Оқу құралы кітапхана ісі саласындағы білікті мамандарды даярлайтын оқу орындарына арналған. Осы оқу құралы арнайы пәндер оқытушыларына, кітаптану мен кітап тарихын зерттейтін зерттеушілерге, өткен және қазіргі заман кітаптарына қызығушылық танытқан тұлғаларға пайдалы болады.

ӘОЖ 02 (075)
КБЖ 78.3 я73

Рецензенттер:

Ақмола облысының білім басқармасы жанындағы Көкшетау қаласы «Ақан сері атындағы жоғары мәдениет колледжі» МКҚК «Өнер және мәдениет» бейіні бойынша оқу-әдістемелік бірлестік;

«Позитив-НС» ЖШС

«Оқулық» Республикалық ғылыми-практикалық орталығымен ұсынылған

© КеАҚ Холдинг «Кәсіпқор», 2019
«Delta Consulting Group» ЖШС аударған

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ **4**

1-тарау. Кітаптану және кітап тарихының жалпы негіздері **5**

1.1 Кітаптану – кітап туралы ғылым **5**

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ **12**

2-тарау. Жазудың негізгі кезеңдері, кітап және кітап басып шығару тарихы **13**

2.1 Жазудың пайда болуы және дамуы **13**

2.2 Көне дәуір кітаптары **25**

2.3 Кітапбаспасы көзі **37**

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ПЕН ДЕРЕККӨЗ ТІЗІМІ **42**

3-тарау. Қазақстан Республикасындағы кітаптану тарихы **43**

3.1 Қазақстандағы баспа ісінің пайда болуы және дамуы **43**

3.2Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстандағы баспа жұмысы **54**

3.3 Қазақстандағы кітапбаспа ісінің қалыптасуы **58**

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ПЕН ДЕРЕККӨЗ ТІЗІМІ **64**

4-тарау. Қазақстан Республикасында кітапбаспа ісінің заманауи қалпы **66**

4.1 Заманауи Қазақстандағы кітапбаспасы ісінің дамуы **66**

4.2 Қазіргі Қазақстанда арнайы баспахана құру **76**

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ПЕН ДЕРЕККӨЗ ТІЗІМІ **86**

Тәжірибелік жұмыс **87**

Бақылау сұрақтары **88**

Тест тапсырмалары **90**

ҚОРЫТЫНДЫ **104**

ГЛОССАРИЙ **105**

Қосымшалар **108**

КІРІСПЕ

Кітаптану мәселесі, оның тарихы қазіргі кезде өте өзекті және кітапхана ісінде ерекше орын алуы керек. Кітапхана мен мұрағаттардың оқырмандары мен келушілеріне қызмет көрсетуге қатысты кәсіптік модуль бағдарламасын меңгеруді жеңілдету мақсатында 0401000 – «Кітапхана ісі» мамандығы бойынша 0401013 – «Кітапханашы» біліктілігі үшін техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру жүйесіне арналған өзектілендірілген үлгілік оқу жоспары мен бағдарламасына сәйкес «Кітаптану және кітап тарихы» оқу құралы әзірленді.

Бұл оқу құралы құрамында тест тапсырмалары, бақылау сұрақтары мен қосымшалары бар теориялық және практикалық курстың негізгі материалдарымен қамтылған.

Оқу құралының мақсаты - қоғамның барлық саласында баспа материалының белсенді қолданылуы және таным үрдісінде олардың кең мүмкіндігін пайдалану дайындығымен таныстыру.

«Кітаптану және кітап тарихы» пәні кітапханалық-библиографиялық циклдің негізі болып табылады. Кітапханалық-библиографиялық кадрларды даярлау жүйесінде көрнекті орын ала отырып, оқу құралы кітап қызметінің мәселелері мен негізгі тарихи аспектілері, Қазақстандағы кітап шығару ісінің кезеңдерінің даму ерекшеліктері туралы түсінік береді.

Оқу құралының мазмұны Қазақстан Республикасында да, шет елдерде де жазудың пайда болуының негізгі кезеңдерін, кітап, кітап басып шығару тарихын және кітаптану тарихын топтастыра білуге бағытталған.

Оқытудың аталмыш нәтижесіне қол жеткізу үшін келесі бағалау критерийлері қолданылады:

1. Жазу мен кітаптың пайда болу тарихы бойынша білімді меңгеру.
2. Кітап басып шығарудың тарихи даму кезеңдерін зерделеу.
3. Қазақстан Республикасындағы баспа ісінің қазіргі жағдайын білу.

Ең маңыздысы, ұсынылып отырған оқу құралы жоғарыда ескерілген үлгілік жоспардағы «Кітапхана мен мұрағаттардың оқырмандары мен келушілеріне қызмет көрсету» 02 - кәсіптік модулі бойынша, студенттер мен оқытушыларға қосымша ақпарат ретінде өзіндік жұмысында қолдануына мүмкіндік беретін, оқыту құралы да бола алады. Оқу құралында берілген материал жүйелендірілген және жазуда неғұрлым қолжетімділік көзделген.

1 - тарау. Кітаптану және кітап тарихының жалпы негіздері.

1.1 Кітаптану – кітап туралы ғылым

Кітаптану – бұл әлеуметтік шындықтың объективті құбылысы ретіндегі кітаптың мәні, заңдылықтары, айналымда болу процестері мен формалары, қозғалысы, дамуы және қызмет етуі туралы жүйеге келтірілген ғылыми білім. Кітаптану ұзақ уақыт бойы біртұтас ғылым ретінде емес, «кітап − кітап ісі − оқырман» болып табылатын көп компонентті күрделі объектіні білу әрі игеруге бағытталған жеке пән кешені ретінде қалыптасып дамыды. Қазіргі кезде кітаптану жалпы пәнмен, зерттеу объектісі мен әдістерімен байланысты бірыңғай білім жүйесін білдіреді. Кітаптану құзыретіне кіретін теориялық мәселелер шеңберін келесі түрде белгілеуге болады:

− әлеуметтік болмыстың объективті құбылысы ретінде, сондай-ақ кітап ісінің пайда болу тәсілі ретінде пайда болу, даму және тәсілдерінің (үдерістері мен формалары) пайда болуының жалпы логикалық және тарихи заңдылықтары мен мәнін анықтау және зерттеу;

− тарихи үрдісті зерттеу және кітаптану білімінің пайда болу және даму заңдылықтарын анықтау;

− кітаптану білімін пәнаралық және пәнішілік ұйымдастыру объектісін, пәнін, құрылымын негіздеу;

− кітаптану білімінің әдісінің теориясын әзірлеу және жүйелі түрде баяндау;

− кітаптанудың категориялық-құнарлы аппаратын әзірлеу және жүйеге келтіру;

-кітап типологиясын арнайы-кітаптану мен жеке-пәндік типологияның әдіснамалық негізі ретінде әзірлеу және кітап басылымын жіктеу;

− ғылыми танымның жалпы принциптерін (шынайылық, рефлексия және даму мен жүйелілік және т.б.), сонымен қатар тарихи және логикалық көзқарас тұрғысынан кітаптануды түсіндіру;

− кітаптанудың басқа ғылыми пәндермен өзара әрекеттесуінің мәні мен нысанын зерттеу;

− кітап ісінің тәжірибесін және кітаптың қоғамдағы жұмыс істеу процесін басқарудың ғылыми негіздерін жасау.

Кітаптану объектісі мен пәні. «Кітап» терминінің пайда болуы

Әр ғылымның өзіндік зерттеу объектісі бар. Нысанның анықтамасы ғылымның нені зерттейтіні туралы сұраққа жауап беруі; пәннің анықтамасы қалай, қандай мақсатта зерттеу жүргізілетіндігі туралы түсінік береді.

Кітаптану теориясының объектісі–кітап ғылымының категориясы, ұғым, анықтама мен пайымдау жүйесімен ұсынылған кітап ісі саласындағы кітаптың жалпыланған теориялық үлгісі.

Жалпы кітаптану пәні – әлеуметтік болмыстың шынайы құбылысы ретінде кітап қалпының өзгеруі, дамуы, өзгеруінің жалпы заңдылығының жалпыланған теориялық үлгісі.

Кітап ғылымының ең күрделі мәселесі–даму қиындығы. Сонымен, осы уақытқа дейін «кітап» терминінің жалпыға бірдей қабылданған анықтамасы жоқ. Бұл ең алдымен кітаптың қосарлы сипаты: оның материалдық формасы мен мінсіз мазмұнына байланысты. Осы ерекшелікті ескере отырып, кітаптың диалектикалық қосалқылығын объективті шындық ретінде, біз кітаптың мазмұнынан, оның материалдық нысанынан тыс болмайтынын түсінеміз. Бұл ерекшелікті, кітаптың диалектикалық қосарлануын шынайы шындық ретінде ескере отырып, кітап мазмұнынан, материалдық формасынан да тыс болмайтындығын білеміз.

«Кітап» терминіне анықтама берудің барлық талпыныстарының басты нүктесі оны адам ойының тасымалдаушысы, өнер туындысы, жиі таңданудың объектісі болып табылатын және елеулі материалдық құндылығы бар түсінік болып табылады. Сонымен, 1927 жылы атақты кітаптанушы Михаил Николаевич Куфаев былай деп жазды:

«... Кітап - адам шығармашылығы өнімі болып табылады және бір не бірнеше автор ойы мен сөзін білдіретін және автор, баспагер не иеленуші мүддесі үшін іштей біріктірілген қолмен не мәтінмен басылған парақтар жиынтығы».

«Кітап» терминіне әмбебап анықтаманы кеңестік кезеңінің атақты кітаптанушысы ғалым Джозеф Евсеевич Баренбаум берген:

«Кітап-кез келген материалда (тас, саз, тері, папирус, Жібек, тақта, қағаз, синтетикалық материалдар) тіркелген, бір мезгілде бірнеше функцияларды (ақпараттық, коммуникативтік, идеологиялық, танымдық, эстетикалық, этикалық және басқа) орындайтын және нақты немесе абстрактілі оқырманға арналған кез келген оқылатын таңбалы (идеографиялық, алфавиттік, ноталық, сандық) нысаны бар жазу немесе баспа туындысы»

Бұл анықтама:

1. Кітаптану объектісі мен пәнін нақтылауға;

2. Кітаптану, құжаттану, информатика және т. б. осы сияқты ғылыми пәндерден, сондай-ақ, бірінші кезекте – оның ақпараттық аспектісінен кітап меңгеруді оған ұқсастарынан бөлуге мүмкіндік беретін, бірақ онымен сәйкес келмейтін шектерді анықтауға мүмкіндік береді.

«Кітап» терминінің пайда болуы. Кітаптың мәнін жақсы түсіну үшін осы сөздің шығу тегін қысқаша талдауға болады. Әртүрлі тілдегі «кітап» сөзі этимологиялық тұрғыдан жазуа арналған материалды білдіретін термин не жазба нысаны, мазмұны мен қызметіне байланысты.

Жалпы славяндық «knuga» терминінің этимологиясы толық ашылмаған. Тіл білімі әдебиетінде бұл сөз ежелгі қытайлық «кйап» (ky еп) дегенге ауысады, яғни «қағаз орамы» (орама түріндегі кітап) дегенді білдіреді. Қазіргі қытай тілінде термин «чжюан» деп аталады және кітаптағы тарау не бөлімді білдіреді. Бұл сөз славяндарға түркі халықтарының делдалдығы арқылы келді.

Остромир Інжілінде (1056-57 г.) «кънигы»» «әріптер, хат» дегенді білдіреді. Грек biblos әрі латынның liber (француз livre, испан және итальяндық libro) жазуға арналған материалды білдіреді. Тұжырымдаманың әмбебап анықтамасына қатысты мәселе бойынша ортақ түсінік – кітап. Германдық buch пен ағылшын book мағынасы бірдей (соған байланысты немістің buche - бук ағашы, оның кесіндісіне жазу жазылған). Көне еврей «катав» сөзі «жазылған» дегенді білдіреді, қазіргі заманауи иврит тілінде «сефер» термині бастапқыда «теріден жазуға арналған материал» деген мағынаны білдіреді. Араб тіліндегі «китаб» − «жазылған» деген мағынаны білдіреді. Кітаптың ежелгі түркі атауы bitig, ал кейінірек моңғол bidig мен венгр betii (әріп) қытайдың пи - жазу қылқаламы деген нұсқадан шыққан.

Кітаптанушылық білімнің құрылымы

Кез келген ғылымда қолданылатын әдістер жалпы ғылыми және арнайы болып бөлінеді. Ғылымда зерттеушінің алдында тұрған барлық проблемаларды шешуге мүмкіндік беретін жалғыз әдіс жоқ деп бірден айту керек. Кез келген ғылым әдістер кешенін қолданады және олардың бірде-бірі жан-жақтылы бола алмайды. Зерттеушінің өнері мен біліктілігі нақты жағдайда қойылған тапсырманы оңтайлы шешуге мүмкіндік беретін әдіс немесе олардың кешенін таңдаумен қамтылады.

Сонымен қатар, кітаптану қоғамда кітаптың қызмет ету кезеңдері туралы түсінікке негізделген бірқатар жеке кітаптану пәндерін қамтиды. Кітап болмысының келесі кезеңдерін қарастыру қабылданған:

1. Кітапты жасау (ұйымдастыру және баспа ісі техникасының жалпы мәселелері, кітаптар хат алмасу, баспа және қолжазба кітабының тақырыптары, цензура, қаріптер, жазулар, орфография, кітаптарды көркем безендіру);

2. Ranirn тарату (сауда және кітаптың басқа да тарату жолдары, шетелдік кітап өнімдерінің әсері, кітап алмасу):

3. Кітап ірі жинақтары мен кітапхана қалыптасуы (пайда болуы, құрамы, қоғам дамуына әсері);

4. Кітап пайдалану (оқырман, әртүрлі қабат сұраныс ерекшелігі, кітап сұранысты көрсетудің белсенді әдісі ретінде) болмақ.

Осы кезеңге сәйкес арнайы кітаптанушылық бірқатар пән бөлінді, пәнімен және объектісімен ерекшеленеді және толық білім жүйесін білдіреді. Осы кезеңдерге сәйкес өзінің мәні мен объектісімен ерекшеленетін және аяқталған білім жүйесін білдіретін бірқатар арнайы кітаптану пәндері бөлінеді

− кітап шығару білімінің жүйесі:
− кітап сату білімінің жүйесі (библиополистика);
− кітапханалық білім жүйесі (кітапхана ісі);
− библиографиялық білім жүйесі (библиографиятану).

Кітаптың әр кезеңде болуы сәйкес келетін арнайы пәндермен қарастырылады:

1) Автор-қолжазба-баспа = тарих, теория, редакциялық-баспа ісінің тәжірибесі;

2) Өндіріс - полиграфия және кітап өнері туралы ғылым;

3) Кітап тарату = кітап саудасының теориясы мен практикасы (библиополистика);

4) Қоғамдық пайдалану, кітапхана ісі = кітапханатану ісі;

5)Библиографиялық қызмет - библиографиятану;

6) оқырман − оқырмантану.

Аталған кезеңдердің жиынтығы, яғни бүкіл процесс жалпы сипаттағы кітап туралы ғылыммен зерделенеді.

Кітаптану пәндер кешені өзінің табиғаты бойынша тығыз болуы мүмкін күшті интегративті байланыстармен ерекшеленеді. Мұндай байланыс, мысалы, кітап тарихы мен кітап ісін зерттеу кезінде анықталады.

Аталған пәндердің әрқайсысы жалпы кітаптану үшін көрсетілген өз пәнін қарау деңгейін қамтиды. Мысалы, кітап шығару білім жүйесі жалпы редакциялаудан, кітап шығару және редакциялық-баспа білімінің теориясынан, кітап шығару және редакциялық-баспа ісінің тарихы мен білімін, редакциялық-баспа қызметінің әдістемесін қамтиды.

Алайда, кітап тарихын кітап циклінің дербес тәртібі ретінде бөліп алуды қажет деп санайтын бірқатар зерттеушілер бар. Олардың пайымдауынша, басқа пәндер бойынша тарихи тақырыптың шашырауы зерттелетін объектінің эволюциясын толық көрсетуге және кітап болмысының негізгі заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік бермейді.

Кітаптану зерттеуінің әдістері

Кез келген ғылымда қолданылатын әдістер жалпы ғылыми және арнайы деп бөлінеді. Бірден айта кету керек, зерттеуші алдында тұрған барлық мәселені шешуге мүмкіндік беретін бірыңғай әдіс еш ғылымда жоқ. Кез-келген ғылым әдіс кешенін пайдаланады және олардың ешқайсысы әмбебаптықты талап ете алмайды. Зерттеуші өнері мен біліктілігі нақты тапсырманы шешуге мүмкіндік беретін белгілі бір әдіс не кешенін дәл таңдаудан тұрады.

Кітаптануда қолданылатын жалпы ғылыми әдістер:
− диалектикалық;
− эвристикалық (өздігінен табу);
− статистикалық топтау әдісі;
− үлгілеу әдісі;

− типологиялық әдіс және т.б.

Арнайы кітаптану әдістеріне жататыны:

− функционалдық;

− аналитикалық -тақырыптық;

− құрылымдық - типологиялық (жүйелі - кітаптанушылық).

− типографиялық (палеографиялық);

− библиографиялық;

− библиотопологиялық және т.б.

Кітап туралы ғылымның негізгі әдісі оның барлық салалары үшін жарамды, оның барлық элементтерін ескере отырып, кітапты зерттеуге мүмкіндік беретін функционалдық әдіс болып табылады, ал кітаптану процестері − нақты немесе гипотетикалық оқырманға байланысты. Функционалдық әдіс тек қана кітап әдісі емес, бірақ ол кітап туралы ғылым үшін базалық болып табылады.

Бұл әдіс кітап рөлдерінің (функцияларының) және онымен байланысты барлық қызметтердің алуан түрлілігін анықтауға көмектеседі. Ол кітаптанудың барлық салаларында қолданыс таба алады, атап айтсақ:

− кітапханалардың функционалдық жіктемесінде (олардың қоғамдық мақсаты бойынша) және олардың өзгеретін әлеуметтік функцияларын тарихи зерделенуінде;

− кітапханатануда;

− библиографияда;

− баспа және кітап саудасы теориясы мен тарихында;

− кітаптанудың жалпы теориясы мен жалпы кітап тарихында.

Кітаптанудың пәнаралық байланысы

Кітаптану объектісі мен пәні, кітаптанудың басқа ғылымдармен және пәндермен кең байланысы болатындығын анықтайды.

Гуманитарлық ғылыммен, яғни:

− әдебиеттану және (байланыс жалпы әдіснамалық байланысты «мазмұн - форма» негізінде) ілімі туралы ғылыммен тығыз байланысты.

Кітап туралы ғылым әдебиеттанумен тығыз байланысты. Екі пәннің де ортақ бастауы болды, ал тарихи және әдеби шығарма бастапқыда библиографиялық туынды болды. Содан кейін әдебиет тарихын библиографиядан бөліп, соңғысы маңызды көмекші ғылымға айналып, әдебиет тарихын сипаттау әдістерінің бірі болды.

Кітап туралы ғылым мен әдебиет туралы ғылымның өзара әрекеттесуінің ең тиімді мүмкіндіктері әдебиеттің қоғамдағы қызметі туралы зерттеу болып табылады. Әдебиеттанудың және библиографияның қиылысу нүктелерін әдеби шығарма психологиясы, әдебиет әлеуметтануы және т. б. пәндерден табуға болады.

Жан Поль Сартр бір туынды жазуды оқу үрдісінің екі жағынан қарастырды, өйткені шығарма оқырманды қызықтырады. Сондықтан

әдебиеттанушы ғалымдар арасында оқырман әдебиет ғылымын зерттеудің маңызды құрамдас бөлігі деген пікір қалыптасқан. Көркем шығарманы көпшілік алдында оқу − әдеби өмірдің белсенді көрінісі; онсыз әдебиет тарихы толық болмайды, ал әдеби үрдіс түсініксіз болады. Сондықтан әдеби шығарманы оқу тарихы оның маңызды бөлігі ретінде әдебиеттану тарихына көбірек енеді.

Кітаптану мен әдебиеттану ғылымының жалпы зерттеу қызығушылығы тек әдебиеттану құбылысы туралы білім алуға мүмкіндік береді, оны тек теоретиктер ғана емес, баспагер, кітап сатушы, кітапханашы, кітап шығару мен оқуды ұйымдастырушы да иеленуі керек. Әдебиет пен кітап арасындағы өзара әрекеттестік кеңдігі тек танымдық құндылықты ғана емес, сонымен бірге тәжірибелік қажеттілікті де білдіреді:

− кітаптанудың тарихпен тығыз байланысы (қоғамдағы кітаптың жұмыс істеу үрдісі). Бұл тұрғыда ерекше рөл көмекші тарихи пәндерге тиесілі. Мысалы, палеография (көмекші тарихи пәндердің бірі) қолжазба кітабын зерделеуде тарихи кітаптануда кеңінен қолданылады;

− мәдениет және т. б. ғылымдармен әлеуметтік-экономикалық блоктың ғылымдарымен кітап жүргізу байланыстарының кеңдігі мен алуан түрлілігі;

− әлеуметтану, психология, педагогика (мысалы, оқырман әлеуметтануы және психологиясы);

− экономикалық және заң ғылымдары (баспа және полиграфиялық үрдісінің экономикасы, цензура туралы заңдар және олардың дамуы) және т. б.

Кітап туралы ғылымның жекелеген салалары жаратылыстану, физика-математикалық ғылымдармен және информатикамен өзара әрекеттеседі. Мысалы, кітап географиясы, электрондық каталогтар мен деректер базаларымен жұмыс істеу теориясы мен әдістемесі және т.с.с. бар.

Басқа ғылымдардың құзыретіне кіретін зерттеулердегі кітап жүргізу мүмкіндіктері кітап туралы ғылымның ғылыми саласын кеңейтумен және ұғымдық аппаратты жетілдірумен бірге ұлғайған. Кітап ғылымының басқа ғылым құзіретіне кіретін зерттеудегі мүмкіндігі кітап ғылымының ғылыми аясының кеңеюі мен іргелі аппараты жетілдірілуімен артқан болатын. Библиография мен кітапханатанудың байланысы әлсіз және негізінен көмекші сипатта.

Кітаптану ғылымының дереккөзі

Қазіргі деректану тарихи дереккөзді «адамның мақсатты іс-әрекет өнімі, мәдени құбылыс» деп анықтайды. Бұл жағдайда мәдениет адам жасаған жаратылысынан өзгеше жаратылыс деп түсініледі.

Қазіргі заманғы кітаптану - өзіндік, зерттеу нысаны бар күрделі пән. Кітаптану ғылымының теориялық саласында шешілмеген көптеген мәселе бар: мысалы, осы уақытқа дейін кітап ғылымының негізі ретінде терминнің

жалпыға бірдей қабылданған анықтамасы жоқ. Алайда, бұл кітап құжат түрінің бірі болып нақты бекітілген деп санауға болады. Демек, кітаптану басқа, кең пәннің құрылымдық бөлігі − құжат айналымы.

Кітаптану білімінің құрылымы күрделі әрі алуан түрлі: кітаптану ғылымына бірнеше жеке кітаптану пәндері енеді, олардың бөлінуі қоғамдағы кітаптың болмысы туралы пікірге негізделген. Бұл пәндер жалпы ғылыми және жеке кітаптанушылық әдісті пайдаланады және зерттеулерін бай әрі алуан түрлі дереккөз жиынтығына негіздейді.

Кітаптану және кітап тарихының тарихнамасы

Кітаптану тарихы теория мен әдістемемен қатар, кітап туралы ғылым құрылымындағы тең құқықты құрамдас бөлігі болып табылады.

Жазудың, кітаптардың, кітапханалардың тарихы бойынша ақпараттар Гекатей және Плиний, Александрия Климентi, византия жазушысы патриарх Фотия және т.с.с. ежелгі және ортағасырлық авторлардың деректерінде кездеседі.

Тарихи-кітаптанушылық сипаттағы ескертулер соңғы және алғы сөздерден, жазушылардың өздері жазып алған қолжазбалар жиегінде қалдырған жазбалардан табылуы мүмкін.

Баспа кітап пайда болуымен ұқсас ақпаратты соңғы және алғы сөздерде баспагерлер атынан кітаптарда жариялай бастады.

Алғаш рет «кітап тарихы» терминін 1861 жылы Эдмонд Вердет қолданған (VerДet E. Histoire Дu livre en France Дeplus les tempes les recuies jusqu'en 1789. Париж 1861-1864).

Кітап тарихы оқу пәні ретінде қолжазба және баспа кітаптарының тарихын, кітаптардың тақырыптары мен типтерін, олардың пайда болуы мен дамуын, баспаханалар мен баспалардың тарихымен байланысты тарату және қабылдау (оқу) тәсілдерін оқытады. Кітап тарихы сондай-ақ кітаптың қоғамдық болмысының, құқықтық тәртіптің жағдайларын зерттейді.

Кітаптың тарихы пән ретінде қолжазба мен баспа кітабының тарихын, кітап тақырыбы мен түрін, пайда болуы мен дамуын, баспахана мен баспагер тарихына байланысты таралу және қабылдау (оқу) тәсілдерін зерделейді. Кітап тарихы сондай-ақ кітаптың қоғамдық болмысының, құқықтық тәртіптің жағдайларын зерттейді.

Жалпы тарихқа, мәдениет, ғылым және техника тарихына сүйене отырып, кітап тарихы қолжазба және баспа кітаптарының даму заңдылықтары мен фактілерін, олардың адам өркениетінің әр түрлі кезеңдеріндегі рөлін зерттейді. Бұл ретте кітаптың қоғамдық мақсаты, оның идеология, ғылыми-техникалық және мәдени прогресс құралы ретіндегі негізгі функциялары анықталады.

Кітап тарихына жақын кітапхана қорларын қалыптастыру, ұйымдастыру және сақтау мен әдістерінің даму заңдылықтарын зерделейтін кітапхана ісінің тарихы, сондай-ақ қолжазба және баспа кітаптарын есепке

алу мен тіркеудің даму заңдылықтары туралы түсінік беретін, белгілі бір дәуірдегі жазу мен баспа шығармаларының репертуары, тақырыбы мен типтері туралы пайымдауға мүмкіндік беретін библиография тарихы.

Кітап тарихы журналистика тарихымен тығыз байланысты. Мерзімді басылым (газет пен журнал) шығармаларын арнайы зерделеуді мақсат етпестен, ол мерзімді басылымдарды баспасөз дамуының жалпы заңдылықтарын, оның түрлерін, қоғамдағы рөлін анықтау үшін қажетті шамада қарастырады.

Тарих белгілі бір дәуірде қалыптасқан біріздiлікпен келесі үрдістердің өзара әрекеттесуін зерттейді: ғылым, әдебиет, өнер - шығармашылық формалары, олар кітапта қалай іске асады, кітап жасаудың физика-техникалық және химия-технологиялық әдістері қалай пайда болады және өзгереді, мысалы, иллюстрация, түптеу, библиографиялық сипаттама, жарнама, ақыры, тұтыну, жинау, сақтау және т. б. Нәтижесінде біздің алдымызда ғасырлар бойы кітаптың бейнесі пайда болады,бұл шын мәнінде адам жетістігінің ең ғажабы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мылников А.С. Деректерді зерттеудегі кітаптанушылық әдіс туралы (сұрақ тұжырымына дейін) // Кітап. Зерттеу және материалдар. Ж. XXV. − М:, 1972. 8-21 бет.

2. Беловицкая А.А. Жалпы кітаптану. − М: «Кітап», 1987. 256б.

3. Говорова А.А. Кітап тарихы / Говорова А.А., Куприянова Т.Г. − М: 2001. − 400 б.

4. Баренбаум И.Е. Кітап тарихы: ЖОО арналған оқулық. −2-басылым, М: Кітап, 1984. − 248б.

2-тарау. Жазудың негізгі кезеңдері, кітап және кітап басып шығару тарихы

2.1 Жазудың пайда болуы және дамуы

Жазудың қайнар көзі

Кітап – бұл таңқаларлық нәрсе. Бір қарағанда, кітап таңбалары, нүктелері және белгілері бар қағаз парақтарын білдіреді. Егер сіз кітаптың қай тілде жазылғанын білсеңіз, қызықты әңгімелер, хикаялар, ертегілер, көңілді өлеңдер, ғылыми білім әлеміне еніп, қажетті ақпарат ала аласыз. Алғашқы кітаптың нақты авторын табу мүмкін емес. Ал, адамдар бір-біріне ақпарат беріп, тарихпен, өз білімдерімен бөлісуі керек болғанымен, кітаптар бірден пайда болған жоқ.

Кітаптың эволюциясы адамзат қоғамының дамуымен сәйкес келді. Ерте өркениетте ақпаратты таратудың негізгі құралы ауызша сөйлеу болды, ол уақыт өте келе қоршаған әлемнің әр түрлі заттарында тіркеле бастады. Жазу дамуының кезеңдерін мазмұнды, көркем, идеографиялық деп бөлуге болады. Ақпарат берілісінің неғұрлым күрделі жүйесі иероглифтік, әріптік – дыбыстық жазбаға ауысу болып белгіленеді.

Өркениет болған жерде жазу мен оқу болды. Бұл көне тарихқа, қазіргі кезеңге де қатысты. Жазбаша сөйлеу – мәдениет, ғылым және білім берудің бағыттаушысына айналды. Жазу адамды жануарлар әлемінен түбегейлі ажырататын мәдениеттің негізгі аспектісінің бірі болып табылады.

Бірінші және, бәлкім, ең айқын, хат өнерінің пайда болуымен адам танымының берік болуына ие болады деген ой болады. Жазба жоқ және ешқандай маңызды білім жоқ.

Жазу өнерінің өркендеуімен адамның білімі ұзақ өмір сүреді деген идея алғашқы шыққаны түсінікті. Жазусыз, байыпты білім болмайды.

Өткен уақытта бұл жазу жоғары бағалау, мойындауды басынан кешті. Ежелгі мысырлықтар бұл жазуды құдай Тот, мәдениеттің барлық элементін ойлап табушы не Исид; вавилондықтар - адам тағдырының құдайы деп саналған Мардуктің ұлы Набу құдайы ойлап тапқан деп санаған. Ежелгі еврей дәстүрі Мұсаны жазбаша тіл өнертапқышы деп санайды. Грек мифтері жазуды Гермес және басқа құдаймен байланыстырды. Ежелгі қытайлар, үндістер және басқа да көптеген халық бұл жазудың құдайи бастамасы бар деп түсіндірді. Сонымен жазу оқу саласында үлкен маңызға ие болды, білімсіз адамның көз алдында сиқырлы күшке ие болды; себебі күні бүгінге дейін «сауатсыздық» ұғымы «білімсіздікке» тең келетіні бәріне де аян.

Қазіргі уақытта жазу тарихы оқу орындарында оқытылатын академиялық пән емес, дегенмен екі маңызды ғылым оған сүйенеді:

Эпиграфика (грек, латын, еврей және т. б. бөлінеді), яғни негізінен көне жазу - жазба, ескерткіш, ою не өрнектелген не қатты материалға ойып жазылған ескерткішпен айналысатын ғылым.

Палеография (грек, латын, еврей және т.б. болып бөлінеді), ол стильдің, қылқаламның, каламның немесе қаламның көмегімен жұмсақ материалға — қағазға, пергаменге, папирусқа, матаға немесе балауызға сиямен немесе бояумен жазылған жазбаша мәтіндерді зерттеумен, шифрлаумен және түсіндірумен айналысады.

Эпиграфика жазбаларды зерттейді, палеография қолжазбаны зерттейді және қолжазбалық кітап пен құжатты жазады деп айту дұрыс болар еді. Сондықтан, мысалы, Вавилон балшық табақшасында жазуды зерттеу, таяқпен сызу арқылы сазға қалағанына қарамастан палеография саласына жатады.

Палеография мәтіндерді сынауға, классикалық филологияға, ежелгі және ортағасырлық тарихқа, сондай-ақ тарих ғылымының басқа да салаларына үлкен мәнге ие, ал эпиграфика Ежелгі әлем туралы біздің көзқарасымызда революция жасады

Палеографияның мәтінді сынға алу үшін, классикалық филология, ежелгі және ортағасырлық тарих үшін, сондай-ақ тарих ғылымының басқа саласы үшін үлкен тәжірибелік маңызы бар, ал эпиграфика ежелгі әлем туралы ойды өзгертті. Соңғы жүзжылдықтың эпиграфиясының арқасында жоғары ұйымдастырылған қоғам болып табылатын терең ежелгі өркениеттердің ашылуының және ғылыми қайта құрылуының куәсі болды.

Жазу тарихының кейбір салалары басқа ғылымдар бөліктері болып табылады, мысалы, иероглифтік, иератикалық және демотикалық жазуды зерттеу египтологияның тақырыбы; сына жазуы – ассирология пәнін құрайды; алғашқы қауымдық халықтардың жазбаларын – этнографтар немесе этнологтар, қытай жазуын –қытайтанушы, араб жазуын –арабистер зерттейді; үнді жазуын зерттеуші –үнді эпиграфикасы немесе палеография бөлімі құрайды. Тіл туралы ғылым саласында жұмыс істейтін филологтар мен лингвистер де тіл немесе тіл жазбаларын дамытумен айналысады. Екінші жағынан, графология - «жазу туралы ғылым» оның тарихымен айналыспай-ақ, жазуды психологиялық не биологиялық тұрғыдан қарастырады.

Білімді адамдардың кең тобы кейде жазу тарихының белгілі бір саласына қызығушылық танытады. Мысыртану(египтология) және ассириология, оның ішінде иероглифтік, иератикалық және демотикалық жазуды, сонымен қатар сына жазуын зерттеуді қоса алғанда, өткен ғасырдың белгілі кезеңдерінде «жақсы кезеңді» бастан өткерді; хеттология – хеттермен айналысатын білім саласы, Кіші Азия мен Солтүстік Сирияның ежелгі халқы және олардың жазбалары өткен ғасырдың соңында және қазіргі жылдың алғашқы онжылдығында өзіне айтарлықтай назар аударды; әліпбилік жазу пайда болуының күрделі мәселесін қарайтын аймақ соңғы уақытта ғана қысқа «жетілу кезеңін» бастан кешірді.

Бәріне белгілі, қарапайым адамдар, тіпті кейінірек өмір сүргендер де жазбаша тілге ие болмаған. Сондықтан, ұзақ қашықтыққа ешқандай ақпарат жіберу мүмкін болмады. Ежелгі грек философы Геродоттың парсы патшасы Дарий туралы айтқан аңызымен көпшілік таныс, скиф көшпенділері патшаға төрт зат: құс, тышқан, бақа және жебемен хабар жіберген дейді. Бұл нені білдіреді? - дегенге, хабаршы оның бұдан басқа айтар сөзі жоқ деп жауап берді де, Дарий І-мен қоштасып шығып кетті. Данышпанмен ақылдасқаннан кейін, патша көшпенді күшін мойындап, жерін, суын және аспанын кішіпейілдіктің белгісі ретінде беруді ұйғарды, өйткені тышқан - жерді, бақа – суды, құс - аспанды және жебе қарсылықтан бас тартуды білдіреді деп пайымдады. Тек дана бір адам хабарды басқа жолмен шешіп, патшаға ескерту жасады: егер парсылар құс сияқты аспанға ұшып кетпесе, тышқандар сияқты індеріне кірмесе, бақалар секілді батпаққа секірмесе, олар сол жебеден өлім кешетіндерін ескертетінін. Тарих көрсеткендей бұл данагөйдің айтқаны дұрыс болып шықты.

Жазбаға дейін (б. з. д. 9 мың жыл бұрын) жартастағы кескіндеме пайда болды. Жартастағы кескіндеме бүкіл әлемге таралған. Ең жарқын мысалдар Қазақстанда (Тамғалы), Карелияда, Испанияда (Альтамир үңгірінде), Францияда (Фон-де-Гом үңгірлері, Монтеспан және т. б.), Сібірде, Донда (Костенки), Италияда, Англияда, Германияда, Алжирде.

Жартастағы кескіндеме дегеніміз не? Алғашқы қауымдық адамдар жартастарда екі өлшемді нұсқада суреттерді кесіп, осылайша ақпаратты бір-біріне беріп отырды. Сонымен қатар, ежелгі адамдар алғашқы қауымдардың тұрағынан табылған арнайы тас кескіштерді пайдаланған. Марганецтен, көмірден және басқа минералдардан жасалған минералды бояулар жиі пайдаланылды, олар екінші қабатпен жағылып, кескінге охрадан қара түске дейін түрлі түс берді *(1-сурет)*.

Ескі тасқа ойылған суреттер петроглифтер деп аталады *(2-сурет)*.

1-сурет –Жартас өнері, петроглифтер, Сахардағы петроглифтер.

2-сурет – Алтай петроглифтері

Палеолит дәуіріне жататын бұл суреттер үңгірлерде, қол жетімділігі аз жерлерде табылды. Жартастағы Кескіндеме де адамның алғашқы суреттеріне жатады. Осындай жолмен берілетін ақпарат бүгінгі күнге дейін сақталған.

Хаттың ең ерте және танымал түріне сына жазуы жатады. Адамдар өз балаларын жазу сабақтарына жіберді, онда балалар жазудың алғашқы сабағында саздан түрлі сына жасауды үйренді. Содан қамыстың көмегімен жазуды үйретті. Ол кезде тек бай адам балалары (дворян балалары, діни қызметкер мен хаттаушы балалары) жазушылық өнерді меңгере алатын.

Мұның бәрі шумер өркениетінде діни қызметкерлері мен хаттаушы ұстаздарының шағын тобында болды.

Табылған суреттер екі жағынан боялған: бір жағынан ұстаз үлгісі, екінші жағынан оқушы ұстаздан кейін қайталауы керек болатын *(3-сурет)*. Мұндай алғашқы балшықты табақша көп табылды, өйткені оларды қолданғаннан кейін лақтырылған болатын. Бірақ, өкінішке орай, сол кездегі адамдар тапқырлығына қарамастан, жазу біздің уақытқа жеткен жоқ. Әр сурет әріпті өте күрделі етіп жасаған және сөйлеу мүмкіндігін едәуір шектейтін дыбыс емес, нысанды білдіреді.

3-сурет – Ең көне сазбалшық тақтайшалары

Кейінірек маңызды жетістік жоғарыда аталған жүйеден белгілі бір «бір таңба - бір буын» жүйесін тудырған абстракт символды қолдану (екінші атауы - француз тілінен «syllable» – буын), бұл «бір таңба - бір сөз» болды. Бұл бірден бола қойған жоқ, осы үрдістің өзі көптеген ғасырлар бойы дамыды. Уақыт өте келе шумерлер қолданатын таңбалар 2000-нан 500-ге дейін азайды. Сондай-ақ, белгілер қарапайымданды. Уақыт өте келе кейіпкер түпнұсқа суретке еш қатыссыз күйіне көшті.

Силлабикалық жазу - иероглифтік жазу дамуының жемісі. Олар әсіресе Үндістан және Оңтүстік Шығыс Азияда кең таралған. Бұл аймақтың ең алғашқы белгілері кхарошхти мен брахми б.з.д.4-3 ғасырға жатады.

«Тілдердің көпшілігінде байланысты сөз белгілерін жүйелі түрде орналастыру мүмкін емес, сондықтан сөздік жазба – бұл жазуды дамытудағы өтпелі кезең», – И. М. Дьяконов[1].

Осындай қарапайым тәсілмен ақпарат бірінен екіншісіне беріліп отырды. Жолданған осы не басқа хабарлама мағынасын адам дұрыс түсіндіре бермейді. Көптеген жылдар бойы ғалымдар, археологтар үңгірлер мен қабірдегі жазулар мағынасын ашуда. Ежелгі заманнан бастап бізге дейін әртүрлі тасымалдағыштардағы, яғни папирустардағы, кестелердегі сына пішіндес жазба, пергаменттердегі хаттар жетіп, сақталған. Одан заң жинағы, баяндама, медициналық нұсқау, діни трактат және т.б. оқи алатындай деңгейге жетті. Уақыт өте келе өркениет өте жоғары деңгейге жетті. Адам

ғарышқа ұшып, ядролық қару жасады, компьютер ойлап тапты, барлық еңбекті қажет ететін үрдіс автоматтандырылды. Мұның бәрі белгілі бір ақпараттың сақталуы мен ұрпақтан-ұрпаққа берілуіне байланысты. Мұның бәрі бірнеше мың жыл бұрын, жазу және есептеу жүйесі пайда болған кезден басталды.

Жазу және есептеу жүйесінің шығу тегі

Археологтардың, ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, жазу шамамен б.д.д. 3300 жж. Шумер мемлекетінде, сәл кейінірек, біздің дәуірге дейін 3000 жж. Мысырда, ал 2000 жж. Қытайда пайда болды деп есептеледі. Әлемнің әртүрлі бөлігінде жазудың пайда болу үрдісі бір схема бойынша жүрді: сурет - пиктограмма - иероглиф - әліпби *(4-сурет)*. Сурет – бұл жазудың қарапайым және көрнекі түрі. Ежелгі суретшілер нақты затты бояған. Уақыт өте келе суреттер барған сайын дәстүрлі және символдық бола бастады. Бірте-бірте сурет жазу белгілеріне айналды, бұл жазбаны құрудың алғышартын жасады. Сауда мен қолөнер дамыды, бухгалтерлік есеп қажет болды, бұл жазудың пайда болуына әкелді. Жазудың ең ежелгі түрі – пиктографиялық жазу.

Пиктограмма (белгіше) - бұл шартты белгіні қолдана отырып, нысан, оқиға және іс-қимылдың кескінін беретін схемалық сурет *(5-сурет)*. Бір белгі бірнеше әрекетті білдіруі мүмкін. Сондай-ақ, белгіше орналасуында белгілі бір тәртіп болған жоқ, оларды оңнан солға, солдан оңға, жоғарыдан төмен қарай оқуға болады. XIV ғасырдан бері ацтектер бұл жазуды иероглиф элементтерімен бірге қолдана бастады. Ең ертедегі пиктограммалар біздің дәуірімізге дейін 3000 жылдан басталады және ежелгі Мысырға жататын бұл жазуда сызбадан басқа, еркін графикалық таңба да қолданылған.

Бұл пиктограмма іс қағазын жүргізуде қолданылды және жазу мазмұнында шектеулі ұғымға ие болды, сонымен қатар ритуалдық (салттық) жазбада көмекші құрал ретінде қолданылды. Ежелгі Мысырда тек ұғымдарды ғана емес, сонымен қатар сөздің немесе оның бөліктерінің кейбір дыбыстық элементтерін білдіретін сөз-буындық пиктограммалар жүрді. Шумер жазуынан мысырлықтар сына жазуын үйреніп алып, оны әрі қарай дамытты. іМұндай жазуда әрбір белгі әртүрлі сына жазуының тіркесімінен тұрады және дыбыс, буын не сөзді білдіреді. Олар саз тақтайшаларында солдан оңға қарай жазылған. Қазіргі уақытта ежелгі Мысырдан қатты ерекшеленетін Шумер және Вавилон-Ассирия мәдениетінің сына жазулары ең көп зерттелген әрі шешімін тапқан.

4-сурет – Көне суреттер

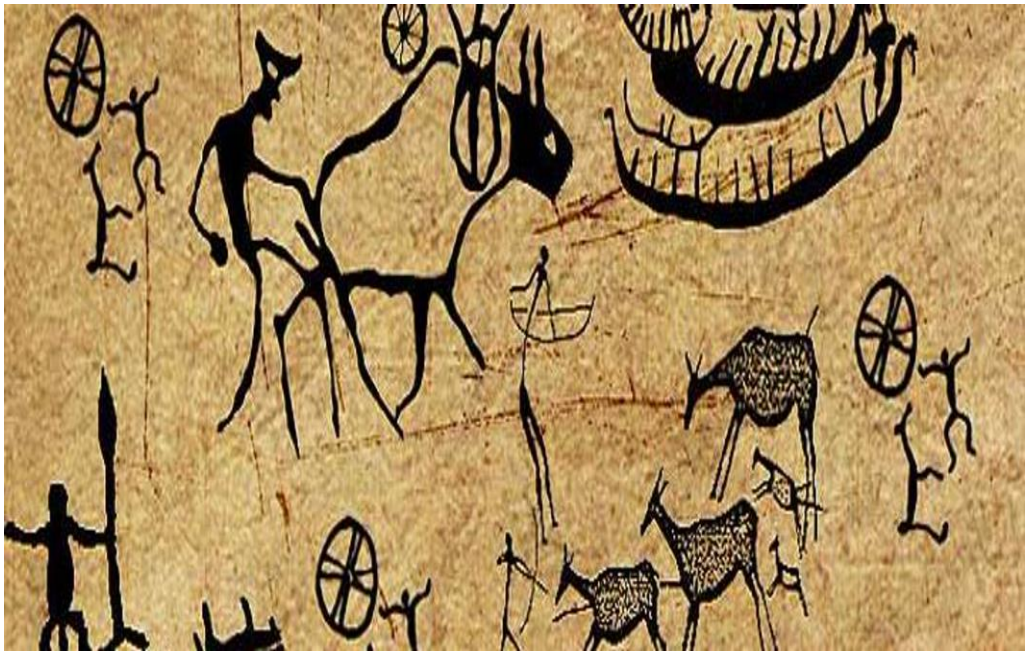

5-сурет – Пиктограмма

Біздің дәуірімізге дейінгі III мыңжылдықтың екінші жартысында ежелгі Грекияда жазудың шектеулі рөл атқарғаны белгілі. Әлемнің көптеген халқы сияқты, ежелгі Эллада керемет белгі қолданған, онда әр белгі бүкіл ұғымды білдіретін. Грекияның Крит аралында Мысыр жазуы әсерінен кейбір белгі пайда болды. Уақыт өте келе белгілердің қалпы жеңілдетілді, ал олардың бір бөлігі тек буындарды ғана белгілей бастады. Мұндай силлабикалық жазу біздің заманымызға дейін 1700 жылы пайда болды.

Алайда біздің дәуірімізге дейінгі 1500 жж. кейін, жазудың анағұрлым ыңғайлы формасы – буын жазудың белгісі жартысына жуығы, көне көркем әріптің кейбір белгісі мен бірнеше ондаған жаңа таңбадан тұратын буындық жазуы жасалды. Силлабикалық жазу, бұрынғыдай, солдан оңға қарай жазылды, бірақ жазу ережелері күрделенді, сөздер арнайы таңба не кеңістікпен бөлінді, ал бөлек мәтін тақырыппен қамтамасыз етілді. Мұның бәрі саз тақтайшаларында сызылып, тасқа сызылып, ыдыстарға бояумен немесе сиямен жазылған. Бұл жазу тек білімді маманның шағын тобына ғана қол жетімді болды. Бұл патша сарайындағы шенділер мен иелік етуші қала тұрғыны шағын бөлігі болды. Нәтижесінде жанама түрде шумердің пиктограммалары иероглифтің пайда болуына себеп болды.

Идеограмма

Пиктографикадан жазуға өтпелі кезең идеограммалардың қосылуын білдіретін идеография болып табылады. Идеограмма - бұл сөйлеу дыбысына емес, тұтас сөз не морфемаға сәйкес келетін жазбаша белгі *(6-сурет).*

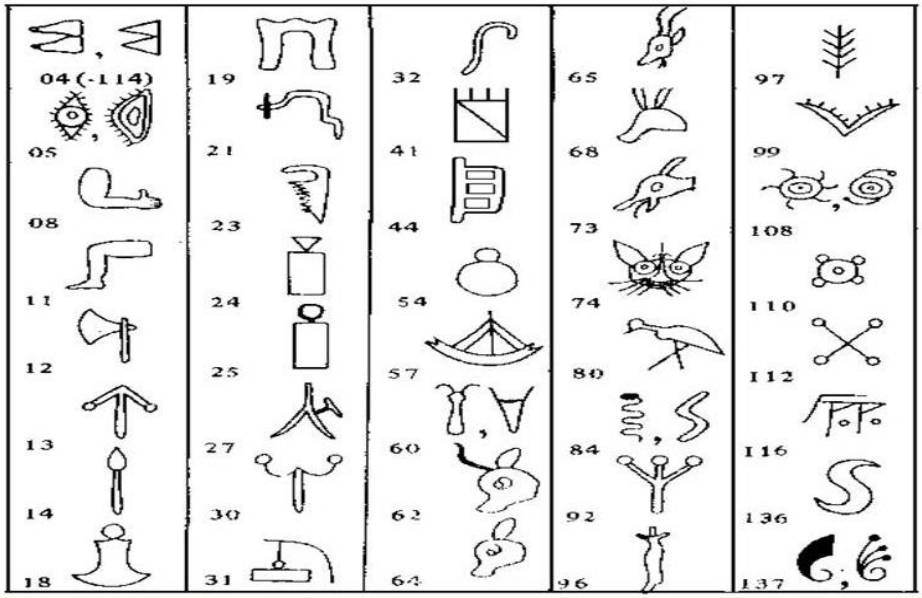

6-сурет – Идеограммалар

Пиктографияға ең жақын және қарапайым деп майя мен ацтектер идеограммаларын айта аламыз. Ежелгі идеографиялық жазудың керемет жүйесіне назар аударсақ: Мысыр иероглификасы мен месопотамия сына жазуы, сондай-ақ қытай жазу жүйесі, пиктографиядан алыстағанын және белгілі бір дәрежеде идеографиядан дыбыстық жазуға ауысатынын байқаймыз. Идеографиялық жазудың әртүрлі және тарихи байланыспаған жүйесінде осындай үрдістің қайталануы өте қызықты. Біртіндеп, таңба санын көбейте отырып, қордағы кейбір белгіні өзгерте отырып, ежелгімысыр, шумер және қытай жазуымен абстрактілі ұғым мен мағына күрделі тіркесімін беретін идеограмма пайда болды. Осыған қарамастан, бұл жазу бір-бірін байытып, сөйлеу әрекетінсіз халықтар арасындағы қарым-қатынасты

жеңілдетті, өйткені олар сөзсіз және түсінілмейтін сөздің белгісі ретінде қызмет етеді. Сондықтан идеографиялық жазу өмір мен сөйлесу арқылы жасалған көптеген мағыналық реңкті бере алмайды. Белгі шектеуін ескере отырып, идеография жаңа мағына туғызғанда белгілі белгіні бейнелі мағынада қолдануға мәжбүр болады. Абстрактілі ұғымды көрсету үшін нақты нысан идеограммсын қолдана отырып, идеографиялық жазу түсініксіз стиль үшін кең өріс алып, салдарынан идеография негізі бұзылды. Идеографиялық жазудың тағы бір кемшілігі - фраза грамматикалық құрылымының өзгеруіне байланысты мағына реңкін жеткізе алмауы.

Иероглифтер

Иероглифтер ежелгі Мысыр жазуының негізін қалады *(7-сурет)*. Бастапқыда олар «қасиетті, ойылған әріптерді» білдірді. Ұлы Ніл өзенінің алқабында қамыс шексіз өсіп, олардан жазба материалы - папирус жасады. Олар папируста жіңішке қамыс таяқшасымен оңнан солға қарай жазды. Парақтар желімделіп, шиыршық жасалды, кейбірі 40 метрге дейін жетті. Көбінесе бас әріптер қызыл түспен жазылса, мәтіннің қалған бөлігі қара түсті болатын. Кейінірек Жаңа Патшалық дәуірде түрлі-түсті суреттер шиыршықта пайда бола бастады. Біздің дәуірімізге дейінгі 3100 жылы құрылған ежелгі Мысырдың иероглифтік жазбасы үш мың жыл бойы өзгермеген деген тарихи дерек бар. Тарихтан белгілі болғандай, иероглифтік жазу Қиыр Шығыс: Қытай, Жапония, Кореяда кеңінен таралды. Қытайдағы алғашқы иероглифтер біздің дәуірімізге дейінгі 1700 жылдары пайда болды. Чжоу әулетінің билігі кезінде (б.э.д. 1122-256 жж.) стильдері дәстүрлі бола түсті. Бастапқыда қытайлар кейіпкер ретінде тасбақа қабыршағы мен жануар сүйектеріне жазған. Кейінірек жазу үшін бамбук тақтайшасы мен жібек қолданыла бастады. Тақтайшаларды мәтінмен байланыстыра отырып, шығыста алғашқы кітаптар пайда болды. Иероглифтің көмегімен кез-келген, тіпті ең дерексіз ойды жеткізуге болады. Алайда, иероглифтік жазудың үлкен кемшілігі болды, бұл жүйеде бірнеше мыңға жететін таңба көп болды. Оларды оқып, есте сақтау өте қиын болды. Сондықтан жазу мен оқуды білетін нақты сауатты адам аз болды. Бірақ, соған қарамастан, бұл бұрыннан дамыған жазу жүйесі болатын.

7-сурет – Иероглифтер

Жазу, буын мен әріптің бір уақытта дерлік пайда болуымен алғашқы есептеу жүйесі мен алғашқы сандар дамиды. Сенімді ақпарат дерегіне сүйенсек, алғашқы жазбаша сандар Месопотамия мен Мысырда шамамен 5 мың жыл бұрын пайда болған. Бұл екі мәдениеттің бір-бірінен едәуір қашықтықта болғанына қарамастан, олардың сандық жүйесі бірдей әдісті еске түсіретін сияқты. Мысырда діни қызметкерлер негізінен қамыстың кейбір сұрып сабағына, ал Месопотамияда – сазға жазған.

Месопотамиядағы оннан асатын санды белгілеуге арналған сандар б.з.д 3000 жылы пайда болды. Вавилондық есептеу жүйесінің негізі – 60 саны. Қазіргі уақытта 1 сағат 60 минутты құрайды. Біз әлі де алты ондық есептеу жүйесін қолданамыз. Ежелгі Мысырда иероглифтер жазу үшін қолданылған, сондықтан сандар ондаған, жүздеген, мыңдаған және т.б. иероглифте де жазылған. Ғалымдар ежелгі мысырлықтың арифметика мен геометрия туралы білімін негіз еткен шамамен 4 мың жыл бұрын жасалған екі мысырлық құжатты тапты. Бұл қолжазба – бүгінгі күнге дейін сақталған ең көне математикалық жазбалар. Қытайлық фигуралар алдымен таяқшалар түрінде пайда болды және шамасына қарай тік не көлденең күйге ие болды. Әр фигура қатарға енуіне орай белгілі бір мағынаға ие болды. Ежелгі Римде санды көрсету үшін әріп қолданылатын есептеу жүйесі ойлап табылды. Әр әріп белгілі бір мағынаға ие болды, сонымен қатар жазудың қай жерде орналасқаны ескерілді.

Әліпби

Мыңдаған жыл бойы адамдар иероглифтік жазу және жазудың басқа түрін қолданған, бірақ уақыт көрсетіп отырғандай, олардың бірде-біреуі әліпбимен бәсекелесе алмады. Ежелгі финикиялықтар Жерорта теңізінің

көптеген елімен және Таяу Шығыс елімен қарқынды сауда жүргізді, өйткені оларға қарапайым және ыңғайлы жазу қажет болды. Олар мысырлық иероглифке сүйене отырып, әр таңба (әріп) тек белгілі бір сөйлеу дыбысын білдіретін әліпби құрды *(8-сурет)*. Финикиялық жазу бойынша аліпби 22 қарапайым әріптерден тұрды. Финикиялықтар сөздерін еркін оқып, дауыссыз дыбыстардан тұратын негізді көре алды, финикий тілінде басты рөл үнсіз дыбыстар ойнады. Кейінірек пайда болған грек жазбасы барлық батыс әліпбиін дамыту үшін бастапқы болды, оның басында латын кәрпі болды. Бір қызығы, финикий тілінен айырмашылығы грек тілінде дауысты дыбыстар басты рөлді атқарды.

Финикий әліпбиі. 8-сурет – Әліпби

Ресейге жазу христиан діні және шіркеу кітабымен бірге келді деген пікір бар. Бұл байланыс Морав князі Ростислав византиялық император Михаил III-ден христиандық Құдайға қызмет (литургиялық) кітаптарын грек тілінен славян тіліне аударуды сұрады. Императордан тапсырма алған екі грек монах Кирилл мен Мефодий алғашқы славян әліпбиін құрады. Бірінші етістік, содан кейін кириллица жасалды. Уақыт өте келе кириллица етістікті ығыстырды, өйткені әріптерді жазу әлдеқайда оңай болды. Кейіннен кириллица негізінде орыс ғана емес, басқа славян халықтарының жазбасы да пайда болды.

Көне түркі руникалық жазуы

Көне түркі руникалық жазуы дегеніміз не? Үш жүз жылға жуық уақыттан бері бұл сұрақты тарихшы, археолог, филологтар қояды, алайда жауабында нақтылық байқалмайды. Руникалық жазу өнер есебінде және ол жазудың әліпби тобына жатады, мысалы, әр таңба белгілі бір дыбысты дыбыстайды деген заңдылыққа жауап береді *(9-сурет).* Кириллица не латын әріптерінен айырмашылығы, руникалық әріптер солдан оңға және оңнан солға қарай орналастыруға мүмкіндік береді. Руна сөзі «құпия» дегенді білдіреді және бұл атауды сиқырлы күшке жатқызған ежелгі немістер (германдықтар) болатын. Руникалық жазулар Еуропаның әртүрлі бөлігінен табылды. Рундар таста ойылған, ағашта кесілген, металда басып шығарылған.

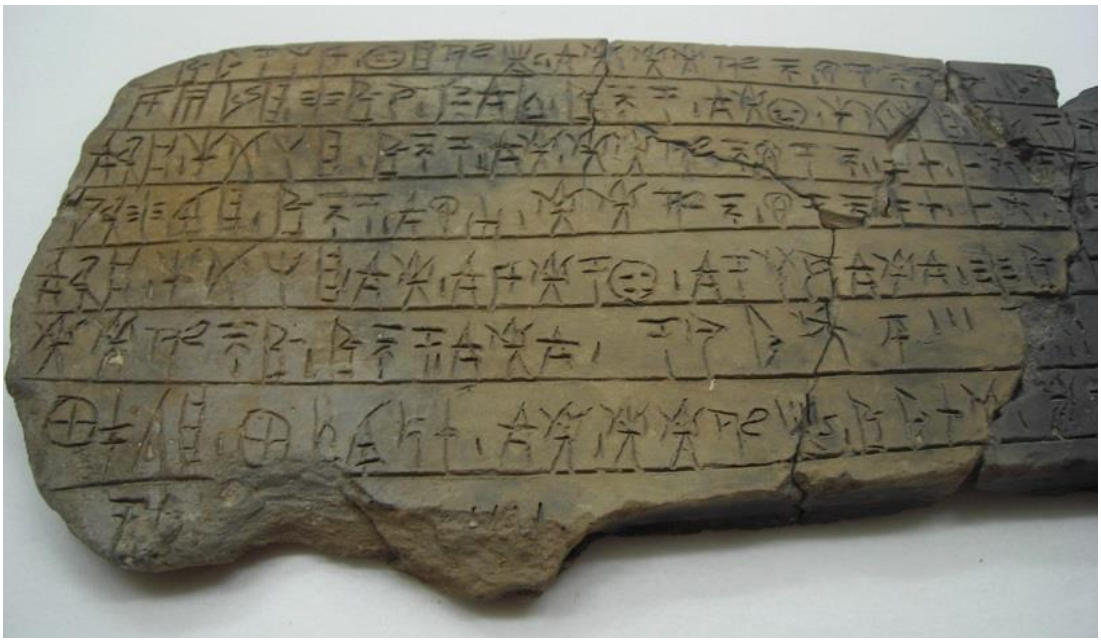

9-сурет – Руникалық жазба

Доп пен шыбық түрінде таяқтарға ойылып жазылған жазулар мен күнтізбелер, намаз кітаптары мен сиқырлы дуалар біздің дәуірге дейін жетті. XYIII ғасырдың ортасында Ресей ғылым академиясының экспедициясы түркі руникалық жазба ескерткіші туралы көптеген материал мен мәлімет жинады. 1889 жылы Моңғолияда Орхон жазуларының әйгілі ашылу салтанаты болды, бұл ғылыми талдау үшін көлемді руникалық мәтінді алуға мүмкіндік берді. Осы жазуға сәйкес ғалымдар жазудың грамматикалық жүйесі туралы қорытынды жасады. Төрт жылдан кейін даниялық филолог Вильгельм Людвиг Питер Томсен руникалық әріптің шифрын (табиғатын) ашты. Зерттеу барысында рун белгілерінің қалпының ұқсастығына қарамастан, Орхон-Енисей рундары еуропалық болып оқылмайтындығы белгілі болды. Бұған дейін Батыс Еуропа рундары герман халықтарының тілдерін жасырғаны белгілі болды, Азияда табылған жәдігерде руникалық таңба артында қандай тіл жасырылған деген сұрақ туындайды. Томсен 1893 жылы корольдік

қоғамға есеп берді, онда жұмбақ жазбаның толық шифры (табиғаты) болды. Зерттеу барысында дания ғалымы жазудың оңнан солға қарай бағытын анықтады. Орхон-Енисей әріптерінде отыз сегізге толған әртүрлі таңба санын анықтап, Томсен әліпбилік жазудың барын ұсынады. Осылайша, Орталық Азияда екі тілде мәтіні бар ескерткіш: қытай таңбасы және бірдей мазмұндағы Орхон-Енисей рундары табылды. Томсен тиісті атауларды салыстыра отырып, Орхон-Енисей рундарының барлық белгі мағынасын анықтады. Мәтіндер көне түркі тілінде жазылғандығы белгілі болды. Қара теңізге дейінгі бүкіл ұлы далада үлкен мемлекет құрған адамдар өздерін түріктер деп атады. Олар жасаған әріптерді Томсен шешкен. Үш жылға жуық уақыттан кейін түрік руникалық жазуы Қазақстан мен Қырғызстан аумағында кездеседі. Осы көне мәтінді оқып отырып, түркі тарихының тереңіне үңіле отырып, ғалымдар түркі тілінің шығу тегін зерттеу үшін баға жетпес материалдар алды. Кейіннен тек Моңғолия мен Орта Азияда ғана емес, Орта-Енисей рундарының да қолданылатындығы ғылыми дәлелденді. Қазіргі ғалымдар ежелгі түркі жазбалары мен Таяу Шығыс халықтарының бұрын белгісіз әліпбиі арасында тығыз байланысты ұсынады. Бірақ ежелгі түркі рундарының шығу тегі туралы мәселе әлі де ашық күйінде қалып отыр. Қазақ ғылым академиясының археологтары Жетісу аумағында жүргізген қазба жұмыстары ежелгі қоныстың көптеген артефактін жинауға мүмкіндік берді, олардың арасында руникалық жазуға ұқсас жазуы бар заттар бар. Бір қызығы, олардың жасы ежелгі түркі рундарының жасынан мың жас үлкен. Бағалы жаңалықтың бірі – б.з.д. I мыңжылдықтың ортасында, Алматы қаласының маңындағы Есік ауылының маңындағы қазба жұмыстары кезінде табылған жазбасы бар күміс ыдыс. Тостағанның түбінде ежелгі түріктерге ұқсайтын 26 руникалық таңба жазылған. Бүгінгі күнге дейін бұл жазба шешілмеген, әртүрлі нұсқасы бар, бірақ бұл жазба Орта Азияда ежелгі уақытта өмір сүрген көптеген халықтың түркі не басқа тілге жататындығы туралы нақты дәлел жоқ. Сондықтан, бұл жаңа зерттеу мен болашақ жаңалықтың еншісінде болмақ.

2.2 Көне дәуір кітаптары

Тарихтағы ең көне кітаптар қашан жазылғаны нақты белгісіз. Бұл кітаптар шамамен бірнеше мың жыл бұрын жазылған. Олар мәдениет пен тарих үшін, ғалым мен қарапайым оқырман үшін баға жетпес жәдігер (артефакт) болып табылады.

Бүгін роботтарды, жоғары интеллектуалды машиналарды ойлап табу арқылы жоғары технологиялар шарықтау шегіне жеткен кезде өмір сүріп жатсақ да, ежелгі уақытта адам жазба ойлап тауып, алғашқы қолжазбалар жазып, алғашқы кітаптарды басып шығарғанына таңданамыз. Бұл адамзат дамуының бастамасы ғана болды деп сеніммен айтуға болады. Жазудың арқасында білім жинақталды және басқа ұрпаққа берілді, олар өз кезегінде ақпаратты сақтау құрылғысымен толықтырылды және жетілдірілді. Алғашқы белгі, әріп, сызба жасаудан бастап компьютерлік графикаға дейінгі бұл жол

бірнеше мың жыл бойына созылды. Бұл тарихи ұзақ кезеңде қолжазбалық кітап адамзат танымының негізгі қоймасы болған кез болды.

Әртүрлі халықтың өз аймағына тән жеткілікті мөлшерде жазба материалы болды. Ежелгі Месопотамияда балшық (саз), пальма жапырақтары – Үндістанда, қайың қабығы –Ежелгі Ресейдің солтүстік-батысында қолданылды. Біздің дәуірімізге дейінгі VII ғасырда өмір сүрген Ассирия патшасы Ашшурбанипалдың кітапханасынан алынған саз кітаптар біздің заманымызға дейін сақталған.

Әлемдегі мәдениет тарихында папирустың жазба материалының өнертабысы зор рөл атқарды. Папирустағы көне қолжазбалар иси Фараоны басқарған жылдары (б.з. д. II мыңжылдықтың ортасы) жазылған. Папирустан жазба материалын ойлап табу әлемдегі мәдениет тарихында үлкен рөл атқарды. Фараон Иссидің билігі кезінде (б.з.д. II мыңжылдықтың ортасы) папирусқа ең көне қолжазбалар жазылды. Папирусты жазба материалы ретінде мысырлықтар да, гректер де, римдіктер де қолданғандықтан, бірнеше мыңжылдықтар бойы негізгі жазу материалы болды.

II ғасырда Ежелгі Рим жазушысы Плиний ақсақалдың әңгімелері бойынша Кіші Азиядағы Пергаме қаласында патша Еуменес II үлкен кітапхана құруды жоспарлаған. Қолжазбаға папирус қажет болды. Кітапты сүйетін және мақтан тұтатын перғауын Птоломей V жаңа коллекция Александрия кітапханасының даңқын түсіреді деп қорқып, папирустың сыртқа шығарылуына тыйым салды. Содан кейін Эуменес II жазу материалы үшін бұзау терісін пайдалануға шешім қабылдады. Сонымен, мемлекет астанасының атын ол пергамент деп атады. Папируспен салыстырғанда пергаменттің артықшылығы көп болды. Оны екі жағына да жазуға болатын еді. Пергамент жапырақтары папирус тәрізді сынғыш емес. Оны бүктеуге болады, бүгілгенде еш өзгеріссіз қалады. Бұл сипаттама кітаптың жаңа формасының пайда болуына ықпал етті, ол бүгінгі күнге дейін сақталды.

Гильгамеш туралы поэма (жыр)

Британдық мұражайында 1852 жылдан бастап Гильгамеш туралы поэманың ең толық нұсқасы бар *(сурет.10).* Аңыз аккад тілінде 12 саз алты бағандық жолда сына түрінде жазылған және 3000-ға жуық өлең жазылған. Бұл ежелгі қолжазба XIX ғасырдың ортасында Ассирия патшасы Ашшурбанипал кітапханасының қазбаларында ағылшын археологы Остин Генри Лэйярд жүргізген ежелгі Ниневияда табылған. Оларды мұражайға археологтың көмекшісі Ормузд Расам тапсырды.

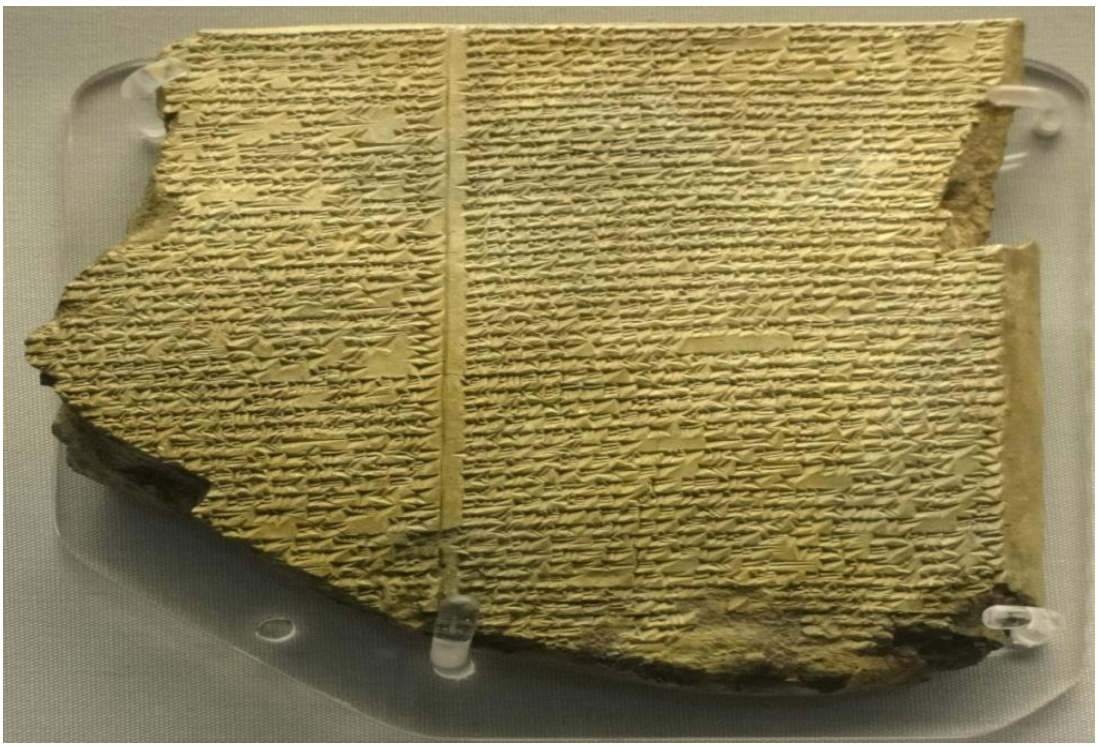

10-сурет – Гильгамеш туралы дастан

Бұл поэма (дастан) ертегіге ұқсас болса да, оның басты кейіпкерлері - Демукод Гильгамеш, Урук патшасы және Энкиду сазды адам, алайда қазіргі адамдарда ежелгі уақытта қандай дін болғанын, атап айтқанда, осы іс-қимыл болған жерде елестетуге мүмкіндік бар. Сондай-ақ, философиясын, сыртқы әлеммен байланысын біршама талдауға болады. Топан су туралы әңгіме, әсіресе тарихшы мен археолог үшін әлі күнге дейін құпия болып келетін эпикалық тақырып ерекше қызығушылық тудырады. Көптеген адам осы библиялық оқиғаның дұрыстығына күмән келтіреді, бірақ бұл туралы ежелгі әртүрлі деректе айтылады.

Әрине, бұл қолжазбалар бүгінгі күнге дейін қалай сақталған деген сұрақ туындауы мүмкін. Парақтар өрттен қорықпады, олар саздан жасалған. Бір кезде Ашурбанипал сарайын қиратқан өртте олар сақталды. Бұл сазды кітаптың артықшылығы, бірақ өте үлкен кемшілігі- нәзіктігі мен салмағының ауырлығы, әр бет бір килограмнан асады.

Ежелгі Мысырдың Өлілер кітабы

Келесі кітап, ең ескі кітаптардың бірі, «Өлілер кітабы» *(11-сурет).* Біздің дәуірімізге дейінгі VI-I ғасырларда жазылған. Бұл ежелгі Мысыр мәтіндерінің мистикалық жинағы, олардың көпшілігі Фебаның қабірінде табылған. «Өлілер кітабы» деген атауды мысырлық Карл Лепсиус жасаған, дегенмен тағы бір дәлірек атағы бар, «Күн сәулесінің шығуы туралы тараулар», өйткені онда марқұмның кейінгі өмірін жеңілдететін дұға, ән мен жалынды сөздер бар.

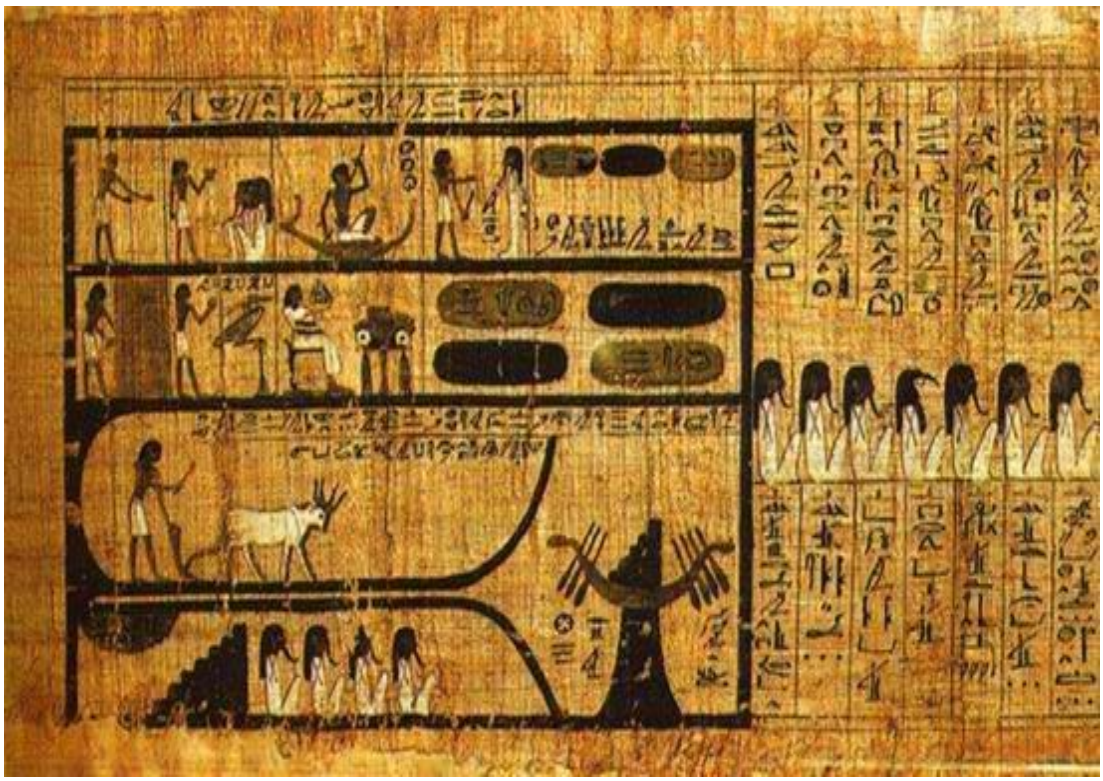

11-сурет – Өлілер кітабы

Кітап алғашқы әмбебап жазу материалы болған папируста жазылған. Папируста жазылған алғашқы кітаптың қашан пайда болғаны белгісіз. Бұл кітаптар қазіргі заманғы кітапқа ұқсамайды, өйткені папирус нәзік және майысқан, сондықтан ежелгі мысырлықтар оларды бөлек парақтарға салып, ұзын шиыршыққа айналдырды. Бұл кітаптың ең көне түрінің бірі. Бірнеше мыңжылдық ішінде папирус жазу негізгі материалы болды. Оны мысырлықтар, гректер, римдіктер және басқалар жазған. Папируста жазылған «өлілер кітабының» көпшілігі марқұмның жерленуі және одан кейінгі өмірі бейнеленген тамаша суреттермен бірге Британ мұражайында сақтаулы.

Синай кодексі

1944 жылы неміс ғалымы Константин Тищендорф кездейсоқ Синай түбегіндегі Әулие Елена монастірінің кітапханасынан макулатура қағазында, дәлірек айтқанда 50 беттен тұратын «Синай кодексі» (Кодекс Синатикус) деп аталатын ескі кітапты тапты *(12-сурет)*. Алғаш табылғаннан кейін, ол қалған парақты мақсатты түрде іздей бастады және кітаптың 86 бетін тауып, жетістікке жетті. Еуропаға келген соң, ол кодтың бір бөлігін жариялады, ал қалғанын шығару үшін Синайға оралғанда, монахтар оны монастырға жібермеді. Ресей императоры Александр II аталмыш мәселені шешті, қажетті ақша төлеп, неміс ғалымы көне кітапты Ресейге алып келді.

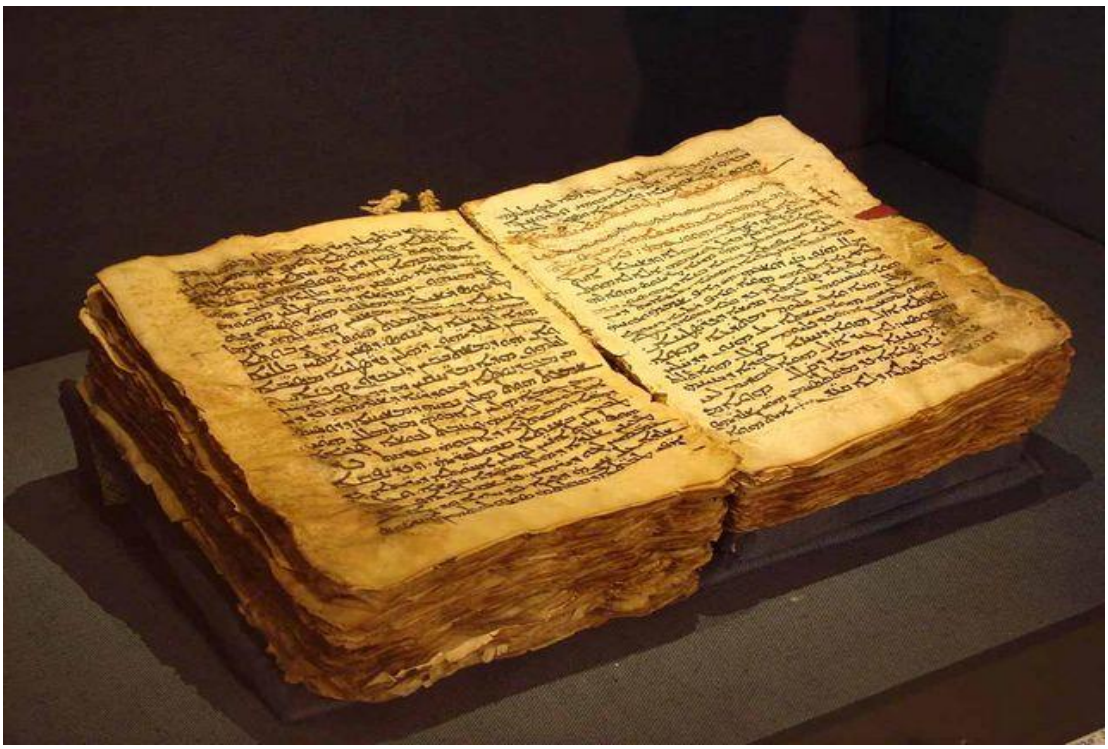

12-сурет – Синай кодексі

Бұл «Синай кодексі» грек тілінде Ескі өсиеттің толық емес мәтіні, Жаңа өсиеттің толық мәтіні және ертедегі христиандық авторлардың екі: «Варнава сәлемдемесі» және Герма «Пастырьы» шығармасы. «Синай кодексі» біздің заманымызға дейінгі III ғасырда пайда болған ең жақсы ақ пергаментте жазылған. Папируспен салыстырғанда пергаменттің үлкен артықшылығы болды. Оның екі жағына да жазуға болады. Жазылған бояу пергаменттен оңай алынып тасталды, бұл оны қайта пайдалануға мүмкіндік берді. Бұл папирус сияқты нәзік емес, әртүрлі жануар - қой, ешкі, шошқа, жылқы терісінен жасалған. Пергаментті бүктеуге болатындығы біздің күнімізде сақталған кітаптың жаңа түрінің пайда болуына ықпал етті.

Қазіргі уақытта қолжазбаның 390 бетінің көп бөлігі Британ мұражайында, 43 бет Лейпцигте, Ұлттық орыс кітапханасында және Әулие Елена монастырында бірнеше кішкене үзіндісі бар.

Әулие Гариманың қазыналары

Эфиопияда, Адуа қаласының жанында орналасқан Әулие Гарима христиан монастырында монахтардың бақылауымен екі томдық «Гарима Інжілдері» сақталған *(13-сурет).* Былғары кітаптағы жануар деп аталатын екі кодтың барын 1950 жылы Батыс ғылыми әлемі Ұлыбританиядан өнер тарихшысы Беатрис Плейннің арқасында білді, осы елді аралап, монастырға жетті. Ол жерге әйелдер кірмейді, бірақ монахтар қонаққа құрметпен қарап, өздерінің кейбір қазынасын көрсетті. Солардың ішінде ежелгі эфиопиялық тілде жазылған үш жүзден астам пергамент парағы бар үлкен кітапқа назар

аударды, ол әлі де Эфиопия шіркеулерінің құдайға табыну қызметінде қолданылады. Кітапта көптеген жарқын сызба мен әшекей болған.

Бірінші кодекс 348 бет, оның 11-і иллюстрация, ал екіншісі 332 бет, олардың 17-сі суретпен жазылған. Бұл суретте Евсевий канондарының кестелері бар, Иерусалим ғибадатханасының бейнесі, бұл ғимараттың суреттерінен басқа ежелгі христиан қолжазбасында, төрт евангелист (Марк, Матвей, Лука және Жүніс) кескіні, сонымен қатар Эфиопияда жоқ құстың жиырмадан астам түрінің суреті бар. Шамасы, олар басқа, сақталмаған кітап не сол кезде кеңінен таралған кітап суретінің арнайы жинағынан алынған.

13-сурет – Гарим Евангелиясы

Суреттерге сүйене отырып, суретші Сирия не Палестина ерте Византия кезеңіндегі кескіндеме мектебінен шыққан, бірақ «жергілікті түс» пен копт өнерінің әсері айтарлықтай байқалады. Осылайша, иллюстраторды Таяу Шығыста оқыған не жұмыс істеген эфиопиялық не Эфиопияға көшкен сириялық адам деп болжауға болады.

60-жылдары Гарима кодтарын француз Жюль Леруа зерттеді. Ол шын мәнінде екі кітап бар екенін білді. Бірінші кітап мыс қақпағы бар ағаш қақпақта болған, ол бұрын қымбат тастармен көмкерілген болуы ықтимал. Екіншісі күмістелген болды. Леруа кодтардың V ғасырдың аяғы - VI ғасырдың басында Гарима әкейдің жасағанына күмән келтірді және сурет салу Гариманың әкей өмір сүрген уақытқа тән емес және байланыстыру стилін талдауға сүйене отырып, кітап X-XI ғасырда шетелде жазылған деген тұжырым жасады.

1963 жылы белгілі эфиопиялық қалпына келтіруші бірегей кітапты қайта байланыстырды. Бұл қалпына келтіру жұмысы соншалықты нашар жүргізілгендіктен, әуесқой тарихты осы қазынаға қалай қабылдауға болатындығы туралы сұрақ туындады. Кейінірек ол парақты араластырып,

XIV ғасырдағы Інжілдің бір томына тіккені белгілі болды және бұл күйде кітап қырық жылға жуық сақталды.

Лондонда, 2005 жылы, Эфиопия мәдени мұрасын сақтау үшін қайырымдылық қоры құрылды, оның мақсаты осы Африка елінің аумағында ежелгі баға жетпес қолжазбаны сақтау болды. Оның бірінші міндеті, қор Гарима кодын қалпына келтіру болатынын анықтады.

2006 жылы қалпына келтіру үш маманы Әулие Гарима монастырына барды. Эфиопия монахтарын кітапты қалпына келтіруге сендіру үшін көп күш жұмсалды. Тек патриарх Павел батасының арқасында мәселе алға басты. Қалпына келтіру жұмысы монастырь зиратында жүргізілді, өйткені күрделі жағдай белгіленді: жұмыс монастырь сыртында, бірақ оған жақын жерде жүргізілуі керек. Уақыт шектеуіне байланысты олар ішінара тазартуға қол жеткізді. Мамандардың бірі Жак Мерсье монастырьды тастап, әр томнан түскен екі пергаментті алып кетті. Ұлыбританияға оралғаннан кейін олар Оксфордты радиокөміртекті талдау зертханасына ауыстырылды. Нәтиже жарияланғаннан кейін сенсация басталды. Гариманың кодтары бұдан бұрын ойластырылғаннан бірнеше ғасырға көне екені анықталды. Басқа ғалыммен кеңескенде салыстыра отырып Мерсье V ғасырдың аяғында пайда болған және Гарима жазуы болуы мүмкін деген деректі ұсынды. Бұл нұсқа шын болса, ежелгі аңыз расталады және ежелгі христиан кітап жазуын дамытудың жаңа идеясы ұсынылады. Содан кейін бұл кодтар, дәлірек айтқанда, олардың бірі Рабула - Сириядағы төрт Інжіл кодтарынан ескі екендігі белгілі болды, бұл суреттелген христиан қолжазбасының ең көне үлгісі саналды.

Көптеген зерттеуге қарамастан, Гарима кодексі мұқият зерттеуді қажет етеді. Эфиопиялық шіркеуден алынуы керек, оның өкілдері қасиетті жәдігерді бәрінен, тіпті қалпына келтірушіден де қорғайды, әйтпесе кітаптар мәңгіге жоғалуы мүмкін деп санайды.

Алмаз Сутрасы

«Алмаз Сутра» кітабы (14-сурет) кейбір мәлімет бойынша қолжазба нұсқасында шамамен 400-де жазылған. Бұл код ертедегі махаяна буддизмінің негізін қалаушы мәтіні болмақ. Қытай алты аудармасы бар, олардың бірі - Ван Цзы есімді адам 868 жылы басып шығарған Кумаражава аудармасы.

Бұл қолжазбаның нақтырақ атауы - «Найзағай соққысы ретінде (надандық тереңінен) бөлген, кемел даналықтың көрінісі».

«Алмаз Сутра», кітаптың бұл атауын батыс зерттеушілері сөздің бір мағынасы бойынша берген. Сутра - бұл алты парақтың мәтіні және Будда бейнеленген бір гравюра (ою). Айналдыру ұзындығы шамамен бес метр. Оны археолог Марк Стейн 1906-1908 жылдары экспедиция кезінде Қытай батысындағы Даньхуань қаласының маңындағы Магао үңгіріндегі монахтардан сатып алған, ол жерде қолжазба үлкен кітапханасы болған.

14-сурет – Алмаз сутра

Кітап ағаш кесу (ксилография) әдісімен басылған - гравюраларды басып шығару.

Бұл кітапты Будда уағыздаған түрлі болжам әрі түсінік бар. Әртүрлі ғалым төрттармақты өлеңді түрліше талдады, сутраның негізгі идеяларын ұсынады:

1. Жеке тұлға және оның қарабайыр психофизикалық күйінің өзіндік мәні жоқ.

2. Будда – адам, яғни тіршілік иесі емес, бірақ нақты шындық.

3. Шындық шынайылық ешқандай кескінге ие емес және оны сипаттау не көрсету мүмкін емес.

4. Нағыз шындықты йога түйсігі арқылы ғана түсінуге болады.

Рабула кодексі

Төрт Інжілдің ең жақсы сақталған ежелгі кодтарының бірі - екінші ғасырдағы жарық көрген сириялық қолжазба, арамей тілінде жазылған - бұл Рабула кодексі. Онда тірі қалу, Киелі Рухтың шығу тегі, Лингвинустың жүзбасы Әулиенің айқышқа шегеленуі, Иеміздің Иерусалимге кіруі туралы ертедегі тірі қалғандар үлгілері бар.

Қолжазбаның өзінен-ақ оның құрылған күнінің 586 жылы болғанын түсінуге болады және бұл жер Загбадағы Әулие Иоанн монастірі болған. Кітапта хатшы - Рабулидің қолтаңбасы бар, қолжазбаның басқа авторлары туралы дерек жоқ. Ғибадатхананың орналасуы бір нұсқа бойынша Солтүстік Месопотамия, басқа дерек бойынша - Антиохия мен Аламея арасында-мыс.

Қазіргі уақытта Інжілдің парақтары 34*27 см көлемінде және түпнұсқадан едәуір аз, өйткені түпнұсқаны жаңартқанда кесілген. Мәтін қара және қара қоңыр сиямен, ал жазбалар қызыл сиямен жазылған.

Қолжазбада әсем гүлдер мен сәулет нақыштарымен безендірілген көптеген миниатюра бар. Евсевийдің әйгілі канондары гүлдер мен құстармен безендірілген арқалықта жазылған. Бұл суретте эллиндік өнердің әсері, сонымен қатар Персияның ою-өрнек салт-дәстүрі де байқалады.

Кодекстің ең әйгілі миниатюралары - айқыш және Киелі Рухтың шығу тегі бейнелері, зигзаг, қисық, кемпірқосақ түріндегі сәндік жақтаудағы шынайы суретке ұқсас. Крестке ілінуде мұндай ертедегі христиан өнеріне тән емес жалпы бөлшекке ерекше назар аударылады. Қолжазба стилін талдай келе, кейбір ғалым бұл византиялық өнер мен сириялық мысырлық өнердің үйлесімі деп келіседі. Бірақ осы екі негізгі өнер қалпының ішінде ежелгі христиан, дәлірек айтқанда римдік стильдің іздері бар.

Қазіргі уақытта қолжазбалар XV ғасырдың аяғы - XVI ғасырдың басында болған Италияның Флоренция қаласы кітапханасында сақталуда.

Тора

Еврейлердің дәстүрлі көзқарасы бойынша Мұса пайғамбардың Торасы мен Мұса бескітабы, Тора сөзін Мұса Синай тауындағы Ең жоғарғы Құдайдың сөзінен қырық күн бойы жазып алған. Тағы бір нұсқасы бар, ол еврей халқының шөл далада жүрген кезінде жазылған және Мұсаның қайтыс болуынан сәл бұрын аяқталған. Көптеген жыл бойы дана адамдарға белгілі бір ережелер туралы түсінік беруге тырысты, өйткені оның нақты мағынасын түсіну қиын. Дәстүрлі зерттеуге сәйкес, Синай тауындағы Мұса жазбаша Торамен қатар, терең, жасырын мағынаны ашатын және Жазбаны толықтыратын ауызша Тораны қабылдады деген болжам бар. Ұрпақтан-ұрпаққа Ауызша Тора дәстүр түрінде, біздің дәуірімізге дейінгі II ғасырда Мишна түрінде, ал кейінірек Талмудты құрайтын Джемара түрінде жазылып келген.

Мұсаның Торосында әлемнің пайда болу тарихы және еврей халқының тарихы жазылған *(15-сурет)*. Торада 613 өсиет еврей барлық заңының негізі бар.

Кітапта бүкіл адамзат және адамгершілік қағидасының үстінен Бірыңғай Құдайдың болу идеясы баяндалған, ол бүкіл адамзат өркениетінің келбетін түбегейлі өзгерткен.

15-сурет – Тора

Тора - бұл біртұтас жалпыадамзаттық адамгершілік кодекс, онда барлық тірілер әділ, адал болуға, мұқтаж адамға көмектесуге, аптаның бір күнін Құдайға арнауға, адамдар мен жануарларға мейірімді болуға міндетті деп жазылған. Сондай-ақ, осы Еврей Киелі кітабында өткен мен болашақ, әлемнің құрылымы, Әлемді құру мақсаты туралы, Құдай туралы, жан туралы және басқа да көптеген ақпарат бар. Торада жазылған көптеген пайғамбарлық орындалды не орындалуда. Тора - түсінуі өте қиын кітап, ол елді мекен аттарымен шамамен 2500 жылдық кезеңді сипаттайды. Көптеген зерттеуші мәтін, фраза мен стильдің құрылысын талдай отырып, адамның бұл кітапты жаза алмайтындығы туралы айтады.

Тораның мәтініне терең үңілместен, біз бұл қысқа тарихта Құдай бұл кітапты тарих оқулығы ретінде бермеді деп тек үстірт тұжырымдай аламыз.

«Тора» сөздері «ораа» сөзінен шыққанын ескерсек, бұл кітап іс-әрекеттің нұсқаушысы, бағыттаушысы деп айтуға болады.

Құран

Құран - мұсылмандардың қасиетті кітабы *(16-сурет)*. Онда Алланың Мұхаммед пайғамбарға жіберген аяндары бар. Бұл 610-613 жылдары болды, бірақ кітапты жазу, жинақтау және құрастыру көптеген жылға созылды. Құран араб тілінде жазылған, 500 парақтан астам мәтінді қамтиды, олар 114 бөлімге (сүреге) бөлінген, мәтіннің көп бөлігі проза. Шамамен 1400 жыл бойы бұл кітап өмір сүрді және өзінің ескерткіші ретінде ғана емес, әдеби және тарихи ескерткіш ретінде де өз мағынасын сақтап келеді. Ислам мемлекеттік дін болып табылатын көптеген елде Құранға ант беріп, ант суын

ішеді, құқықтық кейбір акті осыдан туындайды. Бірқатар елдің діни оқу орнында Құран және түсіндірмелерін оқу басты міндет деп саналады.

16-сурет – Құран

Мұхаммед пайғамбар сауатсыз болған және уағыздарын жаза алмады, бірақ ізбасарлары оларды жаттап алды, өйткені олар аят тәрізді деген тұжырым бар. Құранды толық жатқа білген адамдар Хафиз деп аталды.

Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін ғана оның досы мен туысы бірінші халиф Абу Бәкір барлық мәтінді жинап, Мұхаммедтің уағыздар жинағын жинай бастады. Оның жұмысының нәтижесі Құранның алғашқы нұсқасы болды (Сухуф), кейінірек Халиф Усманның басшылығымен ақырғы кітап «Мусхаф» деген атпен жарық көрді және мәңгілікке бағышталды. Кітап пергаментте жазылған және үлкен болған, одан бірнеше көшірме жасалған, олардың бірі Каабада «қара тастың» жанында сақталған. Мединадағы Пайғамбар мешітінің ауласында Құранның тағы бір көшірмесі сақталған.

Мұсылман үшін Құран көптеген сұраққа жауап беретін нұсқаулық болмақ. Мұсылмандарға арналған қасиетті кітап - бұл іс-әрекет, өмір және діни философиялық шығарма жетекшісі, сонымен қатар заң шығарушы кітап, Құран Араб түбегінің географиялық ерекшелігін, осы дәуірдегі тарихи оқиға, араб өмірін сипаттайды. Мұхаммедтің уағызында түрлі тақырып - дәстүр, миф, араб тайпа аңызы келтірілген. Сондай-ақ Құранда жанның өлмейтіндігі туралы, аспан мен тозақ туралы, ақырзаман туралы, қиямет күні, дүние мен адамның жаратылуы, алғашқы адамдар - Адам мен Хауа ананың құлдырауы, ғаламдық су тасқыны және т.б. туралы діни мәліметтер бар.

Таурат пен Інжілден айырмашылығы, Құранда Алла тағала бірінші адам ретінде, бірақ әрқашан Мұхаммед арқылы сөйлейді. Құран түсіну қиын жұмыс болғандықтан, оның әртүрлі түсіндіруі бар. Құран діни және тарихи маңыздылығымен қатар, зерттеуші, оқырманды қиял-ғажайып тұсаукесері,

поэтикалық аспабы және сөздік қорымен таң қалдырады. Құран мәтіні өте ежелгі, бірақ бәрібір өзекті және уақыт көрсеткендей, болашақ ұрпақ, ислам дінін ұстанушы, ғалым қабылдайтын болады.

Ең көне түркі қолжазбалары

Алдыңғы тарауда бүкіл әлемге белгілі ең көне қолжазба кітаптарының тарихы мен мазмұны келтірілген. Алайда, бұл басқа өңірде жазу сәл кейінірек дамыды дегенді білдірмейді. Көптеген ғасыр бойы бір-бірімен тығыз байланысты болған Орта Азия мен Қазақстан халықтарының тарихын алсақ, онда бұл жазба орта ғасыр басында пайда болғанын көреміз. Жоғарыда айтылғандай, көп жылдық тарихта ата-бабамыз бірнеше жазу жүйесін өзгертті, яғни: ежелгі түркі, хорезмия, соғды, ұйғыр, манихей, араб, латын, кирилл.

Көптеген ғасыр бойы Орта Азия мен Қазақстан халқы бірлесіп қолжазба кітабын құрды. Қолжазба оқулықтарына сәйкес ортағасырлық орта мектеп пен медреседе шәкірттер мен муридтердің бірнеше буыны оқыған. Бұл негізінен Хаптик, Иман Шарт және Құранның діни кітабы болды. Осы уақытқа дейін баспа кітабы пайда болған кезде, қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаевтың өлеңдері далада кеңінен етек жайып жүрді, оны арнайы кітапшылар көшірді. Қазақ хандарының қызметінде ондаған жазуға түсіргіш, каллиграф болды. Олар тек ежелгі қолжазбаны түрлі-түсті етіп безендіріп, қолөнерде бір-бірімен бәсекеге түсті. Бұл бәсекелестік рух өте әдемі безендірілген титулдық парақтың пайда болуына, әртүрлі әрлендіру ойлап табылуына, бас әріптің әдемі боялуына ықпал етті. Бос парақ, мұқаба мен байланыстырғыш заттар да бастапқыда көркем әдебиетпен суреттелген. Онда арнайы формула бар, күміс және алтыннан жасалған ілмек болған. Бұл ақсүйек пен кедейге, әсіресе мұсылман медресе мектебінің оқушысына арналған кітап - шәкірт, қарапайым кітап арналды, ал «насталик», «несхи», «диван» анық әрі әдемі қолжазбамен толтырылды. Орта Азиядағы Бұхара, Самарқанд, Герат, Отырар және Түркістан қалаларында каллиграфия және кітап безендірілуі өнері жоғары деңгейге жетті. Бұл қалада қолөнерші мен қолөнер жұмысымен қатар, алтын және күміс қолөнері, каллиграфия мектебі бүкіл әлемге танымал болды.

Орталық Азия қолжазба ерекшелігі - олардың көп әріптік сипаты мен көптілділігі. Алайда ортағасырлық қолжазбада араб және парсы тіліндегі жұмыс басым болды. Орталық Азияның көптеген қолжазбасы әлі де болса жеткіліксіз түсінілген, кейбіреуі әлі жарияланбады. Бұл қолжазба мазмұны әртүрлі, солардың ішінде тілдік сөздік, нұсқаулық кітап, математикалық және астрономиялық трактат, шежіре, эпикалық кезең, тарихи туынды мен естелік, өлең мен ертегілер бар, олар Теміридтер мен Шайбанидтер әулетінің тарихын неғұрлым тығыз көрсетеді.

Орталық Азия мен Қазақстанда қолжазбалық кітаптың даму тарихында мұқият зерделеу әрі талдауды қажет ететін көптеген «ақ таңдақ» бар. Сондықтан қай қолжазбаның қазақ халқының тарихына қатысы бар-

жоғын анықтау үшін өзбек, қазақ, қырғыз, ұйғыр, түрікмен үшін бірдей маңызы бар шығарманы алу керек. Мұндай мәдени ескерткішке оғыз-наме (бұл Оғыз хан туралы), Қорқыт ата туралы аңыз бен әңгіме, Алпамыс поэмасы, Манас эпосы, Көрұлы сұлтан туралы аңыз, «Кодекс-куманикус» кітабы және Орта Азия мен Қазақстан халқының ата-бабасы жасаған түркі басқа да әдебиетінің керемет үлгілері жатады.

2.3 Кітапбаспа көзі

Германиялық қарапайым қолөнерші Иоган Гутенбергтің әлемге сыйлаған бір өнертабысысыз заманауи өмірді елестету мүмкін емес *(17-сурет)*. Оны әлемдік тарих барысына әсер еткен өркениеттің ең үлкен жетістігі болып табылатын кітап баспасының негізін қалаушы деп санайды. Гутенбергтің сіңірген еңбегі зор, бірақ оның алдыңғы буынғы жетістіктерін негізге ала отырып, оны қолдана алмағанын ұмытпауымыз керек. Бұл неміс қолөнершісі әлемдегі бірінші кітапты басып шығарды деп айтуға болмайды, өйткені III ғасырда Қытайда дара басып шығару техникасы – текстилдегі бедер, кейіннен қағаздағы қысқа мәтіндер мен ағаш тақтада кесілген түрлі суреттер дамыды. Бұл әдіс ксилография деп аталды және Шығыс Азияның басқа елдерінде тез қолданыла бастады. Бір қызығы, баспа гравюралары кітапқа қарағанда әлдеқайда ертерек пайда болған. Кейбір мұражайларда Қытайдағы Хань әулетінің басқару кезеңінде III ғасырдың бірінші жартысында жасалған гравюралардың жеке үлгілері сақталған. Сонымен қатар мата мен қағазға үш түсті басып шығару техникасы сол уақытта дамыды деген деректер кездеседі.

Жалпы оймаланған тақтайлардан басылған бірінші кітап дәстүр бойынша «Алмаз Сутрасы» деп саналады – Қытай тіліне аударылған буддисттік діни және философиялық мәтіндер жинағы. Кітаптың соңында 868 жылдың 11 мамыры жазылған күні жарияланды. Кореядағы қазба жұмыстары кезінде жүз жыл бұрын жасалған баспа өнімінің үлгісі табылды, бірақ әлі күнге дейін оның не екендігі, тұмар немесе кітап категориясына жататындығы шешілмеген. Көптеген сипаттамалық белгіге сәйкес, ол тұмарға ұқсайды, сондықтан корейлік баспасөз ісінің шығу тегі жалғасын таппады.

17-сурет – Иоганн Гутенберг

Ксилография біртіндеп бүкіл әлемге тарады, арабша ол «Тарш» деп аталды. Шеберлер сурет не мәтін кесетін тақтадан жасалған бұл қағаз IV ғасырдың ортасынан бастап Таяу Шығыста, Мысырда қолданыла бастады және X ғасырдың басында өзінің шыңына жетті *(18-сурет)*. Бұл әдіс негізінен дұға мәтіндерін басып шығару және тұмар жасау үшін қолданылды. Мысырлық ксилографияны басып шығарылуы ағаш тақтайдан басқа қалайы, қорғасын және күйдірілген сазды қолданумен ерекшеленді. Уақыт өте келе, түйірлік басып шығару технологиясы жетілдірді, бірақ әлі де үрдіс ұзақ және көп еңбекті қажет ететін болды. Шынында да, бір парақты жасау үшін ағаш тақтайдағы немесе басқа материалдағы барлық мәтінді қайта қиып алу керек болды. Білуімізше, осы бағытта үлкен бір серпіліс болды, содан кейін кітап басып шығару тарихы айтарлықтай қарқан алды.. Бұл Қытайда болды. Өткен ғасырлардың әйгілі ғалымы және тарихшысы Шэнь Ко жазғандай, 990 жылдан 1051 жылға дейін өмір сүрген қытай шебері Би Шен күйдірілген саздан жылжымалы жазу (литерлер) жасап, оларды арнайы жақтауға орналастырды. Бұл әдіс көрсетілген мәтінді теруге, парақтардың белгілі бір санын басып шығарғаннан кейін алып тастауға және себуге, сонымен қатар басқа комбинацияларда қайта пайдалануға мүмкіндік берді. Сонымен, ежелгі Қытайда осы уақытқа дейін қолданылатын жылжымалы шрифт ойлап табылды. Неліктен бұл керемет идея сол кезде дұрыс дами алмады, бірақ кейінірек барлық болашақ кітап басып шығарудың негізі болды? Өйткені,

қытай тілі бірнеше мың иероглифтерден тұрады, сондықтан мұндай қаріпті жасау қиынға соқты.

18-сурет – Дара баспалар

Кітап басып шығарудың барлық кезеңдерін талдай отырып, жинақты жазуды (литерлерді) алғаш қолданған еуропалықтар емес екенін мойындаған жөн. Ғалымдардың зерттеулері бойынша, 1377 жылы Кореяда жасалған, бүгінгі күнге дейін сақталған діни мәтіндер кітабы жылжымалы шрифт технологиясын қолдану арқылы басылып шығарылды.

Адам қиялының шегі жоқ. Үлкен жаңалық қай жерде ашылмасын, оның жолында қандай кедергі болмасын, уақыт өте келе ол бүкіл әлемді мойындатады. Сауда қарқынды дамып келе жатқандығына байланысты шығыс халықтарының көпестері, кейінірек еуропалықтар да Қиыр Шығыс елдеріне өтіп кетті. Осы уақытқа дейін сақталған ежелгі құжаттарға сәйкес, Арабтар мен Қиыр Шығыс елдері арасында дипломатиялық байланыстар да болған. XIV ғасырда Қытай Түркістанындағы ұйғырлар қытайлықтардан алынған технология бойынша жиынтықты формадан басып шығаруды үйренді. Сол уақыттағы шынайы ұйғыр қарпі бар. Оны француз археологы П.Пелио «Будданың мың үңгірінен» тапқан.

Естеріңізге сала кетейік, еуропалықтар басып шығару идеясын Қиыр Шығыс кітаптарын басып шығарудан алған ба, әлде бұл идея Еуропада тәуелсіз тәжірибе арқылы пайда болды ма, белгісіз. Бірақ бұл факт болып қалды, алғашқы баспа станогы Ескі әлемде неміс халқының ұлы Иоганн

Гутенберг ойлап тапқан. Кейбір елде баспа саласындағы дау жалғасуда, мұнда тіпті бірінші болып баспахана құрған адамдарға ескерткіштер де қойылған. Бұл кітап басып шығарушылар санатына голландиялық Костер, бельгиялық Брито, итальяндық Кастальди, чех Валдфогель кіріп отыр. Алайда, айырмашылығы И. Гутенберг жасаған нәрсеге қарағанда, бсақалар туралы гипотезаны растайтын бірде-бір сенімді құжат жоқ.

Көптеген адамдар мәтіндерді жылдам басып шығаруға арналған құрылғылар жасауға тырысты, бірақ бұл бағытта бұрын жасалғанның бәрін қорытындылай алатын, көптеген өнертапқыштарды шешуге тырысқан идеяны, нақты техникалық форманы аты әйгілі данышпан И.Гутенберг ұсынды. Ол сол уақыт үшін адамзат алдында әлемдік тарихтың барлық жүрісінде тұрған міндеттерді шешудің ең жақсы нақты түрлерін тапты.

Өкінішке орай, алғашқы кітап басып шығарушы өмірінің көп бөлігі біздің күнімізге дейін жете алмады және біртіндеп жинақталған ақпарат ұлы адамның өмірбаяны мен шығармашылығы туралы мәліметтің басын аша бастады. Гутенберг шамамен 1399 жылы Майнц қаласында дүниеге келген. Біраз уақыт 1429-1444 жылдар аралығында Страсбург қаласында болды, онда ол басып шығарудың алғашқы тәжірибесін жасады. Майнцке оралғанда, ұлы өнертапқыш баспа станогын жетілдірумен айналысуды жалғастырды *(19-сурет)*. Пайдаланылған техникалық құрал қарапайымдылығы және білікті көмекші жетіспеуіне қарамастан, Гутенберг қысқа мерзімде бірқатар кітапты шығара алды, олардың ішіндегі ең әйгілісі - «Библия», ол Майнц мұражайында сақтаулы.

Кәтап басып шығару XV ғасырда пайда болды, өйткені қоғам бұған экономикалық және саяси алғышарт жасады. Гутенбергтің өмір сүрген кезінде де баспахана бүкіл Еуропаға тарала бастады. Тарихи стандарттар бойынша қысқа мерзім ішінде әртүрлі елдерде баспаханалар ашылып, әртүрлі тілдегі қаріптер пайда болды.

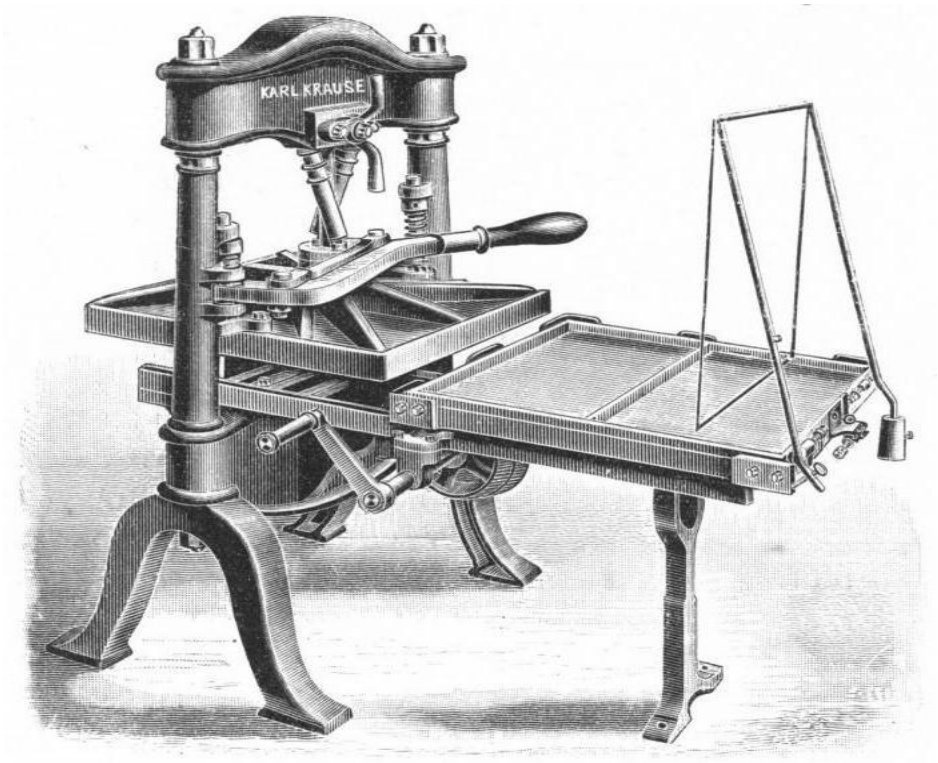

19-сурет – Жылжымалы қаріптік білдек

Адамзат тарихында механикаландырылған баспа станогын ойлап табу ғылым мен мәдениеттің даму факторларының бірі ретінде үлкен маңызға ие болды, өйткені кітап - әлемнің ең үлкен басты құндылығы. Алғашқы кезде ол нақты ақпараттың дереккөзі, білім, тарих және жетістіктер сақтаушысы болды. Оған алдымен отырықшылар, содан кейін өркениеттер қатарына өткен жабайы көшпелі тайпалар қарыз болды. Кітап құндылығы асыл құндылықтармен салыстырылды. Қару, ат немесе алтынға қол жеткізуге қарағанда, кітапты қолға түсіре алу әлдеқайда үлкен ерлік деп саналды. Сонда бүкіл әлем бойынша кітапты таңдаулылар ғана жаза алды. Бұл Кітап Билігінің Дәуірі болды – алғашқы және соңғы даусыз биліктің құдіретті дәуірі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ПЕН ДЕРЕККӨЗ ТІЗІМІ:

1. Мыльников А.С. Деректерді зерттеудегі кітаптанушылық әдіс туралы (сұрақ тұжырымына дейін)//Кітап. Зерттеу және материалдар. М: 1972. 8 -21 бб.

2. Беловицкая А.А. Жалпы кітаптану. М: «Кітап», 1987.256 б.

3. Говорова А.А. Кітап тарихы / Говорова А.А., Куприянова Т.Г. -М: 2001. - 400 б.

4. Баренбаум И.Е. Кітап тарихы: ЖОО арналған оқулық. - 2-басылым, түзетіліп толықтырылған. –М: Кітап, 1984. – 248 б.

5. Кітап: зерттеу және материалдар // Кітаптың ғылыми зерттеу институты «Бүкілодақтық палата» ғылыми өндірістік бірлестігі. М: Кітап палатасы, 1991.-220 б.

6. Рахымжанова С. Қазақстан кітабының тарихынан (1945-1960 жж.): Университет. - Алматы: - Талант, 1998.-152 б.

7.Жиреншиев А.М. Қазақ кітабының тарихынан. – Алма-Ата: Қазақстан, 1987.-144 б.

8. Шомрақова И.А. Баренбаум И.Е. Кітаптың жалпы тарихы: оқу құралы // И.А. Шомрақова, И.Е. Баренбаум; жалпы редакциясын басқарған, ғылыми ред. пед ғылым. докт, проф. Михеев Г.В.; Санкт-Петербург: Кәсіп, 2005 -368 б.

9. Коротовский М.П. Қазақстанның кітап баспасы // Коротовский М.П., Калиев Ж.К. – Алматы: «Қазақстан», 2012. - 256 б.

10. Ленский Б.В. Оқу кітабы мен материалдар. – М: Наука, 2008. – 252 б.

11.Дереккөз: http://atalarmirasi.org/kz/19-obschetyurkskiy-latinskiy-alfavit Atalarmirasy.org, http://atalarmirasi.org/kz/12-kirillitsa

3-тарау. Қазақстан Республикасындағы кітаптану тарихы

3.1 Қазақстандағы баспа ісінің пайда болуы және дамуы

1905-1907 жылдардағы қазақ баспасөзінің тарихынан

Ұлы Қазан төңкерісіне дейінгі қазіргі Қазақстан аумағында баспа базасы дерлік болған жоқ. Верный (қазіргі Алматы), Семей, Орал және басқа қаладағы кішігірім баспаханада, әсіресе қазақ тілінде, кітап шығару мүмкіндігі болған жоқ. Жергілікті халықтың тіліндегі барлық жұмыс Қазан, Ташкент және Орынбордағы баспаханада, литографтарда және баспаханада басылды.

Жоғарыда аталған қалалардың баспаханалары осы уақытқа дейін қазақ тіліндегі әдебиеттерді шығаруда айтарлықтай тәжірибеге ие болғанын атап өткен жөн. Қазақ кітаптары басылған алғашқы баспахана 1800 жылы Қазан университетінде ашылды. Бірінші кезеңде бұл баспахана негізінен араб, парсы, татар және басқа шығыс тіліндегі кітапты басып шығарғанына қарамастан, олар Қазақстанда кеңінен таратылып, жергілікті халық арасында білім беруді дамытуда үлкен рөл атқарды. 19 ғасырдың екінші жартысынан бастап Қазақ кітаптары да баспаханада басыла бастады. Олардың алғашқысы, 1802 жылы баспа үйі шығарған «Ер-Тарғын» өлеңі.

1832 жылы Орынбор қаласында баспахана ұйымдастырылды. Араб графикасына негізделген кітапты қазақ тілінде шығарды.

Баспахана Ташкентте XIX ғасырдың екінші жартысында пайда болды. 1869 жылы баспахана жұмыс істей бастады, онда 1870 жылдан бастап Түркістан газеті жарық көрді.

Ташкент қаласында (1906 ж.) Ұлттық литография ашылды, ол көп ұзамай жарық көрген кітап саны бойынша, соның ішінде қазақ тілінде бірінші орын алды. Бұл литография 1917 жылға дейін созылды. Қазалыда, Перовскіде (Қызыл-Ордада), Верныйда (Алматыда) жер асты баспаханалары құрылды.

1905-1907 жылдары мерзімді баспасөз де дамыды. Қазақстан халқына қызмет көрсететін алғашқы газетті 1838-1917 жылдары шыққан «Орынбор губерниялық газеті» деп санаған жөн. 1867-1907 «Орал әскери үйлері» жарық көрді.

Өткен ғасырдың 70-жылдарының басында пайда болған: «Ақмола облысының топтамасы», «Семей облыстық топтамасы», «Түркістан топтамасы». 1884 жылдан бастап «Жетісудың аймақтық парақтары», 1891 жылдан «Торғай аймақтық парақтары». Бұл газеттердің барлығы 1917 жылға дейін созылды.

XX ғасырдың басына дейін Қазақстанда қазақ және орыс тілдерінде шығатын «Дала аумағы» (1893-1905), «Қырғыздық дала газеті» (1894-1901) сияқты газеттер жарық көрді.

«Қырғыздық дала газеті» ауыл шаруашылығы, әсіресе мал шаруашылығы, қолөнерді ұйымдастыруға көп көңіл бөлді. Ағымдағы оқиға туралы көптеген материал орналастырылды, әңгімелер басылды, қысқа әңгіме, шығыстық аңыз бен ертегілер қойылды. Оның демократиялық, үгіт-насихат бағыты жергілікті халық арасында өте танымал болды.

1905 жылға қарай озық газет-журналдардың толық тізбесі пайда болды. 1907 жылы Санкт-Петербургтегі бір топ қазақ зиялылары Абдурашид Ибрагимұлы редакторлық еткен «Серке» газетін шығара бастады. Осы газеттің екінші санында М.Дулатовтың «Біздің мақсатымыз» атты мақаласы жарық көрді. Онда патша құпия полициясы «қырғыз (қазақ) халқын өкілдер мен мемлекеттік органдарға қарсы қоздыруға» бағытталған хабарландыруды көріп, басылымның алдын алды. 1907 жылы наурызда Троицкіде «Қазақ газеті» шыға бастады, алғашқы нөмірден кейін бірден тыйым салынды.

Ағарту идеяларын алуан түрлі тайпа арасында таратуда, бастауыш білім беру жүйесін кеңейтуде «Айқай» журналы, «Қырғыздық дала газеті», «Дала аумағы», «Қазақ» газеттері сияқты баспасөз орындары маңызды рөл атқарды. 1911 жылы Троицкіде «Айқай» журналының алғашқы саны жарық көрді. Журналда фольклор, тарих және этнография туралы зерттеулер басылып шықты. Журнал әдебиеттің дамуына және қазақ әдеби тіліне үлкен үлес қосты. 1913-1918 жылдары Ахмет Байтұрсыновтың редакторлығымен Орынбор мен Торғайда шыққан «Қазақ» газеті мемлекеттік БАҚ дамуында ерекше рөл атқарады. Газеттің негізгі мақсатына қазақ халқының мәдени өрлеуі, қазақ әдеби тілі мен әдебиетін дамыту кірді. Ә.Бөкейхановтың фольклорға қатысты және А.Байтұрсыновтың қазақ тілі мен қазақ әдебиетіне арналған шығармаларына көп көңіл бөлінді.

Революцияны жеңгеннен кейін, қазақ баспасөзінің одан әрі өсуіне біраз уақыт кедергі болды. Баспаханалар жойылды, газеттің шығуы тоқтатылды, барлық қолжетімді кітапханалар, оқу залдары, жұмыс клубтары сияқты мәдени таралу орталықтары жабылды.

Тек 1911 жылдан бастап және 1917 жылға дейін «Қазақ» және «Айкап» газеттері шыға бастады.

Республикадағы баспасөз жаңа билікпен бірге революциялық ұрыстардың негізінде пайда болды. Осылайша Верныйда 1918 жылдың 8 наурызынан бастап, яғни большевиктер қалада билікті жаулап алғаннан кейін бірнеше күн өткен соң, Әскери-Революциялық Комитеттің шешімі бойынша "Заря свободы"облыстық газеті шыға бастады. Осы жылы республика аумағында тағы да оннан астам большевиктік газет, оның ішінде қазақ тілінде – Орынбор қаласында «Қазақ мұны», Ақмолада «Тіршілік» және Верный қаласында қазақ және орыс тілдерінде Жетісу жұмысшылар жаршысы» шығарылады.

Верный қаласында шыққан «Бостандық таңы» газетінің атауын оқырмандар символдық түрде қабылдады. «Бостандық таңының» 1918 жылғы 2-маусымдағы номерінде коммунист Сабыржан Ғаббасовтың «Кім кінәлі» атты Верный мұсылмандарын шақыруы орналастырылды, ол қазақ

жұмысшыларды жаңа билікті қолдауға және нығайтуға шақырды. Большевиктік баспасөз қазақ жұмысшыларына жақсы әсер етті. Ақмолада Сәкен Сейфуллин басқаратын «Жас қазақ» революциялық жастар одағы өзінің жеке «Тіршілік» газетін құрды. Газет қазақ жұмысшыларына большевиктер партиясының саясатын түсіндірді, оларды жаңа өмірдің құрылысымен таныстырды және қазақтар мен басқа ұлт өкілдері арасындағы достықты нығайтты.

1919 жылдан бастап және одан кейінгі жылдары қазақ оқырмандары ана тіліндегі газеттерді көбірек ала бастады. Мәселен, «Дұрыстық Жолы», Петропавлда «Бостандық тілі», Семейдегі «Қазақ тілі», Орынборда (сол кезде қазақ өлкесінің астанасы) 1919 жылдың 17 желтоқсанынан бастап Кирревком органы «Ұшқын» газеті, ол қазіргі республикалық «Социалистік Қазақстан» газетінің бастаушысы болды.

ХХ ғасырдың басында Ресей географиялық қоғамының бөлімдері Қазақстанда кітап шығару орталықтарының дамуына қолдау көрсетті. Ұлттық демократиялық мәдениеттің көрнекті өкілдері М.Дулатов, Ш. Құдайбердиев және басқаларының еңбектері алғаш рет ХХ ғасырдың басында жарық көрді. Ұлы ойшыл А.Құнанбаевтың таңдамалы шығармалары алғаш рет 1909 жылы баспаның дамуымен қатар жарық көрді.

1911 жылы Орынбор қаласында «Маса» деген атпен А.Байтұрсыновтың алғашқы еңбектер жинағы жарық көрді. 1913 жылы «Қазақ» газеті өз қызметін бастады, ал 1913-1917 жж. А.Байтұрсынов осы газеттің редакторы болды.

Редакция кезінде газетте қазақ халқының маңызды қажеттілігі мен проблемасы туралы мақала жарияланды. 1917 жылдан бастап газет Алаш қоғамдық саяси партиясының ресми баспа органы болды. Бүгінгі күнге дейін «Қазақ» басылымы буржуазиялық ұлтшыл басылым ретінде сипатталды.

Қазақ мерзімді баспасөзінің оқиғасы ХХ ғасырдың басында болды. Сол кезде, ХІХ ғасырдың аяғында басылым Семей, Омбы, Орал сияқты елді мекендер мен мәдени орталықта дамыды. Сол кезеңнің өзінде 2 басылым - «Түркістан Уалаяты» газеті және «Дала Уалаяты» газеттері шықты.

Кітап шығару Семей, Орал, Омбы, Орынбор қалаларында және елдің мәдени орталықтарында айтарлықтай дамыды. Кітаптардың алғашқы даналары Ташкент, Санкт-Петербург, әсіресе Қазанда қазақ тілінде (араб жазуы) шыға бастады.

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың еңбектері біздің заманымыздың өмірлік проблемаларына әсер ете отырып, қазақ халқының қиын тағдырын жеңілдетуге бағытталды.

«Шәкірт ойы», «Бір адамға», «Адасқан өмір» өлеңдері мен поэмалары қазақтардың шынайы және қиын өмірін көрсетті. Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі», Спандияр Көбеевтің «Қалың мал», «Қамар сұлу» туындылары жарық көрді.

ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің жарқын өкілі Абайдың аса дарынды шәкірті Шәкәрім Құдайбердіұлы саналды. Шығармалары:

«Түріктер, қырғыздар, қазақтар мен хандардың шежіресі», «Ислам шарттары», «Қалқаман-Мамыр», «Еңлік-Кебек» поэмалары. Педагог-демократ, жазушы және гуманистік бағыт тарихшысы, ой еркіндігі туралы білімді таратады.

Кітап, кітап ісі қоғамның мәдени деңгейін көрсетті. XIX ғасырдың бірінші жартысында баспа және кітап сату саласындағы жинақталған тәжірибе XIX ғасырдың бірінші жартысында пайда болды, соның арқасында Қазақстандағы кітап баспасы 1861 жылғы реформадан кейін елдегі жағдай өзгерген кезде кітап баспа ісі сәтті дами алды.

Бұл тақырыптағы зерттеудің негізгі көзі - Қазақстан Республикасының кітап баспагері, полиграфиялық компания, Қазтұтынуодақ, кітап саудасы бөлімі, кітап сауда ассоциациясы (Қазкітап), Қазақстан Республикасы Ғылым академиясының редакциялық баспа кеңесі және республиканың кітап сүйушілер қоғамының басқармасы. Тақырып бойынша ақпаратты Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағатының қорынан табуға болады.

Кейбір жаңа ақпарат халықаралық кітап көрмелері мен жәрмеңкесіне қатысты баспа ақпараттық және жарнамалық материалдардан да табылған.

Қоғамның саяси және экономикалық құрылымында кітап шығару басқа бұқаралық ақпарат құралымен тығыз байланыста дамып келеді. Сондықтан, Қазақстан Республикасының кітап шығару мәселесі бүкіл баспасөз, журналистика дамуының жалпы бағытында қарастырылуы керек.

Қазақстандағы кітап шығару әртүрлі көрінісі мен кезеңі кітаптанушы ғалымдар А.М. Жиреншина, А.К. Бектемісова, К.Сағындықова, С.Б. Бөлекова, Н.Н. Греховодова, С.Р. Рақымжанова Д.А. Атабаев, М.Қ. Мамажанова, өнер тарихшылар Г.А. Сарықұлова, Н.Б. Нұрмұхаммедов және басқалары, сонымен қатар бірқатар кандидаттық диссертация: С. Б. Бөлекова «Республикадағы баспаның дамуымен Қазақстанның көшбасшылығы (1946-1965жж.)»; С.Р. Рақымжанова «Социализм құрылысының аяқталуы кезеңіндегі Қазақстандағы баспа қызметі (1946-1958 жж.)»; Д.А. Атабаева «1917-1941 жылдардағы Қазақстандағы баспаның қалыптасуы мен дамуы» еңбегінде қарастырылды.

Қазақстанда кітап шығару басқа елдегі кітап ғылымының тәжірибесін ескеруі керек.

Кітап басып шығаруға арналған мақалаларды «Жарты ғасырлық жолда» жинағының үш мақаласынан байқауға болады, қалған бөлігінде Кеңес өкіметінің 50 жылындағы қазақстандық мерзімді басылымның тарихы берілген. А.Бектемісов өзінің «Кітаптың шығу тарихы туралы» мақаласында революцияға дейінгі кезеңнен бастап 1969 жылға дейінгі Қазақстандағы баспа тарихы туралы айтады. М.Ә. Сужиков «Қазақстан баспасөзінің жай-күйі мен даму болашағы туралы» мақаласында кеңестік баспасөздің тарихы туралы жазады. Жинақта Қ.Сағындықовтың «Қоғамдық-саяси әдебиетті қазақ тіліне аударудың кейбір мәселелері» атты мақаласы да бар.

Республикалық «Білім» қоғамымен шығарылған А.К. Бектемісовтың «Кеңестік Қазақстандағы кітаптар баспасы» атты мақаласында

оқытушыларға, үгітшілерге көмекші материал ретінде Қазақстандағы кітап шығару тарихына қысқаша шолу жасайды. Мысалы, ең маңызды күндер тізімі, кітап аттары және т.б. Мақалада 20-30-жылдар соғыстан кейінгі кезеңге қарағанда мұқият қамтылған.

Н.Н. Греховодованың «Қазақстандағы кітап саудасы» кітабында ең алдымен республикадағы кітап саудасынан және кітаптың шығу тарихынан алынған фактілер қысқаша көрсетілген, әсіресе 60-жылдардың басындағы әдебиетті тарату мәселелеріне басты назар аударылды.

М. К. Мамажанов, М. П. Коротовскийдің "Қазақстан кітаптары" еңбектерінде революцияға дейінгі және кеңес уақытындағы Қазақстан аумағындағы кітап ісінің (кітапханаларды қоса алғанда) тарихын жүйелі түрде баяндауға әрекет жасалды. Сегізінші және тоғызыншы бесжылдықтың басына басты назар аударылды. Осы кезеңнің материалы алғаш рет ғылыми айналымға енгізілді. Осы тақырыпқа М. К. Мамажанов, М. П. Коротовскийдің «Парақшадан энциклопедияға дейін» (1970), «Кітап беттерінің нұры» (1975) және А. М. Кенжебаевтың «Кеңестік Қазақстан кітаптары» (1979) иллюстрациялары бар брошюралары шығарылды.

Қазақ совет энциклопедиясының бірінші және басты редакциясының пайда болуы және қалыптасуы, оның қазақ тілінде алғаш рет дайындалуы және шығарылуы туралы көп томдық энциклопедиялық басылым Қ. С. Әбілхановтың «Қазақ кеңестік бірінші энциклопедиясы» (1978) кітабында баяндалады. «Редактор мен түзетушіге көмек үшін» (1978) атты оқу құралы А. Бектемісов пен А. Ыдырысовтың редакциясымен қазақ тілінде басылып шықты.

Қазақ КСР-де кітап шығарудың көптеген қыры, жалпы және арнайы мәселе туралы, мерзімді баспасөзде көптеген насихаттық ақпараттық мақалалар және басқа да материалдар жарияланды.

Республикалық партия баспалары алдыңғы қатарлы мақалаларды шығару, насихаттау және тарату мәселелеріне арналады.

Осылайша, «Егемен Қазақстан» 1974 жылы «Оқырман және кітап» (13 маусым), «Әр үйге кітап» (7 желтоқсан), 1976 жылы «Саяси кітап» (14 мамыр) мақалаларын, ал «Социалистік Қазақстан» газеті сол жылы «Кітап сауда» (19 тамыз) жинағын шығарды.

Ш.Р. Елеукенова мақалалары республикада кітап шығаруды дамытудың өзекті мәселелерін тұжырымдай отырып, құнды факті мен жалпылаумен шыққан көптеген көріністің арасында ерекше назар аударады. Кітап шығару үрдісінің тәжірибесіне сүйене отырып, көптеген ауқымды материалдар басқа саланың жетекшісі, кітап шығаруды ұйымдастырушы жарияланымынан да алуға мүмкіндік бар.

60-70 жж. 1350 кітап дүкені, 2100 дүңгіршек пен 170 дүкені бар республиканың кітап саудасында өзгеріс болды. Жүзелік сипаттағы «Кітап дүкенінің сатушысы туралы естелік» (1964), «Алматының кітап дүкені туралы» (1974), «Алма-Ата кітап дүкені» (1981) және т.б. анықтамалықтар шығарылды. Кітапты тарату туралы И Юдинаның, Х. Жандосованың

«Ауылдағы кітап. Оны кім және қалай сатады?» (Кеңес Сауда, 1975, 28-қаңтар); Е. Қалиевтың «Алматыдағы букинистік дүкеннің тәжірибесі» («Кітап саудасы», 1975, № 8); Ж.Жандосованың «Қазақстандағы кітап жинақтарын қалыптастырудың кейбір мәселесі туралы» («Кітап саудасы. Зерттеулер мен материалдар». М., 1978, 5-ші сат.); М.Н. Садықованың «Қазақ КСР кітап сауда базасын одан әрі нығайту туралы» («Кітап саудасы», 1981 ж., № 3) өзекті мақалалары жарияланды. Әдебиетті насихаттау мақсатында республикалық газеттер мен журналдарға, әсіресе "Қазақстан Кооператоры", облыстық, аудандық және қалалық газеттерге көп назар аударылды. 1977 жылы Қазақстан Журналистер одағы өткізген республикалық байқауда кітапты үздік насихаттағаны үшін бас жүлде облыстық «Коммунизм нұры» газетіне бұйырды.

Әдебиетті насихаттаудың кең ауқымы әсіресе 1974 жылы Бүкілодақтық кітап бағалаушылар қоғамдастығының қалыптасуынан кейін дамыды. Республикалық қауымдастық басқармасының төрағасы Қазақ КСР Ғылым Академиясының академигі А. Н. Нүсіпбековтың сөздерін, сондай-ақ басқа авторлардың бірнеше мақалаларын атап өтейік.

Республикада шығарылатын әдебиетті насихаттау және жарнамалық жариялау үнемі қазақ және орыс тілдерінде жеке шығатын «Ютап жарсышы» («Оқырманның жолдасы») ай сайынғы бюллетенінің бетінде шығарылды. Қазақстан туралы анықтамалық-жарнамалық материалдарды «Кітаптарға шолу» беттерінен табуға болады. Кітап шығару саласындағы үгіт-насихат және ғылыми тәжірибелік жұмыс негізінің бірі 1978 жылы қазан айында ашылған республикалық кітап мұражайы болды.

Қазақ КСР жалпы Ұлттық Кітап палатасының жұмысы және библиографиялық қызметті жақсарту мәселелері баспасөзде жарияланды. 1971 жылы Е. Нығметовтің «Қазақстанның мемлекеттік библиография тарихынан» атты брошюрасы қазақ тілінде жарияланды. "Кеңестік библиография" журналында бірнеше жазба пайда болды. 1980 жылы шыққан "Қазақстан кітап шығарудағы ақпараттық жұмыс" парақшасында ҒТИ салаларының құнды жұмыс тәжірибесі жинақталып, координациялық-әдістемелік басқару кітап палатасына жүктелген.

Қазақстандағы Публицистика «КСРО-да кітап шығару мақсатында әдебиетті жүйелеудің жалпы схемасы» атты 50-ші пәндік бөлімге сәйкес шығарылады. Кітаптар мен брошюраларды әдебиеттің негізгі, анағұрлым маңызды тақырыптық бағыты мен түріне қарай бағалау, сөзсіз, жан-жақты сараланған жөн.

Республикада жарияланған академиялық әдебиеттің тақырыптары қазіргі ғылымның барлық дерлік саласын - философия, тарих, экономика, тіл білімі, әдебиеттану, математика, ядролық физика, геология, тау-кен, металлургия, химия, биология, медицина және т.б. қамтиды. КСРО Ғылым академиясы академигі Вице-президент П. Н. Федосеев атап өткендей бірқатар негізгі ғылыми бағыт бойынша: «Қазақстан ғылым академиясы республикада жетекші орын алады».

Ірі кітап қоймасы, библиографиялық ақпараттың қайнар көзі, зерттеу қызметінің кең негізі Қазақ КСР Ғылым академиясының Орталық ғылыми кітапханасы болмақ. Мұнда республикадағы және Академиядағы табиғи қор мен Қазақстанның халық шаруашылығы, ғылыми және зерттеу жұмыстары туралы әдебиеттің ретроспективтік және ағымдық көрсеткіші жасалды және жарияланды.

Жылдан жылға Қазақстанда көркем әдебиет пен балалар әдебиеті өндірісі артып келеді. Оның қалыптасу жолдары, сипаттамасы, жетістігі М.О. Әуезовтың, С.М. Мұқановтың, Ғ.Мүсіреповтың, М.Қаратаевтың, З.А. Ахметованың, М. Назарбаевтың, Э.В. Лизунованың, Л.М. Әуезованың және басқа әдебиеттанушы, көркем әдебиетші, сыншылардың еңбектері «Қазақ әдебиетінің тарихы» 3-томында жарық көрді. Бұл мәселе бойынша әдеби, көркем және академиялық мерзімді басылымда («Жұлдыз», «Простор», «Қазақ КСР Ғылым академиясының Хабаршысы», «Филологиялық сериялар», «Қазақ Әдебиеті» газеті, «Жалын» антологиясы), партиялық және комсомолдық басылымдарда сансыз жарияланым бар. Қазақстан жазушылар конгресі, алқа пленумы, қолжазба мен кітапты талқылауда, баспаның әдебиетті басып шығару жоспарын қарастыруда пайдаланған материалдар ерекше қызығушылық тудырады.

Республикадағы өнер туындыларын негізінен «Жазушы» баспасы шығарады. Бұл олардың ұлттық қорын қазақ тілінде құрушы саналады.

Осы жылдар ішінде қазақ әдебиеті классиктерінің шығармаларының библиографиялық көрсеткіштері жарық көрді, осы тақырыпта кітап шығару проблемасы туралы мақалалар жарияланды.

1976 жылы «Жалын» баспасы құрылғаннан кейін республикада балалар мен жасөспірімдер әдебиеті баспасы көбейді. Әдебиеттің бұл түрі туралы библиографиялық анықтамадан «Қазақстан Кеңес балалар әдебиеті. 1945-1964 жж.» (Қазақ тілінде), басқа да қызықты басылымдар, «Балалар әдебиеті» журналының 1982 жылғы шілде айындағы саны толығымен балаларға, қазақ әдебиеті мен өнерінің мәселесіне арналған.

Республика басылымдардың барлық таралымының отыз пайызға жуығы «Мектеп» баспасының педагогикалық басылымдарына тиесілі. Олардың көпшілігінде әдебиеттің осы нұсқасы туралы тарихнамалық және библиографиялық мәліметтер бар. 1979 жылы «Ыбырай Алтынсарин» топтамасы (қазақ және орыс тілдерінде) жарық көрді.

Оқулықтар мен оқу құралын шығару жөніндегі материалдар «Қазақстан» журналында, «Қазақстан мұғалімі» газетінде және басқаларында жарияланады. 1976 жылға дейін өнер және музыка туралы әдебиетті негізінен «Жазушы» кітап баспасы, содан кейін «Жалын». Ал 1980 жылдан бастап соңғы мамандандырылған «Өнер» баспасы. Осы бағыттағы ғылыми зерттеу жұмыстарын республикалық «Ғылым» кітап баспасы шығарды. Осы тақырыптағы библиографиялық басылым қызығушылық тудырады.

Қазақстандағы әдебиеттер негізінен қазақ және орыс тілінде шығарылады. Оның бір бөлігі ұйғыр және неміс тілдерінде, ал белгілі бір саны корей, моңғол, араб, ағылшын және француз тілдерінде жарық көреді.

Дамыған тәуелсіз мемлекет кезеңінде республикада кітап баспасы тұрақты түрде дамып, жетілдіріліп отырды, кітап шығару сан жағынан едәуір өсті, сапасы да жоғарылады. Үйлестіру шығармашылық және экономикалық өндірістік қызметтің жан-жақты шеберлігі жинақталды.

Сонымен бірге, бір уақытта белгілі бір насихаттық, ақпараттық маңызы бар көптеген газет-журнал басылымы, жинақтағы жазбалар негізінен бағдарлық әдебиет кеңінен таралғанын атап өткен жөн. Ғылыми және тарихи кітаптану критерийінен бастасақ, көбінесе мазмұны жағынан тайыз және жарнама деңгейінен жоғары болмайды. Қазақстандық екінші деңгейлі кітап қорлары кездейсоқ және эскиздік, тақырып, сұрып, жанр мен кітап шығарудың мақсатты бағытына сәйкес келеді.

Әртүрлі жағдайда жарияланған осы теңсіз мақала және нақты мәселе бойынша статистикалық мәлімет, қолданыстағы ресми хат-хабарлардағы факті, архивтік қордағы факті, қазіргі кезеңдегі Қазақстанның кітап шығару үрдісі бойынша толық ғылыми жұмысты қалыптастыру қажеттілігі туындады.

Нарықтық қатынас жағдайында оқырманды кәсіби, академиялық және оқу әдебиетін, өнер, әдебиет және мәдениет туралы кітаптармен қамтамасыз ету, рухани мәдени мұраны насихаттайтын және оқырман сұранысын қанағаттандыру - қазақстандық баспа шеберлігінің нәтижесі.

Әлеуметтік экономикалық қиын жағдайда баспагерлер барлық қиындықты еш қиындықсыз жеңіп, кітап шығарудың күрделі мәселе шешімін таба алды. Егемендік алғаннан кейін баспагерлер көптеген қиындықты: құжат жетіспеуі, қажетті баспа жабдығының болмауын бастан өткерді. Ресейден қымбат қағаз бен баспа жабдығын жеткізу тоқтатылды. Республикада кітап шығару және кітап шығаруды насихаттау тоқтатылды.

Бұл туралы А.Сәрсенбаев былай деп жазды: «Қиындықты түсіну үшін сандарды салыстырып көрейік: 1989 жылы мемлекеттік баспалар 34,7 миллион дана көлемінде 1300 атаумен кітап шығарды. Кейіннен бұл деңгей жыл сайын 60 тармаққа және 1,5 миллион данаға азайды. Біз жыл сайын бір баспадан айырылып қалдық деп айта аламыз» [14].

Мұның бәрі отандық қағаз өндірісінің жетіспеушілігі, ақшаның құнсыздануы, оқырман тарапынан сұраныстың төмендеуі, мемлекет тарапынан көмек болмауы, өнімнің қымбаттауы болды. Баспалар жұмыс көлемі мен тақырыптық жоспары келісімшартқа отырды, шығарылған кітапты сату қиын болды, сондықтан оларды кітапты ауыл оқырманына жеткізу мүмкін болмады. «Союзпечать» Республикалық Одағы іске асыру барысында «Қазақ жиынтығы» республикалық бірлестігі, «Казкооп-кітап» республикалық одағы кітаптарының шығынын толық өтей алмады. Баспагерлер дағдарыс жағдайында болды, құжаттың болмауы өндірісті уақытша тоқтатты, баспа жабдығының өзін-өзі қамтамасыз етуі төмендеді.

Осы қиын кезеңде баспагерлерге өздерін соңғы нарықтық қатынас кезінде қайта құруға мүмкіндік берілді, содан кейін олар жаңаша жұмыс істей бастады: жоғары сұранысқа ие кітаптар техникалық және кәсіптік, орта білім беру жүйесінің тақырыптық бағдарламасына енгізілді, қағазды төмен бағамен алудың жолы табылды, жүзеге асырылды. Баспалар кітапты қолына алды, баспаның штаттық саны қысқарды, коммерциялық негізде кітаптар шығару ұйымдастырылды.

90-жылдардың бірінші жартысында Қазақстандағы, сонымен қатар Ресейдегі оқу кітабы мен кітап ісі елде болып жатқан қаржылық және қоғамдық саяси өзгеріске сәйкес белсенді өзгеріспен сипатталды. Қазақстан Республикасындағы орыс тіліндегі оқулық шығаратын орталықтар туралы мәліметтер осы мемлекеттің аумағында орыс тілінде оқулықты басып шығарудың айтарлықтай сындарлы географиялық қалыптасуын көрсетеді. Сонымен қатар, осындай түрдегі шығаратын кәсіпорын санын атап өту қажет.

Баспагерлер үшін бұл қиын кезеңде: 1992 жылғы 15-сәуірде Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Нарықтық қатынасқа көшу кезіндегі мемлекеттік органдар мен әкімшіліктің бұқаралық ақпарат құралын қорғау, мемлекеттік кітап шығару жөніндегі жедел шаралар туралы» [15] бастамасымен мемлекет батыл қадам жасады.

Үкіметтен баспагерлерге жеңілдік беру сұралды. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің жоғарыда аталған Жарлығын жүзеге асыру мақсатында Үкімет қаулысымен 1992 жылғы 26-маусымда республикалық муниципалдық баспаларға 63,5 миллион рубль көлемінде субсидия бөлінді. Осындай субсидия бөлу, салықтан босату, электр энергиясының құнын екі есе арттыру мемлекеттік тапсырысты орындайтын баспа басылымы мен журнал, баспагерлер үшін үлкен көмек болды және туындаған мәселе шешімін табуға мүмкіндік берді.

Кітап шығару екі вектормен сипатталады. Қалалық баспалар бір жағынан мәдени мекеме болып саналады, екінші жағынан - бұл бизнес ұйым. Осыған байланысты екіұштылық туындайды: кітап ауа, моральдық капитал сияқты қоғамға қажет, бірақ сонымен бірге кітап өзіндік сату бағасымен өнімге айналды. Шығарылымның коммерциялық жағы басым болса және тез оқу мақсатымен тек жеңіл оқылым шығарылса, бұл жағдайда қоғамдағы кітап мәдени, адамгершілік, әлеуметтік, ағартушылық және саяси мәселені шешудің құралы бола алмайды. Осыдан кейін қазақ зиялылары: «Кітап коммерциялық өнім болмауы керек. Өркениетті әлемде кітап рухани, адамгершілік астанасы ретінде бағаланады» [14] деген үндеу жолдады.

Бұдан баспагер көмегі мен едәуір маңызды әдебиетті жүйелеуге мұқтаж екендігі белгілі болады. Қоғамдық сұранысқа сәйкес тақырыптық жоба жасалды, мемлекеттік қаражат есебінен шығарылатын әдебиеттер тізіміне ауыр сараптама жүргізілді, оған оқулықтар, балалар мен жасөспірімге арналған кітап, қазақ тіліндегі әдебиет, анықтамалық және энциклопедиялық әдебиет, ғылыми және өндірістік техникалық әдебиет,

заңнамалық акті, экономика, әлеуметтану, саясаттану, философия, экология, мәдениеттану бойынша әдебиеттер кіреді.

Қазақ кітабын шығару тарихынан

Түпнұсқа араб баспа құралдары Ресейде XVIII ғасырдың екінші жартысында пайда болды. Арабтар мен исламның Орта Азия мен Ежелгі Қазақстан территориясына ену кезеңінде де қазақтар мен басқа түркі халықтары араб әліпбиін қолданғаны анықталды. IX ғасыр араб графикасын шығару бастамасы I Петрге тиесілі болды, оның жарлығымен шеру баспаханасы ұйымдастырылды, ол бір кезде «түрік» деп аталды. Князь Д.К.Кемтемир баспахананы басқарды. Бұл баспахана I Петрмен Астраханға дейін су жолымен жүретіні белгілі.

Мұсылман типографиясының негізгі бағыты, араб тілінде кітап шығару, XIX ғасырда Қазан қаласы саналды. Алдымен, Қазан университетіндегі «азиялық», содан кейін XIX ғасырдағы Қазан университетінің жеке баспаханасы барлық шығыс провинция әкімдіктері үшін ресми деректі фильмдерді басып шығарды.

Тарихи тұрғыдан, қазақтың ұлттық кітап баспасы татар кітаптарын басып шығару ісіне сәйкес дамыды. Татар мәдениетін басқаратын кітап баспагерлері араб және түрік тіліндегі басылымдарды, оның ішінде қазақ тіліндегі кітаптарды орыс баспаханаларында араб жазуы бар баспаханаларда басып шығару мүмкіндігіне бірінші болып қол жеткізді. XX ғасырдың басына дейін патша автократиясына жеке татар баспаханаларын ашуға тыйым салынды.

Қазақстандық ғалымдардың ақпараттарына сүйенсек, Қазанның «Азия баспаханасында» тұңғыш басылып шыққан «Қисса және Сейпіл-Мәлік» атты қазақ кітабы жарық көрді. Осы кезеңнен бастап, қазақтың мемлекеттік баспасының тарихы басталады. Бұл шығыстық аңыз 1807 жылы қазақ тілінде басылды. Сол жылы Қазан гимназиясына қарасты Азия баспаханасы Қазан университетінің басқаруына өтіп, азиялық атаққа ие болды. Уақыт өте келе, онда қазақ кітаптарының үнемі шығуы бойынша белсенділік орнады. XIX ғасырдың бірінші ортасында олардың жалпы саны 10-нан 15-ке дейін өзгереді. Бұлар шығыс және қазақ фольклорының үлгілері, түркі сопылық ақындарының шығармалары, патша үкіметі мен провинция әкімшіліктерінің ресми жарлықтары мен бұйрықтарының аудармалары болды.

Жарты ғасырдан бастап, Қазан шығыс тілдерінде кітап шығарудың басты бағыты болды. Революцияға дейін шыққан барлық қазақ кітаптарының үштен екі бөлігінен астамы Қазанда басылып шыққан. Қазан баспаханаларынан басылған "Табысты" М.А. Чиркова, Н.П. Коковина, Г.М. Вечеслава Б.Л. Домбровский «Орталық»; жеке татар «Сауда үйіндегі ағайынды Каримов», «Магарка», «Үміт», «Миллат» және т.б. қазақ тіліндегі Қазан басылымдарының жалпы саны 753 атауды құрайды, оның ішінде қайта басып шығарулар да бар.

Қазақ кітап шығаруына үлкен үлес қосқан баспаханалардың жұмысы туралы. Бірінші орында - Қазан университетінің баспаханасы. 1807-1918 жылдар аралығында мұнда 250-ден астам қазақша кітап пен брошюра жарық көрді. Басылымдар ішінде қазақ фольклоры мен қиял үлгілері басым. Барлық басылым шартты түрде келесі тақырыптық топқа бөлінеді:

• Қазақтың ауызша және поэтикалық шығармашылық үлгілері - батырлық және лирикалық эпостар, тарихи аңыз, аңыз, айтыс, салтанатты поэзия.

• Шығыс фольклоры үлгілері және шығыс әдебиеті классиктерінің шығармаларының аудармалары.

• Діни-адамгершілік және рухани әдебиеттер.

• Көркем әдебиет, яғни Қазақ авторларының өзіндік, ерекше туындылары.

• Оқулық, оқу құралы, сөздіктер және басқа да оқу әдебиеттері.

• Балалар әдебиеті, негізінен нұсқаулық дидактикалық әдебиеттер.

• Танымал ғылыми басылым, соның ішінде денсаулық сақтау саласындағы әдебиет.

• Миссионерлік басылымдар.

• Басқа әдебиет, соның ішінде тарихи тақырыптағы кітаптардың бірнеше көшірмесі.

1862 жылы Қазан университетінің баспаханасы қазақ тарихында тұңғыш рет атақты қазақ эпостарының бірі «Ер-Тарғынды» шығарды. Бұл жұмысты талабы бойынша белгілі Н.И. Құлыбеков ақын Марабайдың сөзінен жазған Н. Ильинский. 1868 жылы татар кітап шығарушысы Шамсутдин Хусаиновтың халық арасында кеңінен танымал «Қамбар батыр» дастаны жарық көрді. Университеттің баспаханасында «Алпамыс батыр» үлкен эпосы басылды. Алғаш рет Ж.Шайхисламов (1898) жазған әйгілі «Біржан сал мен Сара» айтысы алғаш рет университет баспаханасында басылды. XIX ғасыр аяғы мен XX ғасырдың басында Абай Құнанбаевтың демократиялық және ағартушылық негіздерін жалғастыра отырып, қазақ әдебиетінде жас көркем жазушылар тобы пайда болды. Олардың ішінде ұқсас есімдер - Мыржақып Дулатов, Шәкәрім Құдайбердиев, Мағжан Жұмабаев, Ахмет Байтұрсынов, Галиуллина Ғалымжанов, Ғ.Жәнібеков және басқалары. Олар өткір әлеуметтік журналистика сияқты жанрлардың қалыптасуына қазақ халқының өсіп келе жатқан ұлттық ерекшелігін айғақтайтын құрметке лайықты. 1907 жылы университет баспаханасында М.Ж. Көпеев «Хал-Ахуал» кітабы жарық көрді. Жазушы қазақтардың саяси және қаржылық жағдайының, олардың тарихи өткенінің ауыр мәселелерін көтереді.

Қазанның жеке орыс баспаханалары қазақ кітаптарының шығарылуына үлкен үлес қосты. «Чиркованың мұрагерлері» баспасынан 70-тен астам қазақ кітабы жарық көрді. Алғашқы басылымдардың қатарына қазақтың «Кисса және Жамшид», «Жамас Хакім» және басқа да көптеген ертегісі енген. Шығыс әдебиетінің аудармаларынан басқа көптеген діни моральдық мазмұндағы туынды, қазақ фольклоры және авторлық құқықтың

үлгілері басылды. Осы баспаханада көптеген басылымды шығарған қазақ кітап баспагері К.Шахмарданов үлкен үлес қосты.

1913 жылы Қазанда «Магариф» баспасының жеке татар баспаханасы ашылды. Осы баспаханада қазақ тілінде шыққан алғашқы кітап М.Дулатовтың «Азамат» өлеңдер жинағы болды. Ол 1914 жылы жарық көрді. Кітапта А.С. Пушкин және М.Ю. Лермонтов шығармаларының аудармалары бар. Татар баспаханасында 1911-1916 жылдар аралығында 30 қазақ кітабы басылды.

Революцияға дейінгі қазақ кітаптарының тағы бір орталығы Орынбор қаласы болды. 1920-1926 жж Қазақ Автономиялық Республикасының астанасы. Жалпы, 1917 жылға дейін 100-ге жуық кітап пен брошюра жарық көрді.

Каримов баспаханасында Орынбордағы түрлі тақырыптағы қазақша кітаптардың көп бөлігі жарық көрді. 1909 жылы Орынборда «Вакт» газетінің баспаханасы ашылды, онда 1910-1915 жылдар аралығында кітаптар мен брошюралар басылды. Н.Сағадиевтің «Өскемен уезіне қарақазақтардың аштықтан зорығуы» атты жоғары әлеуметтік мазмұндағы өлеңдер кітабы жарық көрді. Революцияға дейінгі кітап шығарудың өзіндік ерекшелігі оның негізінен Қазақстаннан тыс жерде дамуы болды. Басылымдардың географиясы кеңейді: Қазан, Орынбор; Уфа Ташкент, Троицк; Петербург, Астрахань, Мәскеу, Омбы. Кітап шығарудың мемлекеттік негізінің, баспа және полиграфия бөлімінің қызметкерлерінің болмауына қарамастан, қазақ тіліндегі басылым өте қолайлы болды: қазақ кітабының репертуары осы кезеңдегі қазақ оқырманының сұранысы мен қажеттілігіне сәйкес келді [19].

3.2 Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстандағы баспа жұмысы

Ұлы Отан соғысы әлемдік қауымдастық пен мемлекетіміздің тарихында мәңгі із қалдырды. Соғыс жылдарының тәуелсіз тарихи кезеңге жататындығы өте орынды. Бұл толығымен соғыс жылдарында үлкен өзгерістерге ұшыраған баспа тарихына қатысты. Айта кету керек, төтенше жағдайда мемлекеттің рухани өмірі жалғасып, мәдениет қалыптасты, кітаптар шығарылды, бірақ соғыс жаңа мазмұндағы және бағыттағы кітапты талап етті. Оларды сарапшылар мен мәдениет қайраткерлері құрды, ал баспагерлер оларды «Найзағай» деп атады. Кітаптар Отанды қорғауға, «Бәрі де майдан үшін» деген үндеуге сәйкес келді. Кітап патриотизм мен елге деген сүйіспеншілік сезімін оятып, жаулардың шабуылына қарсы күрестің қуатты құралы болып саналды.

Ұлы Отан соғысы жылдарында материалдық техникалық қор, қағаз, баспа материалы және техникалық жабдықтың үлкен жетіспеушілігіне қарамастан қажетті әдебиетті басып шығару тоқтаған жоқ. Әрине, басты орынды әскери патриоттық қорғаныс тақырыбындағы кітаптар, брошюралар, үнпарақтар алды.

Соғыс кезінде бүкіл кеңес баспасөзі мен кітап басылымдарының басты мақсаты - халқымыздың жауды жеңуін ұйымдастыру болды. Баспа мекемелерінің көптеген қызметкері майданға аттанды. Бұл салада оқыту мүмкіндігі болған жоқ. Қағаз, картон, байланыстыруға қажетті материалдың қалдықтары жұмсалды.

Соғыс жылдары Қазақстанда төрт баспа: «Қазақстан» партия баспасы, «Қазақ» баспасы, көркем әдебиет баспасы, комсомол жастарының баспасы жұмыс істеді. 1941 жылы ақпанда Қазақ Біріккен Мемлекеттік Баспа Үйі (ҚазОҒЗИ) құрылды. Соғыс кезіндегі қиындыққа қарамастан, майдан мен тыл үшін ең қажетті баспа әдебиетін шығару тоқтаған жоқ.

Ауылшаруашылық саласына арналған брошюраны атап өткен жөн, онда ауылшаруашылық мамандарының біліктілігін қалай дұрыс игеру керек екендігі түсіндіріледі. Әдебиет майданға кеткен ерлер орнындағы әйелдерге арналған. Осы жылдары әскери орысша-қазақша сөздік, орысша-қазақша қысқаша сөздік, әскери баспа үйі, сарбазды химиялық қарудан қорғау және басқа да әдебиет жарық көрді. Сонымен қатар, әртүрлі ереже, жарғы, жадынама, нұсқау шығарылды. ҚазОГИЗ-дің баспа материалынан: «Майданнан келген хаттар», «Атыс полигондары мен гвардия бөлімі» «Генерал-майор И.В. Панфилов», «Біздің Мәлік» сынды кітаптарына назар аударған жөн. Бұл кітапқа деген үлкен қызығушылық болды [21].

Соғыс уақытында отандық кітап басып шығару мемлекеттің әскери тақырыптағы әдебиеттерге ғана емес, сонымен бірге қоғамдық саяси, өндірістік, техникалық, мәдени және ғылыми мәселеге де қажеттілігін қамтамасыз етті.

Осы жылдардағы қазақ көркем әдебиеті елеулі жұмыстармен толықтырылды. Олардың қатарына Жамбыл Жабаевтың «Ленинградтық өренім» өлеңі, Мұхтар Әуезовтің «Абай» эпикалық романының алғашқы кітабы, Ғабит Мүсіреповтің «Қазақ батыры», Ғабиден Мұстафиннің «Шығанақ» романдары кіреді. Жауынгерлік көріністің сюжетінде жазылған және соғыстың қаhармандық сәттері бейнеленген материал патриоттық сезімге толы және ерекше күшке ие болды, халыққа үлкен моральдық және психологиялық әсер етті. Бұл кітаптың авторлары жалынды, бейнелі сөзімен адамдар жүрегіне жол тапты, жылу ұялатты.

Мұхамеджан Қаратаевтың «Біртұтас отбасы» кітабынан қазақ жазушыларының соғыс кезіндегі шығармашылығы туралы біле аламыз: «Жамбыл және Нұрпейіс, Нартай мен Шашубай ақындардың қызықты хаттарын, Қасым Аманжолов пен Абдулла Жұмағалиевтің, Асқар Тоқмағанбетов пен Жақан Сыздықовтың, Дихан Әбілев пен Қалихан Бекхожиннің, Қалқаман Әбдіқадыров пен Мариям Хакимжанованың, Таир Жароков пен Әбділдә Тәжібаевтың, Хамит Ерғалиев пен Сырбай Мауленовтың, Қапан Сатыбалдин мен Ғали Ормановтың, Жұбан Молдағалиев пен Мұзафар Әлімбаевтың және Сағынғали Сейітовтың, батыл журналист, жауынгер командир Баубек Бұлқышевтің жауынгерлік сүйетін шығармалары, Ғабит Мүсіреповтың мистикалық, жоғары көркем әңгіме мен

очеркі, С. Омаров пен Мұқан Иманжановтың мағыналы әңгімелері, Мұхтар Әуезов пен Сәбит Мұқановтың патриоттық пьесасы мен мақаласы. Бұл Отан үшін ұжымдық жазушылық ерлік болды»[21].

Тіпті қиын соғыста да бұл кітап қоғамның мәдени құрамдас бөлігі болды. Ауыр майданда адамдар кітап мәдениетін ойламайтын сияқты. Бірақ бұл жылдары да кітап мәдениеті орнықты және елдің мәдени байлығын арттырды. Соғыс уақытының кітабына қатысты басылымды безендіру өнері, байланыстыру өнері, типографиялық өнер туралы толық айту мүмкін емес. Алайда, баспа репертуарының негізделген таңдауы кітап мәдениеті тарихында елеулі із қалдырды. Алтын қорға соғыста басылған прозалық және поэтикалық көптеген шығарма енген.

Кітаптың Ұлы Отан соғысы және кітап мәдениеті тарихындағы қоғамның өркениетті құрылысындағы орны мен рөлі тарихшы, мәдениеттанушы, кітаптанушы зерттеуі және жарияланымында әлі де өзінің лайықты көрінісін күтуде.

Әскери операция кітап ісіне алуан түрлілік әкелді және оны қорғаныс мүддесіне толықтай бағынуды талап етті. Баспалардың жұмысын өзгерту үлкен қиындықтармен байланысты болды. Елдің ішкі қорын майданға басымдық беру артықшылығымен бөлу кеңестік кітап шығарудың материалдық базасының кенеттен төмендеуіне әкелді. Баспа, полиграфия және кітап сатумен айналысатын жұмысшының жетіспеушілігі сезілді.

Ұлы Отан соғысы кезінде баспа өнімдерінің төмендеуі байқалды. Кітаптар өндірісі ең алдымен шеткі басылымдарға қарағанда қиын өндірістік жағдайда жұмыс істейтін орталық баспаларда қысқартылды. Сонымен бірге, мемлекеттің шығыс және солтүстік облыстарында аймақтық баспалардың айтарлықтай өсуі байқалды. Көшірілген арнайы жабдықтар мен білікті қызметкерді алып, олар ірі баспа орталықтарына айналды. Грузия, Әзірбайжан, Өзбек, Қазақ, Қырғызстан, Тәжікстан республикаларының баспалары өз қызметтерін көбейтті. Бұл соғыс жылдарындағы бір жарым жыл ішінде аймақтық баспалардың кітап шығарылымы атаулар санына қарай өскенін білдіреді. Олардың қоры көп мақсатты болды: негізгі партиялық құжаттар, қорғаныс, өнеркәсіптік және ауылшаруашылық тақырыптары бойынша әдебиеттер аймақтық қажеттіліктерге сәйкес шығарылды.

Қиын жағдай соғыс жылындағы басылымның дизайнында із қалдырды. Баспа өнеркәсібінің материалдық және өндірістік базасының төмендігімен қатар, жариялау мерзімі де әсер етті: көбіне бірнеше күн ішінде кітап дайындалып, басылып шығарылды. Мұның бәрі баспа өнімділігі мен баспа материалдарын безендіру сапасының сөзсіз төмендеуіне әкелді: кітаптар форматы төмендеді; байланыстырғыш көбінесе сұрғылт, өрнексіз жабындымен ауыстырылды; сирек кездесетін сурет; қағаздың сапасы нашар болды; офсеттік басып шығару азайтылды.

Өнімдердің тақырыбы түбегейлі өзгерді. Негізгі міндеттерге жауап бермейтін көптеген кітаптың шығарылуы уақытша тоқтатылды.

Әскери кітаптар шығару бойынша қыруар жұмысты «Жас ұлан» баспасы жасады. Онда танымал «Комсомол әскери кітапханасы», «Отан соғысының батырлары», «Болашақ жауынгерге кеңестер», «Соғыс өнері», «Орыс халқының ұлы адамдары», «Әскери білім туралы әңгімелер» атты жастар сериялары шығарылды.

Соғысқа дейін, соғыстан гөрі өндірістік-өнеркәсіптік әдебиет мәселесі көтерілді: көптеген адамдар, соның ішінде қыздар мен жас адамдар, майданға кеткендерді ауыстыра отырып, индустрия мен Аграрлық шаруашылықта жаңа мамандықтарды игерген.

Үгіт насихаттық және ақпараттық жарияланымның ең тиімді түрінің бірі - жауға қарсы жұмылдырылған үнпарақ болды. Парақшалар ішкі және халықаралық өмір туралы іс-шара туралы қысқаша мәлімдеме, ескерту жарияланды. Үгіт насихат мақсатында жау күштеріне үндеулер жарияланды. Қызыл армияның арасында қолмен соғыс, неміс танктеріне қарсы күрес туралы нұсқаулық парақша таратылды. Нұсқаулар артиллерист, сапер, сигнал беруші және т.б. таратылды.

Соғыс кітап саудасына орасан зиян тигізді. Елдегі кітап дүкендерінің үштен бір бөлігі басып алынған жерде болды. Сауда айтарлықтай қысқарды.

Кітап саудасының түрі өзгерді. Соғыс елде кітаптың таралуын қатаң есепке алуды және қадағалауды қажет етті. Кітап өнімі, сондай-ақ басқа тауар түріне шектеу мен қатаң стандарт белгіленді. Соғыс жағдайында сұранысты зерттеу және тапсырыс жинау бойынша қарапайым жұмысты жүргізу мүмкін болмады, сондықтан баспа өнімінің едәуір бөлігі ведомстволық тапсырысқа бөлініп, компания мен мекемеге таратылды.

Кітаптарға деген қажеттілік соншалық, арнайы шаралар қабылдау керек болды. Кітапхана, оқу үйлері, клубтар топтық оқулар ұйымдастырды. Өздігінен жасалынған кітаптардың пайда болуы жағдайлары болды, балалар соғыс батырларының әңгімелерін жазып, оларды құрастырып, байлады.

Осылайша, кітап басып шығару мен кітап саудасының айтарлықтай төмендеуіне қарамастан, республика маңызды тақырыптық бөлімде қажетті баспа материалын алды. Бұл мәселені шешуге үрдістің ақылға қонымды жүйесі, баспа жобасын ойластырылған жинақтау, кішігірім кітап шығару, көпшілікке арналған буклет, плакаттар, баспа басылымдарының басым түрі ретінде қол жеткізілді. Кітаптарды насихаттау түрлі арна арқылы жүргізілді, бұл оның қалың бұқараға таралуын қамтамасыз етті.

Кеңестік кітап тарихындағы бұл олқылықты және кітап компаниясының қатаң орталықтандырылған тұжырымдамасы белгілі бір дәрежеде ақталған кезде бірегей деп атауға болады. Бүкіл халық шаруашылығындағыдай, мұндай тұжырымдама саланың кейде апатты жағдайында, ірі тиражды шығару және тарату үшін, материалдық, өнеркәсіптік, адамдық қорды тез жинауға, ал соғыстың екінші кезеңінде баспа және кітап сату желісін жаңарту мен дамытуға мүмкіндік берді. Осы жылдар ішінде бағынысты ұйымдардың тігінен жоғары тұрған ұйымдарға

сөзсіз бағынуын қамтамасыз ететін басқарудың командалық әдісі негізінен баспа компонентінің тиімді жұмыс істеуіне кепілдік бере алды.

Кітап шығару үрдісінің жалпы жағдайы, елдің бүкіл халық шаруашылығы сияқты, қиын жағдайда болды. Баспа қызметкерлерінің, авторлық құқық қызметкерлерінің басым бөлігі әскер қатарына алынды. Баспагерлердің қызметі әскери жолмен қайта құрылды. Мұндағы мақсат тыл еңбеккерлерін ер адамдарға кітап, брошюра, буклет, баннер, материалдық қордың кенеттен азаюымен, жұмысшылар саны едәуір аз болатындай етіп жеткізу болды.

Баспа қызметкерлерінің басшылықпен және тұрақты жұмыс істеу кезінде майдан мен тылды қажетті әдебиеттермен қамтамасыз етуді қиын жағдайларда жалғастырды.

Кітапханалар өнеркәсіптік кәсіпорын, аурухана, ұжымшар және кеңестік шаруашылықпен ынтымақтастық орнатып, өлкетану басылымдары мен жеңістерге шақыратын әдебиеттерді таратады.

Екінші дүниежүзілік соғыс жылдары республикадағы кітапхана мен библиографияның дамуына кері әсерін тигізді. Басылған библиографиялық жұмыстың көлемі едәуір азайды. Бірақ, соған қарамастан, 1941-1943, 1945 және 1948 жылдары Кітап палатасы «Кеңес халқының Ұлы Отан соғысы» жалпы тақырыбы бойынша мақалалар: Қазақ КСР басылымдарының библиографиялық көрсеткіші қазақ және орыс тілдерінде құрастырылып шығарылды. Индекске 1941 жылдың маусымынан 1942 жылдың наурызына дейін жарияланған кітаптар мен мақалалар кіреді.

1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы кезінде ерекше күшпен отандық кітап шығарудың маңыздылығы көрінді. Оның ең жақсы туындылары кеңестік патриотизм мен халықтың жеңісіне деген сенімін тәрбиелеуде, фашистік басқыншылармен күрес жолында елдің күштері мен жігерін жұмылдыруда үлкен рөл атқарды.

Соғыс жылдарындағы танымал әдебиеттер саяси әдебиеттер болды. Бұл жұмысшы халықты жауды тойтарыс беру үшін біріктіруде, халықтар достығын, халықтың моральдық, әлеуметтік және саяси бірлігін нығайтуда ерекше рөл атқарды. Баспагердің назары өнеркәсіптік әдебиеттерге және майданға кеткен машиналарда білікті жұмысшыларды алмастырған жаңа өндірістік персоналға арналған буклеттер шығаруға аударылды.

Мемлекеттік әскери баспахана әскери кітаптардың басым бөлігін шығарды. Командалық құрам үшін стратегия мен тактика, әскери қызметшілерді оқыту, армия, әртүрлі типтегі әскердің өзара іс-қимылы және т.б. туралы кітаптар шығарылды, әскердің стандартты құрамы үшін әскери операцияларды жүргізу бойынша жүзелік нұсқаулық шығарылды.

3.3 Қазақстандағы кітапбаспа ісінің қалыптасуы

Тұрмыстық әл-ауқаттың артуы, білім, мәдениет, зияткерлік және эстетикалық әртүрлі қажеттіліктің тұрақты өсуі баспаның одан әрі дамуын

күшейтеді және Қазақстанда кітап шығарудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Шығарылым көлемін ұлғайту және кітап, газет пен журналды шығару сапасын арттыруға ерекше назар аударылды.

Республиканың полиграфиялық мамандары жауапты әрі күрделі міндетті басып шығаруды әрі қарай дамыту, фотокомпозицияны, автоматты байланыстырушы желілерді кеңінен енгізу, ғылым мен практиканың соңғы жетістіктерін ескере отырып, саланы техникалық қайта жарақтандыру, өндірісті жан-жақты механикаландыру мен автоматтандыру негізінде өнім шығаруды кеңейтуге бағытталды.

Қазақстанның баспа ісі Қазақстанның ұлттық жаңару үрдістеріне, ұлт тарихына деген үлкен қызығушылыққа, ұмытылған дәстүрлерді, атаулар мен идеяларды қалпына келтіруге, кітаптар мен басқа құжаттардың тарих пен мәдениеттің ең құнды рухани және материалдық ескерткіштері ретінде құндылығына, олар үшін маңызы зор.

Баспаны қайта бастау қажеттілігі оның қоғамның мәдени мұрасын сақтау және игеру құралы ретіндегі рөліне, оның тарихи даму үрдісін зерттеудің негізі болуына байланысты.

Қазақстанның кітап баспагерлері тарихи уақыттың барлық жоспарларын жүзеге асыруға деген патриоттық ниетпен жұмыстан шығарылды. Республикада алты кітап баспалары бар - Қазақстан, Жазушы, Мектеп, Қайнар, Жалын, Ғылым - және Қазақ Кеңес энциклопедиясының Бас редакциясы.

Республикадағы, Қазақстандағы ең ежелгі баспа үйі, негізінен, қоғамдық-саяси әдебиеттерді, сонымен қатар өнеркәсіп, технология, медицина, спорт, туризм және танымал ғылыми еңбектер туралы кітаптар шығарады. Кітаптар қазақ, орыс, ұйғыр неміс тілдерінде - барлық типтегі және жанрдағы кітаптар шығарылады.

«Жазушы» баспасынан көркем әдебиет, әдебиеттану шығармалары, - қазақ тілінен орыс тіліне және орыс тілінен қазақ тіліне екі аудармасы жарық көреді.

«Мектеп» баспасы білім беру мектептері үшін оқулықтар мен оқу құралдарын шығарумен айналысады.

«Қайнар» баспасына ауылшаруашылық тақырыбына арналған кітаптар, брошюралар және плакаттар шығару міндеті жүктелген.

«Жалын» баспасы балалар мен жасөспірімдерге арналған әдебиеттер, музыка мен өнер туралы кітаптар, графикалық өнімдер шығарады.

«Ғылым» баспасы әлеуметтік және жаратылыстану ғылымдары бойынша ғылыми жарияланымдар шығарумен айналысады.

Шығарылған кітаптардың атаулары бойынша көшбасшы мемлекет - «Мектеп» баспасы, Қазақстандағы ең көне баспалардың бірі. Құрылған жылы - 1947 жыл. Баспа Қазақстандағы орта мектептер үшін оқулықтар мен оқу-әдістемелік әдебиетті қазақ, орыс, ұйғыр және өзбек тілінде шығаруға мамандандырылған. Сондай-ақ, мультимедиялық және аудиовизуалдық өнімдер шығарады. «Мектеп» баспасы шығарған әдебиеттер көптеген

марапат пен дипломға ие болды және ірі халықаралық кітап көрмелеріне қойылды.

Сондай-ақ, ғылымның барлық саласында әдебиетті шығару үшін Қазақстан Ғылым академиясының Ғылым баспасы ашылды. 1947 жылы Қазақ Мұғалімдер және Педагогикалық Баспа үйі (кейіннен Рауан) ҚазОҒЗИ-дан бөлініп, мектеп пен университеттер үшін оқулықтар мен оқу құралдарын шығарды. 1950 жылы КазОГИЗ бұрынғы атауын Казиздатқа, ал 1962 жылы баспа үйі «Қазақстан» деп өзгертті. 1962 жылы 1-наурызда ауылшаруашылық әдебиетіне арналған баспа құрылды, оның артынша "Қайнар" баспасы құрылды.

1932 жылы «Дәуір» газет-журнал баспасы құрылды және оның жоғары баспа қабілеті болды. Ұзақ уақыт бойы «Дәуір» баспасы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің баспа органы болған және республикалық газет-журналдар шығарған. 1991 жылдан бастап Дәуір республикалық газет-журнал баспасына айналды. 1998 жылы Парижде өткен халықаралық көрмеде Дәуір жоғары өндірістік және технологиялық көрсеткіштері үшін «Алтын жұлдызға» ие болды.

1933 жылы Қазақстан жазушылар одағы құрған «Қазақ көркем әдебиеті» баспасы құрылып, 1964 жылы «Жазушы» баспасы болып аталды. Бұл баспагермен танымал әдебиет классиктері М.Әуезов, С.Мұқанов, Ғ.Мүсірепов, сонымен қатар жас дарынды ақын-жазушылардың есімдері біріктірілген. 17 томдық «Халық ауыз әдебиеті», алты томдық «Ертегілер», бес томдық «Батырлар жыры» және үш томдық «Халық әндері» кітаптары жарық көрді.

Кеңес дәуірінде тыйым салынған кітаптар - Кенесары, Нысанбай жырау есімдерімен байланысты әдебиеттер де жарық көрді.

1968 жылы Қазақ Кеңес энциклопедиясының Бас редакциясы құрылды. 1975 жылы баспа Қазақ КСР Баспа және полиграфия жөніндегі мемлекеттік комитет жүйесіне кірді. Қазақ Кеңес Энциклопедиясының редакторлары кең профильді энциклопедиялық кітапты басып шығарды: олар аймақтық және салалық энциклопедия, түрлі анықтамалық пен сөздікті (оның ішінде терминологиялық және екі тілді) және басқа да басылымдарды шығарды. Қазақ энциклопедиясының негізгі басылымы 1993 жылы Қазақ Кеңес энциклопедиясының Бас редакциясы негізінде құрылды [22].

Қазақстанда өнеркәсіптік полиграфияның қалыптасуы жұмыс істеп тұрған кәсіпорынды қайта құру және жаңа кәсіпорын салу арқылы жүзеге асырылды. Алматыда Қазақ КСР Ғылым академиясының баспа-полиграфиялық кешенін салу туралы шешім қабылданды. Қазақстанда Республикалық баспалар үйі және басқа да ғимарат бой көтерді. Республика қаласы мен ауданында аймақтық баспаханалар салынды.

Автоматтандыруды енгізу баспагерлер үшін жаңа міндеттер, бүкіл редакторлық үдеріс үшін жаңа мақсат және мәтіндік және иллюстрациялық түпнұсқа дайындау әдісін тудырады. Сонымен бірге, бұл ең алдымен

заманауи баспа технологияларын игеру мен дамытуды, атап айтқанда, баспа өнімдерінде өндіріске арналған құрылғыларды пайдалануға қатысты.

Ел баспагерлері Кеңес мемлекетінің негізгі заңын белсенді, шығармашылық түрде талқылауға қатысты. Қазақстанда жоба тез арада қазақ, ұйғыр, неміс және кәріс тілдерінде жаппай таралды.

1960-1970 жж. полиграфияны қалыптастырудың негізгі бағыттары - офсеттік баспа әдісі, фотокомпозиция, механикалық өндіріс болды.

Кітап басып шығару шеберлігі дамуда, иллюстрациясы бар кітаптар шығару өсуде.

Кітап шығару тарихындағы маңызды кезең 1977 жылғы Халықаралық кітап жәрмеңкесі болмақ.

1977 жылдың қыркүйегінде Мәскеуде бірінші Халықаралық көрме-жәрмеңке ұйымдастырылды және сегіз күн ішінде ашылды. Экспозиция 25 мың шаршы метр алаңда орналасқан. Оған жүздеген кеңестік және шетелдік баспа, кітап сататын фирма мен ұйым қатысты. Бұл кітап форумына барлық баспа, авторлық агенттік, кітап сататын ұйым және Мәскеу халықаралық көрме жәрмеңкесіне қатысу шарты мен талабын мойындайтын фирмалар қатыса алды. Мұнда сан алуан мазмұндағы кітап бар. Көрмеге республиканың әр баспасы өзінің үздік басылымдарын ұсынды.

«Жазушы» баспасының мөрімен С.Сейфуллиннің тарихи «Тар жол тайғақ кешу», Б.Майлиннің «Таңдаулылар» романдары, С.Мұқановтың оннан астам «Таңдамалы шығармалары», Ғ.Мүсіреповтің бес томдық «Шығармалары», А.Нұрпейісовтің «Қан мен тер» трилогиясы, Ғ.Мұстафиннің «Дауылдан кейін» романы, М.Жұмағұловтың «Таңертең және түске қарай екі қадам», Ж. Арыстановтың «Таңғы жұлдыз», Д.Бусаковтың «Жалын», С.Мұртазаевтың «Жарылыс» М.Каратаевтың «Бір отбасында», А.Тәжібаевтың «Жылдар мен ойлар», С.Кирабаевтың «Революция және әдебиет» т.б. еңбектері жарық көрді.

«Ғылым» республикалық баспасында «Қазақ сөздер сөздігінің» бірінші және екінші томы, «Қазақстанның қазыналары», «Қазақстанның балет өнері» кітабы жарық көрді.

Оқырмандардың игілігі ретінде «Мектеп» баспасының республикадағы халықтық білім беру жетістіктерінің куәсі болған: Қ. Біржановтың «Бауырластық көмегімен», Қ. Жоламановтың «Қазақстандағы жоғары білім беруді жетілдіру», О. Мацкевичтің «Мәңгі тірі бұлақ» кітаптары да болды.

«Қайнар» ауылшаруашылық баспасы «Қазаным жарылқар», «Дала нан алқабына айналды» кітаптарын, мерейтойлық плакатты ұсынады.

«Жалын» жас баспаханасы өз қызметін Н.Островскийдің «Құрыш қалай шынықты», М.Әуезовтің «Шыңырау», С.Бегалиннің «Шалқар туралы аңыз» шығармаларынан бастады.

Қазіргі заманғы технологиялар типографиялық үрдіске тез енгізілген жоқ. 80-жылдары кейбір баспагер компьютерлік технологияны қолдана отырып мәтінді өңдеудің автоматтандырылған жүйелерін қолдана бастады.

XX ғасырдың 90-жылдарында елдегі басылым өзінің қалыптасуының ең қиын кезеңінің бірінен өтті. Экономикалық және мемлекеттік жүйенің өзгеруінің арқасында үкіметтің жоспарланған кітап шығарудан нарыққа көшуі болды. Алайда, елде болып жатқан экономикалық барлық өзгеріс сияқты, бұл ауысу өте өздігінен жүрді, сондықтан 90-жылдарды кітап индустриясының, соның ішінде кітап шығарудың барлық саласындағы құлдырау кезеңі ретінде сипаттау әдетке айналды.

- елде жүргізілген экономикалық реформалардың тиімсіздігі мен сәйкессіздігі;
- баспа үйлерін, сауда кәсіпорны және т.с.с. ойластырылған және құрылымдалған жекешелендіру бағдарламасының болмауы;
- кітапты экспорттау жүйесінің болмауы;
- кітап саудасында монополияның болмауы.

Дегенмен, нарықтық қатынастарға шиеленісті, бірақ дәйекті ауысудың арқасында, тез, бірақ белгілі бір дәрежеде, кітап шығарудың мүлдем жаңа құрылымы пайда болды. Барлығы, баспаханалар елдің бақылауында болды, олардың жұмысын да реттеп отырды. Бұл баспалардың барлығы біртұтас мемлекеттік жүйені ұйымдастырды. Оның негізі баспа өнімдерінің түріне, жарияланған басылымдардың тақырыбына және мақсатты құндылығына мамандану қағидаты болды.

Атап айтқанда, баспагерлер:

• баспа өнімдерінің түрі бойынша: кітап; газет-журнал; жарияланым шығарған баспагерлер.

• пәндік және мақсатты мәні бойынша: әмбебап; өнеркәсіп; мамандандырылған деп бөлінді.

Сонымен бірге барлық баспагер үш топқа:

• орталық;
• республикалық;
• жергілікті деп бөлінді.

Қарастырылып отырған кезеңде кітап сатып алушыларға бірнеше үлкен зерттеу жүргізілді. Оқырман санаты ерекшеленді және сипатталды. Қазіргі оқырман көпшілігі зиялы қауым болғандықтан, кітаптардың жетіспеуінен мүмкіндігінше көп зардап шекті.

Қазіргі кезеңде постиндустриалдық қоғам жағдайында посткеңестік шоғырлану әрекеті жүзеге асыру қажеттілігі ерекше мәнге ие. Бұл проблеманы іске асыру Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына (бұдан әрі - ТМД) мүше мемлекеттердің бірқатар экономикалық, әлеуметтік және мәдени проблемаларын шешуге, сондай-ақ мемлекетаралық қатынастарды нығайтуға ықпал етеді. Осыған байланысты ТМД біртұтас ақпараттық және мәдени кеңістігін дамыту өте маңызды.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың бастамасы бойынша «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы құрылды, ол ішкі және тәрбиелік жұмысты қалыптастыру, әлемдік және мемлекеттік мәдени мұраны сақтау және тиімді пайдалану

саласындағы маңызды құжат болмақ. Кітап мәдениеті тарихын зерттеу саласында отандық ғылым көп жұмыс жасады. Оған дәлел - монография, ғылыми мақала жинағы, оқу әдістемелік құралдардың жарық көруі.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының баспа тұжырымдамасы жеткілікті түрде баспа үйлері мен Қазақстан Республикасының Ұлттық мемлекеттік кітап палатасында тіркелген баспа ұйымдарымен ұсынылған.

Республикада кітап шығаруды одан әрі дамыту бағыттарының бірі - ресейлік кітап баспасының дамуын және сақталуын қамтамасыз ете алатын құрылымдық қатынастарда басқарудың оңтайлы түрін анықтау және одан әрі енгізу.

Республикамыздың кітаптары жалпы, үнемі өсіп келе жатқан кітап өндірісінің ағымына қосылып, қазіргі адамды тәрбиелеудегі міндеттерін лайықты орындайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ:

1. Абуғалиева К.К. Қазақстан Республикасы Орталық ғылыми кітапханасының тарихынан//Мұра - Алматы, 2002. –Б.11-12.

2. Акимушкин О.Ф. Ортағасырлық Иран. Мәдениет, тарих, филология. Санкт-Петербург: Наука, 2004.-74 б.

3. Сирек кітап пен қолжазбаны сақтаудың, жаңа технологияны енгізу мен ғылыми зерттеудің шоғырлану өзекті мәселелері. Ғылыми материалдар. - жүзелік конференция. - Алматы, 2004. - 108 б.

4. Асқарбекова Н.М., Замзаева Т.А. Араб графикасымен қазақ тіліндегі баспа кітаптарының топтамасы (1841-1932). - Алматы, «Қазақстан», 2006. - 176 б.

5.Асқарбекова Н.М., Замзаева Т.А. Латын графикасындағы қазақ баспа кітабының топтамасы (1928-1941 жж.) 1-бөлім. - Алматы: «Казахстан», 2007. - 192 б.

6. Сирек кездесетін кітап пен қолжазбаның ғылымдағы орны мен рөлі. Алматы, «Ғылым Ордасы», 2013. - 260 б.

7. Немировский Е.Л., Горбачевский Б.С. Кітаппен ғасырлар мен елдер. - М: Кітап, 2018.-390 б.

8. Баренбаум И.Е. Кітап тарихы: ЖОО арналған оқулық. - 2-ші басылым, - М: Кітап, 2016.-248 б.

9. Кітап: зерттеу және материалдар//Кітаптың ғылыми-зерттеу институты «Бүкілодақтық палата» ғылыми-өндірістік бірлестігі. - М: Кітап палатасы, 2017.-220 б.

10.Орыс кітабының тарихы туралы оқырман//құраст. Л.А. Везирова. - М: Кітап, 2017.-378 б.

11.Рахымжанова С. Қазақстан кітабының тарихынан (1945-1960):- Алматы: М - Талант, 2015.-152 б.

12.Жиренчин А.М. Қазақ кітабының тарихынан. -Алма-Ата: Қазақстан, 2014.-144 б.

13.XIX - XX ғасырдың басындағы құжат пен материалдағы қазақ кітап ісі: мұрағат құжаттарының жинағы//- Алматы, 2009. – 632 б.

14.Сарсенбаев А. Қазақстан Республикасының жаңа ақпараттық кеңістігі, мәселелері мен болашағы//қазақ тілінде - Алматы: Ақыл кітабы, 1998. - 200 б.

15. Назарбаев Н.Ә. 1992 жыл 15-сәуірдегі Жарлығы//қазақша. - Алматы, 1992.

16.Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты (ҚР ОММ)-78–80.

17.Қаратаев М.Қ. Жалғыз отбасында. Алматы, 1976. 172 бет.

18.Шалғынбай Ж. Қазақ кітап мәдениетінің тарихы (1807 - 1917 - 1991-2001 жж.): Монография: - Баспалар үйі, 2009 - Б.256.

19.Дереккөзі: Грачева Л.В. http://kstounb.kz/files/elfinder/professional/part4/2/istoriakazrn.pdf

20.Дереккөз: https://ru.wikipedia.org/wiki/Kazakhstan_Izdatelstvo
21.Дереккөз: www.gylymordasy.kz/2015/12/07/knigoizdanie-kazahstana-perioda-velikoj-otechestvennoj-vojny/
22. Дереккөз: https://ru.wikipedia.org/wiki/Kazakh_encyclopedia

4-тарау. Қазақстан Республикасындағы кітапбаспасы ісінің заманауи қалпы

4.1 Заманауи Қазақстандағы кітапбаспасы ісінің дамуы

2016 жылы республиканың 373 баспасы мен баспа ұйымы Қазақстан Республикасының Кітап палатасына кітап өнімдерін ұсынды. Сонымен қатар, шетелдік баспалардың Қазақстан тақырыбына қатысты өнімдері (14 кітап) ұсынылған. Бұл негізінен Ресейдегі және басқа да елдердегі біздің еліміздің елшіліктерінің қолдауымен шығарылған кітаптар.

Баспа өнімінің көп бөлігі Алматы қаласында - 222 баспа және баспа ұйымы (жалпы көлемнің 59,5%) шоғырланған. Басқа аймақтағы баспа мен баспа ұйымының саны: Нұр-Сұлтан қаласында - 40 (10,7%), Қарағанды қаласында - 19, Қазақстанның басқа да ірі қалаларында 1-ден 8-ге дейін. Барлығы 249 баспа және баспа ұйымы, бұл республикадағы баспа кәсіпорнының жалпы санының 66,7% құрайды.

2016 жылы кітаптар ұсынған баспаның типі бойынша: дәстүрлі (113), университет баспалары (78), мамандандырылған ұйым баспалары (40), ғылыми-зерттеу мекеме баспасы (21), қоғамдық ұйым мен қор баспалары (14) және 2015 жылмен салыстырғанда республиканың баспа жүйесінің жекелеген сегментінің ара қатынасы сол жылдардағыдай деңгейде қалды. Кітап өнімдерін ұсынған ғылыми зерттеу институтының саны 13 бірлікке азайды. Республиканың баспа жүйесінің басқа сегменттерінің саны 2015 жылмен бірдей деңгейде қалды, айырмашылық шамамен 2-4 баспа үйі мен баспа ұйымында болды.

Кітап өндірісінің негізгі бөлігін дәстүрлі баспа (30,3%) және университет баспасы (20,9%) ұсынды.

Қазақстандағы баспа жүйесінің сегменттерін талдау көрсеткендей, баспа мен баспа ұйымының едәуір бөлігі (129 баспа ұйымы, бұл 34,9%) 2016 жыл ішінде әрқайсысы бір кітап шығарды. Сонымен қатар, 107 баспа (28,9) 2-ден 5-ке дейін кітап шығарды. Осылайша, республикадағы баспа ұйымдарының 63,8% -ы 5 кітаптан аз шығарады.

Жыл сайын дерлік 10 атаумен кітап шығаратын белсенді жұмыс істейтін баспалар 20,3% құрайды (75 баспа) [1].

Шығарылған басылым атау саны бойынша үздік 10 баспахана (кему ретімен)

№	2016 Баспахана	Кітап саны	2015 Баспахана	Кітап саны
1.	Қазақ университеті (Алматы)	540	Қазақ университеті (Алматы)	631

2.	Алматыкітап баспасы (Алматы)	331	Алматыкітап баспасы (Алматы)	574
3.	ҚарГТУ (Қарағанды)	234	Атамұра корпорациясы	288
4.	«Мектеп» баспасы(Алматы)	150	«Мектеп» баспасы (Алматы)	270
5.	«Гласир» ЖШС (Қарағанды)	144	Фолиант (Нұр-Сұлтан)	234
6.	Е.Букетов атын ҚарМУ (Қарағанды)	133	ҚарМТУ (Қарағанды)	181
7.	Атамұра корпорациясы (Алматы)	123	Кереку (С.Торайғыров ат.ПМУ)	134
8.	«Ақ Нұр» ЖК (Қарағанды)	104	8 & 8 (Алматы)	82
9.	К.Сәтпаев атындағы ҚазҰИТУ (Алматы)	91	Берел (С.Аманжолов ат. ШҚМУ)	71
10.	М.Козыбаев ат. СҚМУ (Петропавл)	77	Экономика (Алматы)	68

2016 жылы, өткен жылдағыдай, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ баспасы жарияланған кітап өнімдерінің саны бойынша көшбасшы. Екінші орында «Алматыкітап Баспасы» баспасы (Алматы), төртінші орында «Мектеп» баспасы.

Шығарылған басылым атау саны бойынша үздік 10 баспахана (кему ретімен)

. №	2016 Басылым	Жалпы тираж, мың дана	2015 баспахана	Жалпы тираж, мың дана
2.	Алматыкітап баспасы (Алматы)	5503,88	Алматыкітап баспасы (Алматы)	6930,51
3.	Атамұра (Алматы)	3667,95	Атамұра (Алматы)	4559,84
4.	«Назарбаев зияткерлік мектебі» ААҚ (Нұр-Сұлтан)	2286,33	«Мектеп» баспасы (Алматы)	2372,18
5.	«Мектеп» баспасы (Алматы)	1604,81	«Бөбек» ННПООЦ (Алматы)	732,34
6.	«Кітап-Дәуір» ЖШС (Алматы)	387,85	Қазақ энциклопедиасы (Алматы)	466,40
7.	«Арман-ПВ» Баспасы ЖШС (Нұр-Сұлтан)	204,10	Көкшетау-Полиграфия	370,00
8.	«Көкжиек-Б» ЖШС (Алматы)	138,00	Фолиант (Нұр-Сұлтан)	250,70

9.	Қазақ университеті (Алматы)	104,70	8 & 8 (Алматы)	216,00
10.	«Жарқын Ко» ЖШС (Нұр-Сұлтан)	105,60	Библейская миссия (Алматы)	160,00
11.	«Гласир» ЖШС (Қарағанды)	96,00	Жазушы (Алматы)	125,60

Жарияланған кітап өнімдерінің тиражында 2015 ж. Сияқты жетекші орынды «Алматыкітап Баспасы» иеленеді, ол 2016 жылы республикада басылған барлық кітаптардың жалпы санының 33,6%-ын шығарды. Атамұра корпорациясы - 22,5% -ға.

Біз Назарбаев зияткерлік мектептері АҚ (Нұр-Сұлтан), «РПИК Кітап-Дәуір» ЖШС (Алматы), Арман-ПВ (Нұр-Сұлтан), Көкжиек-Б (Алматы), «Жарқын Ко» ЖШС (Нұр-Сұлтан) баспаларында өткізілген кітап айналымы бойынша 2016 жылы көшбасшылардың ондығына кіреді.

Республиканың жетекші баспалары мен баспа ұйымдарының рейтингісін қорытындылай келе, жарияланған басылымдар саны бойынша алғашқы ондыққа кірген баспа ұйымдары ұсынылған - кітап шығарудың барлық түрлерінің 41,1%, ал айналымдағы алғашқы ондыққа кіргендер - барлығы 86,1%. кітап өндірісінің көшірмелері.

Рейтингте жетекші орынды иеленетін ірі баспагерлердің қызметіне қысқаша сипаттама ұсынамыз:

«Қазақ университеті»

Қазақ университетінің баспасы XX ғасырдың 30-жылдарынан бастап Қазақ мемлекеттік университетінің баспасы ретінде өз тарихын жүргізіп келеді.

Баспа білімнің барлық салалары бойынша оқу және ғылыми әдебиеттер шығаруға мамандандырылған. Бұл Қазақстандағы ең ірі университеттік баспалардың бірі.

1993 жылы 25 қазанда Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің қаулысымен баспа үйі «Санат» мемлекеттік баспасы болып аталды. 1996 жылға дейін редакция мен баспахана жеке бөлімшелер болды. 1996 жылы 2 тамызда баспа өзінің заманауи атауын алды.

Кітаптар әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ғылыми-әдістемелік кеңесінде бекітілген оқу және ғылыми әдебиеттердің тақырыптық жоспары негізінде шығарылады. Жарияланған кітаптардың тақырыптары негізінен университетте оқытылатын мамандықтармен байланысты. Жыл сайын баспа 400 атауға жуық кітап шығарады.

2011 жылдан бастап интернет-портал жұмыс істейді, ол баспахана үшін виртуалды алаң болмақ. Интернет-дүкенде ғылымның негізгі бағыттары бойынша кітаптар, журналдар, «Қазақ университеті» баспасының конференция материалдары ұсынылған.

«Қазақ университеті» баспасы үшін өз өнімдерін нарықта жылжытудың ең оңтайлы құралдарын іздеу және анықтау өзекті болмақ.

Баспа Қазақстанның жоғары оқу орындарымен және кітап сату ұйымдарымен сәтті жұмыс істейді. Тұтынушылар базасы үнемі жаңартылып отырады. Әр апта сайын кітаптар мен коммерциялық ұсыныстардың прайс-парақтарын тарату жүзеге асырылады.[2].

Алматыкітап баспасы

«Алматыкітап баспасы» баспасы 15 жылдан астам уақыт жұмыс істейді. Оқу, балалар және басқа да әдебиеттердің үлкен көлемін жоғары кәсіби деңгейде шығарған баспагер соңғы жылдары қазақстандық баспалардың аталымдар саны бойынша да, басылған кітаптардың таралымы бойынша да көш бастап келеді.

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыру мақсатында баспагер қазіргі заманғы педагогиканың жетістіктерін ескере отырып, мемлекеттік стандарттардың талаптарына сәйкес жасалған оқулықтарды шығарады.

Дамыту және танымдық кітаптар, балаларға арналған энциклопедиялар және «Менің Қазақстаным» көркем альбомдар сериясы Алматыкітап Баспасы шығарған басылымдардың ішінде ерекше орын алады.

Алматыкітап Баспасы - республикалық және ірі халықаралық кітап көрмелері мен жәрмеңкелерінің тұрақты қатысушысы. Осы баспадан шыққан кітаптар бірнеше рет дипломдар мен сертификаттарға ие болды.

Алматыкітап Баспасы бүкіл ел бойынша кітап дүкендерінің желісіне ие, интернет-дүкен және тиімді тарату желісі бар.

«Атамұра» корпорациясы

«Атамұра» корпорациясы 1992 жылы құрылған. 1997 жылдан бастап баспа оқу кітаптарын шығарумен айналысады. Бүгінгі таңда республиканың орта мектептерінің 1-11 сыныптарына арналған қазақ, орыс, ұйғыр, өзбек және тәжік тілдеріндегі 400-ден астам атаулы оқулықтар мен 600 оқу-әдістемелік кешендер әзірленіп, басылып шығарылды.

Сонымен қатар, корпорация энциклопедиялық басылымдарды («Абай», «Мұхтар Әуезов», аймақтық энциклопедиялар), белгілі ғалымдардың, мәдени және өнер қайраткерлерінің еңбектерін шығарады.

2002 жылдан бастап баспа «Атамұра кітапханасы» сериясында көркем әдебиет шығарады. Осы серия аясында 150-ден астам кітап жарық көрді - қазақ классикалық және қазіргі заманғы әдебиеттің ең жақсы үлгілері: Абай, Шәкәрім, М.Жұмабаев, А. Нұршайықов және басқалары.

Корпорация сонымен қатар балаларға арналған жануарлар әлемі туралы оқу кітаптарын «Мектеп энциклопедиясы» сериясында, қазақ халқының салт-дәстүрлері туралы кітаптар шығарады.

Бұл баспаның ерекшелігі - ең озық баспа құрал-жабдықтарымен жабдықталған баспа зауытының болуы.

Білім және мәдениет саласындағы жаңа жобаларды іске асыру, баспа материалдарының жоғары сапасы үшін корпорация Қазақстан Республикасы Президентінің Құрмет грамотасымен, бірқатар халықаралық медальдармен және сыйлықтармен марапатталды. Корпорацияның кітап шығару және полиграфия саласындағы сіңірген еңбегі Халықаралық кітап көрмелері мен жәрмеңкелерінің дипломдарымен марапатталған [3].

Кітап көрсеткіші

Жан басына шаққандағы кітаптар көрсеткіші - кітап шығару және кітап тарату сияқты елдегі кітап ісі жағдайының маңызды сипаттамаларының бірі. 2016 жылы бұл көрсеткіш республика тұрғынына 0,9 кітапты құрады, өткен жылмен салыстырғанда жарияланған кітаптардың саны азайды. 2015 жылы бұл көрсеткіш республиканың бір тұрғынына шаққанда 1,03 құрады, сондықтан Қазақстанның жан басына шаққандағы кітаптар көрсеткіші онша көп болмады, ал 2016 жылы ол 0,13 данамен (14%) азайды.

Жан басына шаққандағы кітаптар көрсеткіші бойынша Алматы қаласы мен Алматы облысында ол 6,5 бірлікті құрады, бұл 2015 жылмен салыстырғанда 2,3 кем.

Облыс	**Кітап саны**	**Тираж (мың дана)**	**Тұрғын**	**Көрсеткіш**
Ақмола	395	2863,85	734369	3,9
Ақтөбе	52	20,54	845679	0,02
Алматы	2471	12889,31	1983465	6,5
Атырау	39	29,15	607528	0,04
Шығыс Қазақстан	199	106,22	1389568	0,07
Жамбыл	101	24,43	1115307	0,02
Батыс Қазақстан	196	32,95	641513	0,05
Қарағанды	787	264,88	1382734	0,2
Қызылорда	10	7,35	773143	0,01
Қостанай	135	21,17	879134	0,02
Маңғыстау	2	0,20	642824	0
Павлодар	118	37,55	757014	0,05
Солтүстік Қазақстан	103	7,32	563300	0,01
Оңтүстік Қазақстан	69	37,54	2878636	0,01
Ел бойынша	**4691**	**16364,54**	**17918214**	**0,9**

Мемлекеттік тапсырыс бойынша шығарылатын әдебиеттер

Мемлекеттік тапсырыс бойынша кітаптар шығару бағдарламаларының бірі: «Мәдениет және өнер саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру, қазақстандық мәдени мұраны сақтау, зерттеу және танымал ету және мұрағат ісінің тиімділігін арттыру», «Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып

шығару» кіші бағдарламасы Қазақстанда Қазақстан Республикасының спорт және мәдениет министрлігінің қолдауымен жүзеге асырылды.

2016 жылы осы бағдарлама бойынша 231 кітап жарық көрді, бұл 2015 жылмен салыстырғанда 60-қа аз.

Кітаптардың типологиясы әртүрлі: ғылыми, бұқаралық-саяси, анықтамалық, ағартушылық, дегенмен басылымдардың едәуір бөлігі көркем шығармалардан тұрады (155 кітап, бұл 67,1%), оның ішінде орыс әдебиетінің классиктері Ф.Оңғарсынова, О.Сүлейменов және т.б. және қазіргі отандық жазушылар мен ақындар Б.Есеналиев, Ж.Жұмат-Алмашұлы және басқалар.

Жоғарыда аталған бағдарлама бойынша мемлекеттік тапсырыс аясында кітаптарды 2016 жылы 46 баспа және баспа кәсіпорындары шығарды. Олардың ішінде ең көп кітапты «Қазақпарат» (46 кітап), «Қаратау КБ» ЖШС, «Дустар» баспасы (21 кітап), «Таймас» баспа үйі» ЖШС (14 кітап), «Қазақ энциклопедиялары» (13 кітап), «Олжас кітапханасы» баспасы (13 кітап) шығарды. 10 кітап), «Сардар» баспасы (8 кітап).

Мемлекеттік тілді және Қазақстанда тұратын басқа халықтардың тілдерін насихаттау мақсатында, «Тілдерді қолдану мен дамудың 2011-2020 жылдарға аралықтағы баддарламасы» мемлекеттік бағдарламасы аясында (Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы), сонымен қатар Мәдениет және қаржы министрлігі қаржыландырады спорт. 2016 жылы 22 кітап жарық көрді. Маңызды бөлігі анықтамалық кітаптардан (энциклопедиялар, энциклопедиялық сөздіктер, терминологиялық оқулықтар, оқу құралдары) (оқулықтар, оқу құралдары, тест жинақтары) және т.б.тұрады.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, «Алғашы қадам», «Зерек бала», «Без мектепке барамыз», үлкен жастағы балаларды (5-6 жас) оқыту мен тәрбиелеу жөніндегі бағдарлама жарық көрді - 134 кітап.

Жоғарыда аталған бағдарламалар бойынша шығарылған кітаптардың жалпы саны 387 дана, бұл 2016 жылы Қазақстан Республикасының Кітап палатасы алған барлық кітап өндірісінің 8,2% құрайды [4].

Мақсаттылық тағайындалу кітап өнімдері

2015 жылмен салыстырғанда, республикада шыққан кітаптардың жалпы санының азаюына байланысты арнайы мақсаттағы барлық бөлімдердегі кітаптар саны да азайды..

Мақсаттық жұмсалуы	**2016**	**2015**
Оқу басылымдары	1735	1976
Ғылыми басылым	1031	1183
Әдеби көркем басылымдар	449	588
Оқу әдістемелік нұсқау, оқу бағдарламасы	920	958

Балалар мен жасөспірімдер басылымы	63	134
Бұқаралық оқырман арналған басылым	135	223
Анықтамалық басылым	91	109
Ақпараттық басылым	27	68
Діни мазмұндағы әдебиет	58	76
Ғылыми көпшілік басылым	44	58
Бұқаралық саяси басылым	54	43
Ресми басылымдар	36	19

Тақырыптық кітап өнімдері

2016 жылы, алдыңғы жылдардағыдай, алғашқы екі орынды оқу әдебиеті мен көркем әдебиет (оның ішінде балалар әдебиеті) алады: Қазақстан Республикасының Кітап палатасы алған кітаптардың 36,9 және 15,3%. Сонымен қатар, егер бірінші сегментте кітаптар саны 476 атауға артса, екінші сегментте ол 125 атауға азайды. Бұл факт 2016 жылы білім беруді жетілдіру, жаңа оқулықтар шығару мәселелеріне көбірек көңіл бөлінгендігін көрсетеді. Өнер туындыларын жариялауға келер болсақ, оларды шығарудың төмендеу үрдісі дәстүрге айналуда: 2016 жылы 2015 жылмен салыстырғанда теріс көрсеткіш 12,8% құрады.

2016 жылы «Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін шығару» салалық бағдарламасы аясында 230 көркем кітап жарық көрді, бұл елдегі кітап шығарудың осы сегментінде шыққан барлық кітаптардың 27,3% құрайды. Әдебиеттерге арналған әлеуметтіліктің мызды турды басып шығарып салу мемлекеттік бюджеттік бағдарламасының мәні (әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін шығару) оның қызметі қоғамның және оның азаматтарының рухани қажеттіліктерін жүзеге асырумен тікелей байланысты екендігімен анықталады. Бұл бағдарламаны ҚР Мәдениет және спорт министрлігі қаржыландырады, жыл сайын осы бағдарлама бойынша кітаптар шығаруға 1 миллиардтан астам теңге бөлінеді.

Осы бағдарламаның жұмыс істеуі кезеңінде республиканың баспалары 3500-ден астам кітап шығарды. Мысалы, көп томдық басылымдар: Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың шежіресі, М.Әуезов, М.Мақатаев, А.Кекілбаев, С.Бегалин т.б.

Жалпы, 2016 жылы барлық дерлік тақырыптық бөлімдерде кітаптардың шығуы төмендеді. Бұл әсіресе «Балаларға арналған танымдық әдебиет» бөлімінде айқын көрсетілген, осы тақырыптағы кітаптар Қазақстан Республикасының Кітап палаталарына келген жоқ.

Негізгі тақырыптық секциялар бойынша кітаптардың шығарылуын талдай отырып, мемлекеттік тапсырыс бойынша шығарылған кітаптардың

ішінде білім мен тәрбие мәселелері бойынша басылымдар ерекше орын алатындығын атап өткен жөн (118 атау - 40,5%). Заттар саны бойынша екінші орында гуманитарлық, әлеуметтік және экономикалық ғылымдар -98 (33,7%) [5].

Тақырыптық бөлімдер	**2016**	**2015**
Білімберу. Тәрбие. Оқыту	1140	1769
Көркем әдебиеті. Әдебиеттану	635	841
Филология. Тілтану.	275	266
Экономика. Экономикалық ғылым	196	206
Құқық. Заң ғылымы	232	217
Қазақстан Республикасы тарихы	136	131
Дін. Теология	93	110
Балаларға танымдық әдебиет	-	38

Кітап сатумен белсенді айналысатын республиканың кітап нарығының негізгі субъектілері - «Атамұра» корпорациясы, «Алматы кітап баспасы» баспасы және «Гулянда» кітап үйлерінің кітап сату желілері. Сонымен қатар, университеттік баспа, ең алдымен «Қазақ университетінің» қызметі күшейе түсті.

Елімізде кітап шығару мен кітап таратудың айтарлықтай оң динамикасына қол жеткізу үшін, ең алдымен, кітап индустриясына: қалыптық құқықтық актілерді қабылдау, кітаптар мен оқуды қолдаудың ұлттық тұжырымдамасын қабылдау, Қазақстанның ірі халықаралық кітап жәрмеңкелеріне қатысуын қаржыландыру және мемлекет шығаратын кітаптар тиражын арттыру тапсырыс беруге мемлекеттік қолдау қажет.

Қазақстанда кітап баспасының дамуы көбінесе нарықтық жағдайды, баға саясатының жағдайын және кітаптарға төлем қабілеттілігін зерттеумен байланысты. Кітап нарығын жан-жақты зерделеу, баспа және кітап таратушы ұйымдардың өндірістік-маркетингтік қызметін талдау, сұранысты туғызатын және сатуға арналған маркетингтік бағдарламаны әзірлеу және бағалау қажет.

Республикада кітап индустриясын дамыту болашағына қол жеткізудің маңызды факторы сонымен қатар кітап нарығының жекелеген сегменттерінің қызметін үйлестіру, ММСТ стандарттарына сәйкес шығарылатын кітаптардың сапасын жақсарту, Қазақстанда кітаптардың бірыңғай тізілімін құру, кітаптар мен оқулықтар шығарылымын күшейту, кітаптарды насихаттау арналарын кеңейту және т.б..

Кітап шығарудың отандық құрылымы, мәдениетті қалыптастырудың маңызды құрылымы ретінде, қоғамның әлеуметтік, гуманитарлық, білім беру, саяси және экономикалық қызметінің барлық салаларында ұлттың

бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыруға, оның ішінде республиканың кітап шығарушы ұйымдарының халықаралық байланыстарын кеңейту және сапалы және ақпараттық жариялау арқылы өз үлестерін қосады. Алға қойылған міндеттердің бірі болып табылатын, ең жақсы әлемдік стандарттар деңгейіндегі әдебиеттер мен ұлттың зияткерлік әлеуетін дамытуға ықпал етуші «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананың жаңғырту» Қазақстан Республикасының бірінші Президенті бағдарламасында ерекше назар жаһанданған әлемде қазіргі қазақ мәдениетін насихаттауға бағытталған [6].

Басқа тілде кітап шығару
Басылым тілі бойынша кітап өнімдері

Мемлекеттік ұлттық саясатқа сәйкес республикада әдебиеттер Қазақстанда және басқа да әлем халықтарында тұратын 16 тілде шығарылады. Сонымен бірге, кітап өндірісінің негізгі бөлігі бір тілде жарық көрген кітаптар құрайды - 4 125 атау (87,9%). Сонымен қатар, кейбір кітап 2 (8.9%) және 3 (3.1%) тілде жарық көрді.

Бір тілде шыққан кітаптарға талдау жасайық. Кітаптардың ең көп саны қазақ және орыс тілдерінде жарық көрді: сәйкесінше 2268 (48,3%) және 1639 (34.9%) атаулар.

Сонымен қатар, ұйғыр (50), өзбек (14), ағылшын (126) және басқа тілде кітаптар жарық көрді.

Республикада түпнұсқа әдебиеттер әлем халықтарының әртүрлі тілінде жарық көрумен қатар, аударылған әдебиеттер де жарық көрді. Алайда, 2015 жылмен салыстырғанда саны 10 бірлікке азайды. 2015 жылдың деңгейінде дерлік ағылшын тілінен аудармалар саны қалды (25,5%). Араб және орыс тілдеріндегі аударма (тиісінше 9 және 4 тармаққа) саны азайды.

Қазақ тілінен аударма саны (11 тармаққа) артты. Қазақстандық авторлардың кітаптарын шет тілде шығару шетелдік оқырманға кітаптар арқылы халқымыздың тарихы мен мәдениеті туралы түсінік алуға мүмкіндік береді.

Басылым орны бойынша кітап өнімдері

Шетелдік баспалардың, ең алдымен ресейлік басылымдардың кітап өнімдерінің түрінде басымдық, яғни өткен жылдардағы үрдіс сақталды. Бұл факт бірнеше себеппен түсіндіріледі: мамандандырылған кітап дүкендерінде отандық кітап «сату үшін» кітап өнімін алуға мүмкіндік жоқтығы; қазақстандық кітаптардың басып шығару саны едәуір аз; республикада жарияланған кітап өнімінің басым бөлігі мектеп пен кітапханаға тарату (оқулық, мемлекеттік тапсырыс кітаптары) нұсқалары; тұтынушы қалауы.

Тек Алматыкітап Баспасы, Атамұра және Көкжиек дүкендер желісінде отандық кітап шығарылымы басым.

Кітаптың орташа бағасы республиканың кітап сату ұйымдарында 150 мен 3000 теңге аралығында болады. Бұдан да қымбат кітаптар сатылымда, бірақ пайыздық жағынан олар шамамен 10% құрайды.

Бірқатар баспалардың бағалық тізіміне баға талдауының негізінде келесі қорытынды жасауға болады: «Алматыкітап Баспасы» кітап дүкендерінің тізбегінде бағаның өсуі келесідей: 120 теңгеден (ертегілерден) 40 000 теңгеге дейін (Гарковец А.Н. Қыпшақ сөздігі: Армян жазбаша ескерткіштері бойынша) XVI-XVII ғғ.).

«Қазақ университеті» баспасы шығарған кітаптардың бағасы 380-ден 6000 теңгеге дейін. Кітаптың орташа бағасы - 1890 теңге.

Талдау үшін Фолиант, Лем, Атамұра сияқты баспагерлерді алсақ, онда кітаптың орташа бағасы 1400 теңгені құрайды.

Мамандандырылған кітап сату ірі ұйымдарының ішінде «Гулянда» кітап үйі ерекше орын алады. Ірі төрт дүкенде отандық және ресейлік баспалардың 100 мыңнан астам атауынан тұратын кітап өнімдері кіреді.

Кітап сату желісінің сату алаңы - 1400 ш.м. «Гулянда» кітап үйлерінде сатылатын отандық кітап өнімдерінің кітап өнімдерінің түрі 35% құрайды. Жалпы, жылына 30 мыңға жуық кітаптар мен брошюралар сатылады.

Желі дүкендерінде клиент қажеттілігін зерттеу бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде, бөлшек және көтерме кітаптарға жеңілдіктердің икемді жүйесі жұмыс істейді. «Гулянда» кітабы үйлерінің желісінде кітапты насихаттау үшін түрлі акция өткізіледі: «1 + 1» акциясы - кітап сатып алыңыз, сыйлық алыңыз; «Балаларға сыйлық жаса!» науқаны - кітап сатып алып, балалар үйіне тапсырыңыз; «Кітаптарға жеңілдіктер» акциясы және т.б.

«Гулянда» кітап үйлерінің веб-сайтында 15 позицияда қол жетімді кітаптар, оның ішінде сыйлық басылымдары, таңдаған білім салалары бойынша кітаптар, аудио кітаптар және электрондық кітаптар ұсынылған.

Мамандандырылған кітап дүкені емес және сонымен бірге белсенді түрде кітап сататын сауда ұйымының ең айрықшасы - «Meloman Home Video» ЖШС.

Бұл «Меломан» ЖШС дүкендерінің бөлшек сауда желісі бар, онда ассортименттің белгілі бір бөлігі кітап шығарумен айналысады. Желілік дүкендер кітап пен оқуды насихаттау, әлемдік тәжірибе мысалында клиенттерге қолайлы жағдай жасау бойынша белсенді жұмыс жүргізуде. Мұнда тұтынушылардың кітапқа деген қызығушылығын ояту мақсатында әдеби шаралар үнемі өткізіліп тұрады: жаңа кітаптардың тұсаукесерлері, тақырыптық кітап көрмелері, автограф сессиялары. «Meloman Home Video» ЖШС ТМД-ға мүше мемлекеттер арасындағы кітап дүкендерінің байқауының жеңімпазы болмақ.

Кітап саудасының тағы бір түрі - супермаркеттердегі (MEGA, MAGNUM және басқалар) баспа өнімдері бөлімі.

Алматыдағы АДЕМ сауда орталығында үлкен көлемді кітап дүкендері алады. Мұнда, барлық дерлік кітап сату ұйымдарындағыдай, Ресейдегі кітап

шығарудың басым бөлігі шамамен 80-85% құрайды. Қазақстандық баспалардың ішінен әсіресе Алматыкітап баспасы және Мектеп өнімдері кеңінен ұсынылған. Бұл баспалардан кітаптар алдын-ала тапсырыс бойынша келеді. Кітап бағасы 200-500 мен 5000-7000 теңге аралығында. Авторлар мен жеке кәсіпкерлер кітаптарды сатылымға ұсынады, кіші баспагерлер прайс-парақтарды әкеледі.

Мұнда үлкен сұраныс - оқулық, тілдік және терминологиялық сөздік, балалар, студенттерге арналған көркем әдебиетіне деген сұраныс. Өткен жылдардағы сатылмаған кітап өнімдері басқа кітап дүкендеріне сату шарты бойынша беріледі.

Сонымен қатар, республикада баспа өнімдерін сатумен айналысатын көптеген сауда нүктелері, желілері бар. Міне, олардың өзіндік сипаттамасы, өнімнің жеткізілуі де, сатылуы да бар. Әдетте, оқу әдебиетінің маусымдық саудасы жиі кездеседі. Тұрақты түрде, бұл сауда нүктелерінің түрінде, негізінен Ресейде шығарылған көркем әдебиет (балалар мен ересектерге арналған), Ресейдің жеткізушілері өздері «сату үшін» өнім береді. [8].

4.2 Қазіргі Қазақстанда арнайы баспахана құру

Қазіргі баспаханалар

Баспа үйлерінің және баспа ұйымдарының бір бөлігі ғана жарияланған кітап өнімдерінің өзіндік сатылымымен айналысады. Баспагерлердің кітап өнімдерімен танысудың негізгі түрлерінің бірі - қазіргі тақырыптық жоспарларды алмастырған бағалар тізімдері.

Республика баспаларының белгілі бір бөлігінде шығарылған кітап өнімдерін таратуды жарияланған кітап авторлары өздері жүзеге асырады.

Алайда, Қазақстанда жеке кітап дүкендері бар ірі баспагерлер бар, оларда өздерінің жеке кітап өнімін ғана емес, сонымен бірге басқа да қазақстандық және шетелдік баспа шығарған кітаптар сатылады. Біріншіден, бұл «Атамұра» корпорациясы, «Алматыкітап» баспасы, «Көкжиек», оларда онлайн кітап дүкендері бар.

«Атамұра» корпорациясында қазіргі заманға сай жабдықталған кеңейтілген кітап сату желісі бар. Желілік дүкендер республиканың барлық облыс орталығында орналасқан. Кітап 50 дүкені негізінен осы баспа шығарған өнімдерді сатумен айналысады: республиканың орта мектептері үшін оқулықтар мен жаңа буынның оқу кешендерін, сонымен қатар танымал ғылым, анықтамалық және көркем әдебиетті сатумен айналысады.

«Атамұра» желі дүкендерінде бір кітаптің орташа бағасы 250-ден 700 теңгеге дейін, қазақстандық және шетелдік өзге баспада 500-ден 1200 теңгеге дейін.

Кітап сату бөлшек сауда желісі баспагерге оқырман сұранысын зерттеуге, өнім түрлерін кеңейтуге және тұтынушылардың оқырман сұранысын қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

«Атамұра» корпорациясында республиканың барлық аймағына полиграфиялық өнімді жеткізетін көлік қызметі бар.

Алматыкітап баспасы - ең ірі баспа және кітап сататын компания. «Алматыкітап баспасы» кітап дүкендері Алматы (7 дүкен) және Нұр-Сұлтан (3 дүкен) қалаларында орналасқан. Бұл жерде негізгі бөлік мектеп пен университетке арналған оқулық пен оқу құралы, мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеуге арналған оқу кешендерінен тұрады. Сонымен қатар, көркем және дамытушы әдебиет, сөздік, анықтамалық, энциклопедия және қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі әдебиеттер, ТМД елдерінде сатылатын кітаптар да бар.

Бірқатар ірі баспа кітап өнімдерін көтерме саудалауды жүзеге асырады. Біріншіден, бұл бөлшек сауда дүкендері бар баспалар: «Алматыкітап Баспасы», «Атамұра» корпорациясы, «Мектеп», «Көкжиек» және тек кітап өнімін көтерме сатумен айналысатын: «Экономика», «Жібек жолы» баспалары.

Сонымен қатар, олардың баспа өнімдерінің белсенді таратушылары - университет баспалары. Бұл типтегі баспаның негізгі өнімдері - оқу, оқу-әдістемелік әдебиет, оқу орын еңбектері, ғылыми конференция материал жинақтары және т.б.

Фолиант баспасы 1996 жылдан бастап педагогикалық, танымал ғылыми, көркем әдебиет және арнайы әдебиет, сонымен қатар иллюстрациялық фотоальбом, журнал, буклет және плакат шығарады. Баспаның 40-тан астам маңызды дипломы бар. Баспа үйі 100 томдық «Бабалар сөзі» қазақ фольклорлық кітаптарының сериясын, «Менің Отаным - Қазақстан» сериясының кітап-альбомдарын, «Кәсіби білім беру» кітаптар сериясын және т.б. шығарғаны үшін бірнеше мәртебелі марапаттарға ие болды.

«Аруна Ltd» баспасы 2000 жылы балалар мен жасөспірімге арналған оқу, энциклопедиялық және көркем кітаптар шығару мақсатында құрылды. Отандық тарих пен мәдениетке, ұлттық салт-дәстүрлерге көп көңіл бөлінеді. Алғаш рет қазақ және орыс тілдерінде қазақ халқының ежелгі дәуірден бастап бүгінгі күнге дейінгі өмірінен алынған түпнұсқа туындылар жарық көреді. Барлық кітап түрлі-түсті безендіріліп, қол жетімді және қызықты тілде жазылған. Баспа үйінің кітаптары Республикалық және Халықаралық кітап және баспа жәрмеңке дипломымен марапатталған. 2007 жылы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі «Аруна» баспасын балалар ең үздік баспасы деп таныды.

«Қазақ университеті» баспасы Қазақстанның жоғары оқу орындары және кітап сату ұйымдарымен сәтті жұмыс істейді. Тұтынушылар базасы үнемі жаңартылып отырады. Әр апта сайын кітаптар мен коммерциялық ұсыныс прейскуранты таратылады.

ҚазҰУ Ғылыми Кеңесінің шешімі негізінде әл-Фараби «Қазақ университеті» баспасынан кітап дүкенін ашты. Кітап дүкені Керемет студенттерге қызмет көрсету орталығының ғимаратында орналасқан.

Кітап дүкені - бұл «Қазақ университеті» баспасының бөлшек сауда дүкендерінің негізгі түрі, ол бөлшек сауда арқылы кітаптар мен басқа да баспа өнімін тарату бойынша мәдени іс-шаралар өткізеді.

Сондай-ақ, «Қазақ университеті» баспасы кітаптарды бүкіл Қазақстан бойынша және шетелде көтерме сатумен айналысады. Кітаптардың бөлшек саудасы www.magkaznu.com интернет-дүкені және ЦОС «Keremet» -тегі Magkaznu.com кітап дүкені арқылы жүзеге асырылады.

Кітап дүкенінің негізгі міндеттері:

- «Қазақ университеті» баспасының өнімдерін жеке клиенттерге қолма-қол ақшамен сату;
- тұтынушылар қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін тауарлар түрі мен қызметтер тізбесін құру;
- тауарларды үйге жеткізу және кепілдеме бойынша кітап саудасын ұйымдастыру;
- авторлармен кездесулер ұйымдастыру, жаңа кітап тұсаукесерін ұйымдастыру;
- кітаптар мен оқуды насихаттау [9].

Қашықтықтан кітап тарату
Электрондық кітаптар нарығы

Соңғы жылдары Қазақстанда электрондық кітаптар нарығы дамуын жалғастыруда. Кітап таратудың қайнар көзі ретінде Интернет арқылы кітап саудасы белгілі бір артықшылығы - сан алуан әдебиет (тақырып бойынша, оқу мекен-жайы, жарияланым географиясы және т.б.) Сонымен қатар, кітап өнімінің интернеттегі саудасы бірқатар кемшілігі бар, олар: бәсекеге қабілетсіз орта құру, авторлық құқықты бұзу және т.б..

Кітап өнімін сататын көптеген интернет-дүкен ішінде Орман кітап дүкенін - Қазақстан Республикасы баспагерлері мен авторларының кітабын ұсынатын жалғыз интернет-дүкенін ерекше атап өту керек. Мұнда каталогтың 80-нен астам бөлімі (тақырып, әдебиет түрі бойынша) бар.

Ірі интернет-дүкеннің бірі - Flip.kz, ол нарықта 2007 жылдан бері жұмыс істейді. Оның сайтында баспа материалын сатып алуға болатын негізгі бөлімдер көрсетілген: жаңалықтар; жеңілдігі бар кітаптар; Көркем әдебиет; Балалар әдебиеті; Іскери әдебиеттер; Оқулықтар; Аудиокітаптар. «Қазақстан әдебиеті» және «Қазақстан баспагерлері» бөлімдері ерекше назар аудартады.

Сондай-ақ, «SetBook» - әртүрлі жанрдағы әдебиеттің сан алуан түрі бар Қазақстанда жеткізілетін халықаралық интернет-дүкен. Бұл интернеттегі кітап дүкені ресей қоймаларынан көптеген кітапты жеткізуімен ерекше.

Жеткізудің тиімді жүйесі сізге кітап көрмесіне кірмейтін кітапты алу, «Менің Қазақстаным» сурет байқауын өткізу, балаларға көмек көрсетуге бағытталған қайырымдылық акциясын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бөлшек дүкендер Нұр-Сұлтан, Ақтөбе, Атырау қалаларында ұсынылған.

Интернет арқылы кітап сатуды республиканың мамандандырылған кітап дүкендері жүзеге асырады, олар баспа материалын осылай сатады (Алматыкітап, Гулянда, Меломан және т. б.), әдетте, осы кітап дүкендерінің сайттарында қол жетімді кітаптар білім салалары бойынша жүйеленеді, сонымен қатар әдебиеттің маңызды түрі де назардан тыс қалмайды (энциклопедия, анықтамалық; іскери әдебиет; оқулық және т.б.) және көркем әдебиет жанрлары (Фольклор; Поэзия; Экшн, детектив, триллер) және оқырманды қызықтыратын басқа көрсеткіш:

http://almatykitap.kz - Almatykitap веб-сайты - тапсырыс беру мүмкіндігі бар кітаптар топтамасы. Негізінен тауар өздері шығарған кітаптар, бірақ сонымен бірге ресей баспаларының кітаптары бар. Алматыға курьерлік жеткізу және Қазақстандағы поштамен жеткізу.

http://bookcenter.kz - эрудит дүкенінің кітап орталығы (бұрынғы экономика). Мұнда кітаптардың көп түрі ұсынылған, олар негізінен арнайы әдебиет. 10% жеңілдік үшін дисконттық карталар бар. Кітаптарды бүкіл Қазақстан бойынша жеткізу жүзеге асырылады.

www.gulyanda.kz - «Гулянда» кітап дүкендері желісінің сайты. Тапсырысты бүкіл Қазақстан бойынша жеткізеді. Каталог үлкен, қызықты көптеген басылым, «жеңілдіктер» үлкен бөлімі бар.

http://meloman.kz - Меломанның электрондық нарығы, мұнда оның кітап бөлімі броньдеу жобасының электрондық нұсқасы Booking. Қазақстан жазушылар кітаптарының үлкен тізімі бар. Жеткізу: пошта, курьер, жақын дүкеннен алып кету, жеткізу.

Жоғарыда аталған кітап дүкендерінен басқа, интернет-дүкендер арқылы өз өнімін республиканың ірі университет баспагерлері де таратады. Мысалы, ҚазҰУ-дың интернет-дүкендері. Әл-Фараби (www.magkaznu.com, www.read.kz) - оқырмандарға 2000-нан астам атаулы оқулық, монография, нұсқаулық және басқа да әдебиетпен қамтамасыз етеді. Топтама ай сайын толықтырылады.

Жоғарыда аталған интернет-дүкен топтары негізінен баспа өнімін сататыннан өзге электрондық кітап сатумен маманданған интернет-дүкендер тобын бөліп көрсетуге болады: www.digitall-kazakhstan.satu.kz, www.hit.kz, www.pricer.kz, т.б. Бұл сауда ұйымдарының ерекшелігі - олардың негізгі түрі - электрондық жабдықтар.

Электрондық кітапханалар

Жаңа ақпараттық технологияларды енгізу нәтижесінде баспа материалдарын таратудың тағы бір түрі - электрондық кітапханалар.

Электрондық кітапханалардың ерекшелігі - ақпараттық қордың белгілі бір бөлігі (немесе бүкіл қор) Интернет, СД немесе ДVД арқылы сандық өңдеуден кейін қол жетімді болады. Біріншіден, каталогтар әдетте цифрланған, пайдаланушыға қажетті мәлімет электрондық пошта, тұрақты пошта немесе факс арқылы жіберіледі. Сонымен қатар, каталогтар мен электрондық көптеген материал Интернетте ұсынылады.

Біріншіден, бұл әмбебап цифрлық кітапханалар: Қазақстан ұлттық электрондық кітапханасы. Электрондық қорды құрудың мақсаты - электрондық құжаттың ұлттық кітапханалық қорын қалыптастыру және пайдаланушы барлық санатына қол жетімділігін қамтамасыз ету.

Қазақстандық ұлттық электрондық кітапханамен қатар, баспа материалының электрондық нұсқасы республиканың 22 ірі кітапхана сайтымен (оның ішінде Қазақстан Республикасы Ұлттық академиялық кітапханасы, Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасы, Республикалық ғылыми техникалық кітапхана, облыстық әмбебап кітапхана) қамтамасыз етілген. Мәселен, ҚР Ұлттық кітапханасында «Қазақстанның қазіргі заманғы әдебиеті», «Мұхтар Әуезов әлемі» және «Қолжазба мен сирек кездесетін кітаптардың электрондық қоры» электрондық кітапханалары бар.

Сондай-ақ, республикада ең үлкен бірыңғай деректер базасы жұмыс істейді, ол Қазақстандағы жоғары оқу орындарының электрондық қорын біріктіріп, барлық пайдаланушыны ғылыми, оқу және оқу-әдістемелік қызметке қажетті материалмен Республикалық ЖОО аралық электрондық кітапхана қамтамасыз етеді.

Ұлттық ғылыми-техникалық орталықтың Бірыңғай сандық кітапханасы - іздеу құралымен жабдықталған және әртүрлі ақпаратты өңдеуді және ақпарат қажеттілігін қанағаттандыру үшін қайта пайдалануға мүмкіндік беретін гетерогендік электрондық құжатты жинау және сақтауға арналған кеңейтілген ақпараттық жүйе. Құру мақсаты - ғылым мен білімге арналған отандық электрондық қорды кешенді дамыту, Интернетте қазақстандық ғылыми басылымды жүйелі түрде жылжыту.

Интернет арқылы кітаптардың таралуына WikiBilim қоғамдық қоры айтарлықтай үлес қосты. Қазақ тілін кеңінен насихаттау және бүкіләлемдік ғаламтордағы елдің имиджін жақсарту мақсатында WikiBilim Википедияны қазақ тіліндегі мазмұнмен белсенді түрде толықтыруда. Сонымен бірге WikiBilim қорының бір уақытта Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Тіл комитетінің қолдауымен жасалынғандығы және «Қазақстанның ашық кітапханасы» жобасы («Казахстан ашық кітапханасы iKITAP») жүзеге асырылуда. Кітап, аудио және бейне материалдың үлкен коллекциясы бар веб-портал: www.Kitap.kz

2014 жылдан бастап Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің қолдауымен «Қазконтент» АҚ құрған «Дебет порталдары» әдеби интернет-ресурсы (Әдеби портал) жұмыс істейді. Бұл веб-порталдың мақсаты - қазақ әдебиетін кеңінен насихаттау және отандық авторлардың

еңбектерін тек Қазақстанда ғана емес, сонымен бірге шетелде де насихаттау. Портал 4 тілде (қазақ, орыс, түрік және ағылшын) жұмыс істейді.

Оқырмандарды көркем мәтінмен қамтамасыз ететін барлық интернет-кітапханадан ерекшелейтін осы интернет-қордың басты ерекшелігі - оқылған кітап туралы өз пікірін білдіру, енді өз жұмысын осы жерде орналастыруға мүмкіндігі бар отандық авторлардың еңбектерін талқылау.

«Пікірсайыс порталының» басты міндеттерінің бірі - жас жазушы мен ақындарға ақпараттық қолдау көрсету. «Әдебиет порталдары» веб-сайтында сіз ұсынылған кітаптардың авторлары туралы барлық ақпаратты, олардың фотосуреті мен жарияланымы, сілтемені баспасөзде таба аласыз. Интернетті қолданушыға қабылдауды жеңілдету мақсатында аудио кітапты тыңдау мүмкіндігі бар.

«Пікірсайыс порталы» интернет қорының маңызды міндеті - отандық әдебиеттерді Интернет әлемінде насихаттау.

Сонымен қатар, электрондық кітапхананың арқасында қазақстандық авторлардың және ең алдымен өз жұмыстарының баспа нұсқаларын шығара алмайтын авторлардың кітаптарын тарату мәселесі шешілуде. Қазіргі уақытта порталда қазақстандық авторлардың 2 мыңнан астам кітабы бар.

Портал сонымен қатар 5 арнайы жобаны құрды: «Поэзия әлемі», «Резюме», «Аударма», «Хаттар», «Суреттер» және рубрикалар: «Жаңа кітаптар», «Танмал кітаптар», «Жас авторлар трибунасы» және т.б.

Ең жас оқырмандарға ерекше назар аударылады: танымдық энциклопедия, ертегі және басқа да әдебиеттер іріктеліп алынады [10].

Қазақстандағы баспалық іс әрі кітап ісі қалыптық заңнамалық базасы саласындағы мемлекеттік саясат

Қазіргі уақытта Қазақстанда кітап шығаруды мемлекеттік қолдау мемлекеттік бағдарламалар аясында шығарылған кітаптардың шығуын қаржыландыру арқылы: (Қазақстан Республикасындағы тілдерді дамыту мен қолданудың мемлекеттік бағдарламасы 2011-2020 жж.), (Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін шығару), орта мектептер үшін оқулықты шығару мектептер жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, мемлекет кітап шығару және кітап таратумен тікелей байланысы жоқ, бірақ кітапты насихаттауға ықпал ететін бағдарламаларға мемлекет тарапынан жыл сайын Қазақстан Президенті ұсынатын жазушыларға, ғалымдар мен зерттеушілерге мемлекеттік сыйлықтар мен гранттар түрінде қолдау көрсетеді.

Әлемде кітап шығаруды мемлекеттік қолдаудың екі негізгі формасы бар: тікелей және жанама. Қазақстанда олар кітап шығаруды тікелей қолдайды - бұл кітап шығару ісін дамытуға мемлекеттік субсидияларды, жеке баспа жобаларын, әсіресе ұлттық сипаттағы жобаларды жүзеге асыру үшін, кітап сататын фирмалар мен кітапханаларды қолдау үшін пайдалану. Кітап

индустриясына жанама қолдау салықтық жеңілдіктер белгілеуді (атап айтқанда, баспа өнімдеріне ҚҚС төмендету (Қазақстан бермейді), пошта және көлік тарифтеріне жеңілдіктер, кітап қорын толықтыруға кітап сатып алуға субсидиялар бөлуді қарастырады.

Кітап шығаруды және кітап таратуды мемлекеттік қолдаудың маңызды шаралары, кітап мамандары кітаптар мен оқуды қолдау мен дамытудың ұлттық бағдарламасын қабылдауды, жалға алу ставкаларын заңнамада белгіленген жеңілдік деңгейін және ҚҚС төмендетуді талап етеді. Өкінішке орай, ғылыми кітаптар мен жүзелік конференцияларда республиканың кітап қауымдастығы талқылаған және ұсынған ұқсас бағдарламалардың жобалары бірнеше рет ұсынылғанына қарамастан, олар әлі қабылданған жоқ.

Мемлекеттің ең маңызды қызметі - қоғамның барлық маңызды саласын реттейтін және заңнамалық нұсқаулықтың орындалуын қамтамасыз ететін заңнамалық құжатты әзірлеу.

Қазақстанның баспа қызметі басқа қызметтің түрлеріне қатысты жалпы қалыптық актілермен реттеледі, олар баспаның белгілі аспектілерін анықтайды:

- Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10-маусымдағы № 6-1 «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңы ғылым, әдебиет және өнер туындыларын жасауға және пайдалануға байланысты зияткерлік меншік құқықтарын қорғауды реттейді.

- Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11-шілдедегі № 151-I «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» Заңы;

- Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23-шілдедегі № 451-I «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңы;

- Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 15-желтоқсандағы № 207-III «Мәдениет туралы» Заңы мерзімді басылымдарды шығару, тарату және сақтау тәртібін реттейді.

Біріншіден, Кітап палатасына Қазақстанда шығарылған кітап өнімдерінің міндетті түрдегі көшірмесін (РБЕ) ҚР Ұлттық мемлекеттік кітап палатасына ұсынуды реттейтін қалыптық акт қажет. Міндетті түрде тегін көшірме Кітап палатасының барлық отандық кітаптанушылық қызметімен айналысатын негізгі дереккөз болмақ. РБЕ алу туралы Мәдениет туралы заңға толықтырулар Қазақстан Республикасының Бас Мұрағат қорының жалғыз ұйымдастырушысы, жинаушысы және қамқоршысы ретінде Кітап палатасына қажет.

Мұндай құжаттың жоқтығы барлық мүдделі жеке және заңды тұлғалардың елдегі кітап басудың жай-күйі туралы сенімді статистикалық ақпарат алуға кедергі келтіретін маңызды мәселе болмақ, өйткені бұл барлық жағынан деректердің бұрмалануына әкеледі: жыл ішінде шығарылған отандық кітап өнімдерінің жалпы саны, кітаптар саны басылымның орны мен тілі және т.б. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Кітап палатасы ұлттық кітаптанушылық көрсеткіштер, жылдық кітаптар, статистикалық

жинақ және т.б. жарияланым, ақпараттың толықтығы республика баспаларының баспа материалын ұсынуына байланысты шығарады.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мәдени мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің жұмыс тобының отырыстарында бірнеше рет тыңдалды. 2015 жылдың соңында «Мәдениет туралы» заң жобасын «Қазақстан Республикасы Баспасөзінің мұрағаты», «Баспа материалдары», «Қазақстан Республикасының Ұлттық мемлекеттік кітап палатасы» (Қазақстан Республикасы Кітап палатасының мәртебесі, міндеттері мен қызметі көрсетілген) ұғымдарымен толықтыру туралы шешім қабылданды.

Жалпы, кітап ісі саласындағы қалыптық және заңнамалық актілердің болмауы, әсіресе, салааралық және ұлттық стандарттар мен ММСТ талаптарына сәйкес келмейтін сапасыз кітап өнімдерінің шығарылуына әкеледі.

Әлемдік ақпараттық кеңістікке Қазақстанның өркениетті бәсекеге қабілеттілігінің маңызды белгілерінің бірі - бұл елдің ақпараттық нарығының барлық субъектілерінің ISO халықаралық сапа стандарттарын, атап айтқанда кітап және музыкалық басылымдарда ISBN және ISMN сәйкестендіру нөмірлерін алу.

Кітап палатасы осы халықаралық ұйымдардың толыққанды мүшесі болмақ және ақпараттық стандарттар мен кітапханалық баспа саласында ММСТ мемлекеттік стандарттар мен стандарттарды әзірлеу және енгізу бойынша үлкен жұмыс атқарады. ISO: 10957 сәйкес келетін ҚР СТ 2202-2012 «Музыкалық шығарманың халықаралық стандартты нөмірі (ISMN)» және халықаралық стандартына сәйкес келетін ҚР СТ 994-2012 «Халықаралық стандартты нөмірі (ISBN)» әзірленді және енгізілді. Қазақстан Республикасында ISBN, ISMN жүзелік қолдануды жүзеге асырған ISO: 2108-2005 жылғы стандарттардың талаптары кітап ісі, кітапхана ісі, ұлттық кітаптанушылық және баспа статистикасының ақпараттық жүйелерінде кітаптар мен музыканы жариялау туралы ақпаратты таратуға жұмсалатын шығындарды азайту және Кітап палатасы ҚР СТ 2383-2013 «Басылымдар. Ізденіс» жарияланымы штрих-кодтауды қолдануға мүмкіндік береді. Стандарт шығатын ақпаратқа және оның кітап басылымындағы, мерзімді басылымдағы және үздіксіз басылымдағы, парақтағы музыка, парақ, газет, картографиялық, электрондық басылымға орналасуына бірыңғай талапты белгілейді. Стандарттың мазмұны республика басылымды редакторлық және баспаға дайындау қазіргі тәжірибесін көрсетеді және басылым сапасын, кітап және ақпараттық мәдениеттің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге арналған кітапхана, мұрағат пен сауда орындарында баспа өнімін іздеу және анықтау кезінде тұтынушыны ақпараттандыру негізгі элементін қамтиды. Стандарт талаптары статистикалық деректер базасында, ұлттық кітаптанушылық индекс, кітапханалық каталог және басқа ақпарат көзінде шығатын ақпараттың қажетті толықтығын қамтамасыз етеді.

Кітап индустриясының мемлекеттік қолдауы мен заңнамалық базасын қорытындылай келе, бұл саланы жүйелі түрде мемлекеттік қолдау мен заңнамалық қолдаудың қажеттілігі, кітап шығару әрі кітап таратудың негізгі қызметін орындау, оқу мәселесін шешуге назар аудару керек [11].

Қазақстан Республикасындағы кітап баспасының қазіргі жағдайы мен даму келешегі

Қазақстандағы кітап шығарудың қазіргі жағдайы, кез-келген басқа сала сияқты, оң және теріс фактормен анықталады.

Қазақстанның кітап ісі көп жағдайда осы саладағы мемлекеттік саясатқа, елдің экономикалық жағдайына байланысты. Қазақстан - кітап шығару ісі мемлекеттің тікелей қолдауымен дамып жатқан әлемдегі санаулы елдердің бірі. Осындай қолдау түрлерінің бірі - қоғамның рухани қажеттілігін жүзеге асыру, білім беру және зияткерлік деңгей, оның ішінде оқу әдебиетін көтеру үшін қажет ең құнды әдебиетті республикалық бюджеттен қаржыландыру.

Еліміздің кітап индустриясының одан әрі дамуына ықпал ететін маңызды фактор оның ірі халықаралық кітап көрмелері - жәрмеңкелерге қатысуы болмақ. Франкфурт, Лондон, Ашхабад, Минск және басқа да халықаралық кітап көрмесіне қатысады, қазақстандық кітаптар оқырман мен полиграфистің халықаралық кітап жәрмеңкесінде жоғары бағаланады.

Қазақстан - Халықаралық кітап көрмелері мен жәрмеңкелерін ұйымдастырушысы. Атап айтқанда, «AlmatyBookExpo», «Ұлы Жібек жолында» халықаралық кітап көрмелері мен жәрмеңкелері өткізіледі.

Алайда, қазіргі уақытта кітап шығаруға, кітаптардың таралуына және сол арқылы елдің мәдени мұрасының қалыптасуы мен сақталуына теріс әсер ететін субъективтік бірқатар фактор бар.

Әлемнің дамыған көптеген елінде кітап шығару мен кітап таратудың бірқатар факторы тән:

- электрондық кітаптың кітап нарығының өсуі және дәстүрлі форматтағы кітаптың кері динамикасы;
- кітап өнімдерінің сұраныстан асып кетуі;
- маманданған кітап сату ұйымдарының санының қысқаруы;
- бөлшек сауда арқылы сату желісінің дамымауы;
- кітап өнімдеріне бағаның өсуі;
- оқырман мен тұтынушының белсенділігінің төмендеуі;

Кітап ісінің жай-күйі мен одан әрі дамуына теріс әсер ететін факторлардың ішіндегі ең маңыздысы - кітап шығару саласындағы қалыптық базаның іс жүзінде болмауы.

Шұғыл шешуді қажет ететін келесі мәселе - бұл кітап нарығы сегментінің шоғырланған іс-қимылының болмауы. Біріншіден, баспагер мен кітап таратушы өзара әрекеті қажет. Әдетте, баспагерлерде кітап саудасы мен кітапханалардың нақты қажеттілігі туралы ақпарат жоқ. Кітап сату ұйымы мен кітапхана қызметкерлері жаңа кітаптар туралы ақпаратты сайттар мен ірі

баспа бағалары арқылы алады. Шағын баспа компанияларының баспа материалдарын, әдетте, авторлардың өздері сатады.

Сондай-ақ, қазақстандық кітап нарығына тән факторлар бар:

- басқа аймақта кітап сату және баспа ұйымдарының тапшылығы жағдайында Алматыда және Нұр-Сұлтанда баспа және кітап сату бизнесінің шоғырлануы;

- нарықтың ашықтығы, яғни, жарияланған және сатылған кітап өнімін есепке алудың бірыңғай жүйесінің жоқтығы, кітап сату ұйымдарының айналымы туралы ашық мәлімет жоқ;

- кітап бағасының өсуі, бұл халықтың сатып алу қабілетіне тікелей әсер етеді;

- отандық баспа базасының қанағаттанғысыз жағдайы;

- кітап өнімін шығару мен таратудың барлық кезеңінде білікті кадр тапшылығы;

- белгілі бір өнімді белгілі бір тұтынушыға жеткізуге бағытталған маркетингтік стратегияның дерлік болмауы.

Ұлттық кітап ісін жетілдірудің жоғарыда аталған барлық мәселесін шешу үшін келесідей шараны қолдануы қажет:

- саланың заңнамалық базасын жетілдіру, оның ішінде кітап нарығының субъектілері үшін жеңілдетілген салық режимін құру арқылы ұлттық кітап шығаруға жүйелі түрде мемлекеттік қолдауды ұйымдастыру;

- кітап индустриясын қолдаудың ұзақ мерзімді ұлттық бағдарламасын әзірлеу және қабылдау, оның құрамына баспа ісі мен кітап таратуды дамыту, оқуды насихаттау шаралары кіреді;

- баспагерлер, кітап дүкендері мен кітапханалар жүргізген маркетингтік зерттеу нәтижелері жергілікті сипатта болғандықтан, кітап нарығына тұрақты түрде кеңейтілген маркетингтік зерттеулер жүргізу;

- кітапты насихаттау арналарын кеңейту: теледидарда тұрақты бағандар енгізу, заманауи әдісті енгізу, кітап өнімін сатып алушы кітапхана пайдаланушыды тарту (дисконттық карта, кітап өніміне жеңілдік жүйесін енгізу, сату және т.б.);

- кітап ісі сегментінің қызметін: баспалар, кітап сататын ұйым, кітапхана шоғырландыру;

- республиканың барлық кітап шығарылымы туралы ақпарат беретін біртұтас ақпараттық база құру («Кітап қордағы және баспадағы»)

- мәселені шешу жолын айқындау, кітаптар мен оқылымды кеңінен насихаттау, оқырман белсенділігі мен құзыреттілігін арттыру, оқуға деген қызығушылығын дамыту.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ПЕН ДЕРЕККӨЗ ТІЗІМІ:

1. Ақышев К.А. Есік әрпі және руникалық сценарий//Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 10 жылдығына арналған «Байырғы Түркі Өркені: Жазба ескерткіштер» халықаралық ғылыми жүзелік конференция материалдары. - Алматы: «Ғылым», 2001. - Б.392-393.
2. Аманжолов А.С. Алматы маңындағы сақ дәуірінен алынған руна тәрізді жазба//Қазақ КСР Ғылым академиясының хабаршысы. 2018.Б.12.
3. Малов С.Е. Көне түркі жазба ескерткіштері. – М:, 2016.
4. Радлов В.В. Монғолияның ежелгі атласы. СПб, 2011, I - IV.
5. Кононов А.Н. Түркі руникалық ескерткіші тілінің грамматикасы. - С. 21; Васильев Д.А. және басқалары. Азия аймағының түркі руникалық жазба ескерткіштерінің графикалық қоры, 2010. Б.21-42
6. Кононов А.Н. Түркі руникалық ескерткіштері тілінің грамматикасы, 2010. - 22-бет.
7. Асқар А.А. Кітап шығару, Қазақстанда кітап тарату 2016: жыл сайын. хабарлама. - аналитик. есеп. 2017. Б.40-72.
8. Коротовский М.П. Қазақстанның кітап баспасы//Коротовский М.П., Калиев Ж.К. - Алматы: «Қазақстан», 2012. - Б.4.
9. http://www.nlrk.kz (Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының сайты)
10.http: //www.pushkinlibrary.kz (А.С.Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан кітапханасының сайты)
11. «Кітап нарығының жаңалықтары», «Кітап ісі туралы мақала, кітап нарығының аналитикасы» бөлімдері
12. http://mk.gov.kz (Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Статистика комитетінің сайты)
13. Интернет-дүкендердің сайттары, www.flip.kz интернет-қоры, 2019 жыл
14. Дереккөз: https://e-history.kz/ru/contents/view/1586 © e-history.kz
15. Дереккөз: http://atalarmirasi.org/kz/19-obschetyurkskiy-latinskiy-alfavit Atalarmirasy.org, http://atalarmirasi.org/kz/12-kirillitsa
16. http://bibliotekar.kz/istoriki-kazahstana-za-9-klass-nachalo-x/4-stanovlenie-izdatelskogo-dela-v-kazahs.html

ТӘЖІРИБЕЛІК ЖҰМЫС

№ 1

1-тапсырма: Жазудың пайда болуы мен дамуы туралы әңгіме құрау. Төмендегі тақырыптардың біріне тұсаукесер жасау:

1. Тас өнері немесе петроглифтер. Үңгірлерді (жартас) кескіндеме қарабайыр өнердің бір түрі ретінде.
2. Шумер өркениеті. Сырға ұқсас белгілер - сына жазуы.
3. Мәдениет пен өнердегі белгілер.
4. Силлабиялық немесе буындық, жазу.

2-тапсырма: Жазудың басталуы және есептеулер туралы эссе жазу. Қазақстандағы жазу жүйесіндегі өзгерістер туралы айту

3-тапсырма: «Ежелгі әлем кітаптары» тақырыбы бойынша қосымша ақпарат табу. Аудиторияда сөйлеу үшін хабарлама дайындау.

4-тапсырма: «Ежелгі әлемдегі кітап», «Басып шығарудың бастауы» материалына тәуелсіз талдау жасау. Жоспар және реферат жасау.

№ 2

1-тапсырма: XIX - XX ғасырдың басындағы Қазақстанда кітап шығару материалын іздеу. Зерттелген материал негізінде электрондық тұсаукесермен хабарлама дайындау, сонымен қатар негізгі ұғымдармен танысу.

2-тапсырма: Ұлы Отан соғысы кезіндегі кітаптың тарихы мен оны шығару мәдениетіне арналған жазбаша әңгіме құрастыру.

3-тапсырма: Алғашқы республикалық кітап баспасында сипаттау және талдау жасау.

4-тапсырма: Қазақстандық баспагерлер туралы ақпарат тауып, хабарлама дайындау.

№ 3

1-тапсырма: Қазіргі Қазақстандағы баспаның дамуы туралы материалдарды іздеу.

2-тапсырма: Қазіргі қоғамдағы баспаның рөлін, сондай-ақ оның әлеуметтік қызметін анықтау және қарастыру.

Бақылау сұрақтары

№1

1. Кітаптану туралы анықтама беру. Негізгі теориялық мәселелер шеңбері қандай?
2. Кітап ғылымының нысаны мен пәні не? Неліктен «кітап» терминінің жалпыға бірдей қабылданған анықтамасы жоқ? Сізге «кітап» терминінің қандай анықтамалары белгілі және олардың қандай кемшіліктері бар?
3. Кітаптанушылық білімнің құрылымын сипаттау. Жеке кітаптанушылық пәндерді оқшаулауға қандай негіздер бар?
4. Кітаптанушылық зерттеудің негізгі әдістерін сипаттау. Олардың қайсысымен тәжірибеде жұмыс істеу керек?
5. Кітаптану ғылымның қай саласымен тығыз байланысты және неге?
6. Кітапты зерттеудің қайнар көзі қандай? Кітапты тарихи дерек көзі ретінде сипаттау.

№2

1. Үңгір кескіндеме дегеніміз не?
2. Басылым дегеніміз не?
3. Силлабикалық жазу жүйелерінің бірінші категориясы туралы не білесіз?
4. Иероглифтік (идеографиялық) жазу дамуының туындысы қалай аталады?
5. Қазақстан және Орта Азия халықтарының жазуы қашан пайда болды?
6. Күміс код туралы не білесіз?
7. Құран туралы не білесіз?
8. Пиктография дегеніміз не?
9. Идеография дегеніміз не?
10. Сына жазуы туралы не білесіз?
11. Сізге көне әрі ежелгі қандай кітапханалар белгілі?

№3

1. Баспа тарихы мен қазіргі жағдайы.
2. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы кітап және кітап ісі.
3. Кітап басып шығару (тарихы және қазіргі жағдайы).
4. Қазіргі баспаның тарихы мен дамуы.
5. Қазақстан Республикасындағы мерзімді басылым тарихы және қазіргі дамуы.
6. Қазақстан Республикасында баспа.

7. Қазақстанның алғашқы баспа құралдары.
8. ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің дамуы.
9. Қазақстандағы баспаның қалыптасуы.
10. Қазақстанда баспаның мақсаты неде?

№ 4

1. Кітап баспасы дегеніміз не?
2. Кітап сатушыларды атаңыз?
3. Қазақстандағы баспагерлерді атаңыз.
4. Кітап сегментациясы (түрі, бағытына қарай бөліну) дегеніміз не?
5. Баспа саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі ережелері және Қазақстандағы кітап шығарудың қалыптық құқықтық негізі. Кітап шығарудың ерекшеліктері.
6. Республиканың кітап индустриясының қазіргі жағдайы мен даму болашағын анықтайтын факторларды атаңыз.
7. Қазақстан Республикасының Ұлттық мемлекеттік кітап палатасының рөлі.
8. Кітаптарды қашықтықтан таратудың бағыттары.
9. Электрондық кітапханалар нарығы.
10. Электрондық кітапханалардың ерекшеліктері.
11. Кітап кітаптану категориясы ретінде. Кітап және кітап ісінің мәнін зерттеудің заманауи тәсілдері.
12. Бастапқы қағидалар мен ережелер. Ақпараттың жалпы ғылыми түсінігі. Кітап «әлеуметтік ақпарат» ұғымдарының мазмұны тұрғысынан семантикалық ақпарат болмақ.
13. «Сананың» коммуникациялық үрдісі, оның мазмұны мен құрылымы, осы үрдістегі ақпарат қалпының өзгеру заңдылықтары.
14. Контекст, мәтін, жұмыс түсінігі «сана» байланыс үрдісінің ішкі жүйесі ретінде.
15. Баспа және бұқаралық коммуникация үрдісі. Жаппай байланыс тәсілдерінің қалпы. Әлеуметтік болмыстың шынайы құбылысы ретінде кітаптың мәніне жалпы анықтама.
16. Кітап ісіндегі кітап. «Кітап» фундаменталды ғылыми ғылым категориясының мазмұны. Кітап ісі нақты, нақты кітап өмір сүру тәсілі ретінде.
17. Кітап басылымы кітаптың материалдық-пәндік формасы ретінде. «Кітап басылымы» ұғымының мазмұны.
18. Кітап басып шығару жүйесі. «Кітап» категориясы мен «кітапты жариялау» түсінігінің арақатынасы. Кітаптың диалектикалық анықтамасы.
19. «Электрондық кітап» «Электрондық басылым», «Электрондық кітап басылымы».
20. Пәндік ғылыми білімнің қазіргі заманғы жүйесі жүйе ретінде. Пәндік ғылыми білімнің пәндік саласы туралы түсінік.

21 Кітаптану ғылымының пәндік саласы. Кітаптанушылық білім нысанының компоненттік құрамы. Кітап білімінің нысаны жүйесі. Пәндік ғылыми білім пәні туралы түсінік.

22. Кітаптану пәнінің жалпы анықтамасы. Жалпы кітаптану, кітап шығару, кітап сату, кітапхана, кітаптанушылық білім пәндерінің арақатынасы.

23. Кітаптану пәнінің жүйесі. Пәндік - ғылыми білімнің құрамы мен құрылымы туралы түсінік. Кітаптану құрамы: жалпы кітаптану, баспа ісі, кітап сату, кітапхана, кітаптанушылық білім.

24. Кітапты кітаптанушылық білім жүйесі. Кітаптану және сабақтас пәндер. Кітаптанушылық әдіс жүйесі.

25. Ғылыми таным әдісінің жалпы түсінігі. Теория мен әдістің арақатынасы. Әдіс теориясының негізі. Кітаптанушылық типологиялық әдіс теориясы.

26. Кітаптанушылық типологиялық әдістің жүйесі, құрылымы, қалпы. Кітаптанушылық білімнің әр деңгейіндегі кітаптанушылық типологиялық әдісті қолданудың ішкі жүйелерінің танымдық қабілеттері. Кітап ғылымының категориялық тұжырымдамалық жүйесі.

Тест тапсырмалары

№1

1. Кітап туралы ғылым дегеніміз не?

А. көп компонентті күрделі нысанды білуге және меңгеруге бағытталған жеке пәндер кешені

В. жалпы пән, нысан және зерттеу әдістеріне байланысты білімдердің біртұтас жүйесі

С. Баспа өнімінің бір түрі

Д. Дүниетанымға әсер ететін өмір туралы нұсқаулық

2. Нысан анықтамасы мына сұраққа жауап береді

А. Бұл ғылым нені зерттейді

В. Қалай, қандай мақсатпен

С. Теориялық модель қалай жалпыланған

Д. Шынайы құбылыс нені білдіреді

3. Кітаптану теориясының нысаны

А. оқылатын белгі формасы

В. ақпараттық аспект

С. буын

Д. кітап индустриясындағы кітаптар

4. Араб тіліндегі кітап деген не?

А. жазу щеткасы

В. жазылған

С. буын
Д. Ақпарат

5. Кітаптың ежелгі түркі атауы битиг, кейінірек моңғол бидигі мен венгр бетииі (жазу) қытай Пи-дан шыққан, яғни
А. жазу щеткасы
В. жазылған
С. буын
Д. Ақпарат

6. Бұл сөз славяндарға түркі халықтарының делдалдығы арқылы келді
А. «кяп» (ku ep),
В. «Кітаптар»
С. Кітап
Д. «кітап»

7. Кітап ғылымының барлық саласына сәйкес келетін негізгі әдісі
А. диалектикалық әдіс
В. эвристикалық әдіс
С. функционалды әдіс
Д. Типологиялық әдіс

8. Алғаш рет «кітап тарихы» терминін қолданған:
А. Михаил Куфаев
В. Эдмонд Верде
С. Григорий Георгиевский
Д. Августа Мезьерес

№ 2

1. Тастан жасалған ежелгі ою-өрнектер:
А. табақша
В. Петроглифтер
С. буын
Д. сына жазуы

2. Жазуды оқытуда қолданылатын сазды табақша атауы
А. табақша
В. Петроглифтер
С. буын
Д. сына жазуы

3. Иероглиф өзгерісі әрі дамуы
А. табақша
В. Петроглифтер

С. буын
Д. сына жазуы

4. Қытайдағы алғашқы кейіпкер шамамен пайда болу кезеңі:
А. 1700 жылы
Б.з.д. 3010 жылы
С. б.з.д 3000 жылы
Д. б.з.д. 1500 ж

5. Бірінші сандық жүйе мен алғашқы сандық жүйе пайда болуы
Месопотамия мен Мысырда шамамен 5 мың жыл бұрын
Ежелгі Месопотамияда шамамен 2 мың жыл бұрын
Ежелгі Қытайда шамамен 5 мың жыл бұрын
Д. ежелгі Римде шамамен 3 мың жыл бұрын

6. Финикия жазуларының пайда болуы
А.Мероит хатынан
Б.Ежелгі парсы жазба ескерткіштерінен
С. иератикалық жазудан
Д. Ежелгі Мысыр иероглифтерінен

7. Славян алғашқы әліпбиінің құрастырушылары
А.Бартоломей және Сергиус
Б. Кирилл және Мефодий
С. Иннокентий және Федор
Д. Томас және Лұқа

8. Монғолияда Орхон жазуының әйгілі ашылуы:
А. 1880 жылы
В. 1886 жылы
С. 1889 жылы
Д. 1789 жылы

9. Руникалық жазбаны ашушы:
А. Брокхаус Фридрих Арнольд
Б. Илья Абрамұлы Ефрон
С. Николай Михайлович Ядринцев
Д. Вильгельм Людвиг Петр Томсен

10. Алматының жанындағы Есік ауылының жанындағы жерлеу орнынан табылған және күміс ыдыстың түбінде 26 руникалық таңбаға ұқсас мәтін:
А. Көне түркі жазуы
В. Ежелгі грек жазуы

С. Ескі шығыс славян жазуы
Д. Ежелгі Мысыр жазуы

11.Каллиграфия және кітап өнері жоғары деңгейге жетуі әрі бүкіл әлемге ежелгі Қазақстанның қалаларынан танымал болуы
А. Бұхара, Самарқанд
В. Герат, Исфиджаб
С. Отырар, Түркістан
Д. Баласағұн, Алмалық

12. Типографияның (баспа өнерінің) негізін қалаушы
А. Иоганн Гутенберг
В. Лоренс Янсон Бонфир
С. Жан Брито
Д. Памфилио Кастальди

13. Типографияның (баспа өнерінің) басталуы
А. XII
В. XIII
С. XIV
Д. XV

14. Көптілділік - ерекшелік
А. Масондық қолжазбалар
В. Войнич қолжазбасы
С. Орта Азия қолжазбалары
Д. Құдіреттің қолжазбасы

15. Қытайда қораптарды басып шығару техникасы жасалды
А.II ғасырда
Б. III ғасырда
С. IV ғасырда
Д. V ғасырда

16. Қорап басып шығару әдісінің атауы - ежелгі Қытайдағы мата мен қағазға басып шығару
А. ағаш
В. графика
С. кескіндеме
Д. сына жазуы

17. Қатты ойылған тақталардан шыққан алғашқы кітап қандай?
А. «Гильгамеш өлеңі»
В. Синай кодексі

С. Рабула кодексі
Д. Алмаз Сутра

18. Алмаз Сутраның жазылған күні
А. 869 жылғы 25-мамыр
В. 868 жылғы 11-мамыр
С. 688 жылы 5-мамыр
Д. 1868 жылғы 4-мамыр

19. Мысыр ағашының атауы
А. Тарш
В. амулет
С. стилус
Д. конспект

20. Жазудың ең көне түрі ...қарастырылады
А. пиктограмма
В. идеограмма
С. иероглифтер
Д. сына жазуы

21. Сөйлеу дыбысына емес, бүкіл сөз не морфемаға сәйкес келетін жазбаша белгі
А. пиктограмма
В. идеограмма
С. иероглифтер
Д. сына жазуы

22. Ежелгі Мысыр жазуының негізі
А. пиктограмма
В. идеограмма
С. иероглифтер
Д. сына жазуы

23. Артефакт - бұл
А. Жасанды түрде құрылған әлеуметтік-мәдени ақпараттық орта
В. шығу тегі туралы ешкім түсіндіре алмайды
С. соңғы мәдени жаңалықтар
Д. Соңғы оқиғалар туралы дәлелдер мен фактілер

24. Ассирия патшасы Ашурбанипалдың кітапханасынан біздің заманымызға дейін сақталған қолжазба
А. пальма жапырақтары кітаптары
В. қайың қабығынан шыққан кітаптар

С. Папирустық кітаптар
Д. саз кітаптары

25. Ежелгі папирустық қолжазба жазылған патшалық кезі:
А.Перғауынның хиптері
В. Перғауын Исси
С. Иниотф перғауын II
Д. Перғауын Абидос

26. Пергаменттің аты аңызға айналған өнертапқышы
А. Аттал III
В. Птолемей В.
С. Эуменес II
Д. Эуменес III

27. Бұзау терісінен алынған жазбаша материал:
А. балшықтан жасалған таблетка
В. папирус
С. пергамент
Д. қағаз арқылы

28. Саз 12 тақтайшада сына жазумен жазылған Гильгамеш туралы өлеңнің сақталған ең толық нұсқасы:
А.Британ мұражайында - Лондон
Б. Прадо музейінде (Музей дель Прадо) - Мадрид
С. Серралвес мұражайында - Порту
Д. Art Brut мұражайында – Лозанна

29. Гилгамеш туралы өлеңнің табылған ежелгі қолжазбасы:
А. 10 ғасырдың ортасы
В. XIX ғасырдың басында
С. 19 ғасырдың ортасы
Д. 10 ғасырдың аяғында

30. Өлілер кітабы жазылған
А. сазға
В. папируста
С. пергаментте
Д. қағазда

31. «Күн нұрына көшуге арналған тараулар» - дәлірек атауы
А. «Гильгамеш туралы өлеңдер»
В. Синай кодексі
С. Рабула кодексі

Д. Өлгендердің кітаптары

32. Синайтикус кодексі не туралы жазылған?
А. сазға
В. папируста
С. пергаментте
Д. қағазда

33. Ескі өсиеттің толық емес мәтіні «Синай кодексінде» жазылған
А.Грек тілінде
В. араб тілінде
С. қытай тілінде
Д. арамей тілінде

34. «Гарима Інжілдері» ...сақталған
А. Эфиопияда
В. Андоррада
С. Папуа-Жаңа Гвинеядағы
Д. Зимбабведе

35. 60-жылдары Гарима кодын зерттеген:
А. Жюль Бастиен-бет
V. Франческо Мелзи
С.Жюль Лерой
Д. Жюль Верне

36. Алмаз Сутра - алғашқы кезеңнің негізгі мәтіні.
А. Протестантизм
В. Католицизм
С. Иудаизм
Д. Буддизм

37. Ағаш кесу әдісімен басылған...
А. «Гильгамеш өлеңі»
В. Синай кодексі
С. Рабула кодексі
Д. Алмаз Сутра

38. «Рабула кодексі» ...жазылған
А.Грек тілінде
В. латынша
С. қытай тілінде
Д. арамей тілінде
39. VI ғасырдағы жарықтандырылған сириялық қолжазба:

А. «Гильгамеш өлеңі»
В. Синай кодексі
С. Рабула кодексі
Д. Алмаз Сутра

40. Көтерілу, Киелі Рухтың шығу тегі, Лонгинустың жүзбасымен айқышқа шегелену, Иеміздің Иерусалимге кіруі туралы ертедегі тірі қалғандардың үлгілері.
А.Гильгамеш өлеңінде
В. Синай кодексінде
С. «Рабула кодексінде»
Д. Тауратта

41. Рабула кодексі құрылған жыл:
А. 586 жыл
В. 725 жыл
С. 595 жыл
Д. 690 жыл

42. «Рабула кодексінің» қолжазбасы бар кітапхана:
А. Джулиано Кампагнада
В. Болонья
С. Мессина
Д. Флоренция

43. Бүкіл адамзат үшін бір Құдайдың болуы туралы идея жазылған ежелгі кітап.
А. «Гильгамеш өлеңі»
В. Синай кодексі
С. Құран
Д. Таурат

44. Тора шамамен бір ... кезеңді сипаттайды
А. 300 жыл
В. 750 жыл
С. 2020 жылдар
Д. 2500 жыл

45. Әлемнің құрылу тарихы және еврей халқының тарихы:
А. 613 өсиет
В. 750 өсиет
С. 420 өсиет
Д. 250 өсиет
46. Құран жазылған тіл:

А. Грек тілінде
В. араб тілінде
С. қытай тілінде
Д. арамей тілінде

47. Мұсылмандар қасиетті кітабы:
А. «Гильгамеш өлеңі»
В. Синай кодексі
С. Құран
Д. Таурат

48. «Құран» сүре саны:
А. 114 тарау (сүре)
В. 109 тарау (сүре)
С. 120 тарау (сүре)
Д. 150 тарау (сүре)

49. Бірінші баспаны ойлап тапқан адам:
А. Иоганн Гутенберг
В. Лоренс Янсон Бонфир
С. Жан Брито
Д. Памфилио Кастальди

50. Орта Азия мен Қазақстандағы жазу жүйелерінің дұрыс реті:
А. Ежелгі түркі, хорезм, согди, ұйғыр, манихей, араб, латын, кириллица.
В. Көне түркі, латын, хорезм, соғды, ұйғыр, манихей, араб, кириллица.
С. Ежелгі түркі, соғды, латын, хорезм, ұйғыр, манихей, араб, кириллица.
Д. Ежелгі түркі, кириллица, хорезм, манихей, латын, согди, ұйғыр, араб.

№ 3

1. Кітап баспасы дамуы басында жарық көрген таңдамалы жұмыс:
А) А.Құнанбаев
В) М.Дулатов
С) А.Байтұрсынов
Д) С. Алтынсарин
Е) Ж.Аймауытов

2. 1913-1917 жылдары «Қазақ» газетінің редакторы:
А) С. Алтынсарин
В) М.Дулатов

С) А.Байтұрсынов
Д) Ж.Аймауытов
Е) А.Құнанбаев

3.А.Байтұрсыновтың «Маса» алғашқы жинағы жарық көрген жыл:
А) 1909 Қазан
В) 1905 ж
С) 1907 Омбы
Д) 1911 Орынбор
Е) 1912 Орал

4. «Қалқаман-Мамыр» өлеңінің авторы
А) А.Құнанбаев
В) С.Құдайбердиев
С) Ә.Бөкейханов
Д) М.Дулатов
Е) С.Торайғыров

5. Қазақстанда кітап шығару әртүрлі аспекті мен кезеңіне арналған.
А) Кітаптанушылар
В) Зерттеушілер-библиографтар
С) Кітапханашы-зерттеушілер
Е) әдіскер зерттеушілер
Е) Зерттеушілер-тәрбиешілер

6. Идея, ағартушылық әрі ағартуды атқарған баспасөз орган журнал:
А) Жалын
В) Маса
С) Айқап
Д) Қазақ
Е) Алаш

7. Ірі кітап кітаптанушылық ақпарат маңызды орталығы:
А) Республикалық балалар мен жасөспірімдер кітапханасы
В) Әмбебап кітапхана
С) ҚР Ұлттық ғылым академиясы
Д) ұлттық кітапхана
Е) орталықтандырылған кітапхана

8.Араб графикасы алғашқы баспасы Ресейде пайда болған кезең:
А) XVIII ғасыр
В) XVI ғасыр
С) XX ғ
Д) XV ғ

Е) XIX ғ

9. Мұсылман типографиясы орталығы, XIX ғасырда араб жазуымен кітап шығару орталығы:
А) Орал
В) Омбы
С) Семей
Д) Орынбор
Е) Қазан

10. ҚР белгілі ірі баспа және кітап сату кәсіпорны:
А) «Жалын» баспасы
В) Алматыкітап баспасы
С) Өнер баспасы
Е) Атамұра баспасы
Е) «Фолиант» баспасы

11.Қазақстан Жазушылар одағының «Қазақ көркем әдебиеті баспасы» «Жазушы» баспасы деп өзгертілуі:
А) 1959 ж
В) 1970 ж
С) 1961 ж
Д) 1964 ж
Е) 1968 ж

12. «Халық ауылы әдебиеті» басылымы:
А) 15 томдық
В) 17 том
С) 5 томдық
Д) 10 томдық
Е) 13 том

13. Мәдени мұра бағдарламасы аясында кітаптар
А) Әлемдік философиялық мұра
В) Әлемдік әдебиет
С) Ғажайып адамдардың өмірі
Е) Классиктердің замандастары
Е) Қазақстан суретшілері мен кітаптары

14. 2007ж. ҚР Білім және ғылым министрлігі балалар ең үздік баспа:
А) Айгөлек
В) «Аруна»
С) Мирас
Д) «Балалар әдебиеті»

Е) «Жұмекен»

15. «Бабалар сөзі» қазақ фольклорының томдары:
А) 25 томдық
В) 50 томдық
С) 100 томдық
Д) 30 томдық
Е) 10 томдық

№4

1. Азаматқа ақпаратқа еркін қол жетуді қамтамасыз етуші мекеме:
А) кітапхана
В) кітап дүкендері
С) мұрағат
Д) мұражайлар
Е) баспагерлер

2. Зайырлы тақырыптағы баспа алғашқы кітаптың шығуы:
А) XVI ғасыр
В) XIV ғасыр
С) XII ғасыр.
Д) XVII ғасыр
Е) XV ғ

3. XVII ғасырда кітап таратқан ұйымдар:
А) Кітаптармен жұмыс жөніндегі шеберхана
В) Баспа кітапханасы
С) Кітап дүкені
Д) Гравю камерасы
Е) Дұрыс камера

4. Кітап шығару ең ірі орталығы
А) Баспа кітапханасы
В) Кітап жолы
С) Кітап дүкені
Д) Гравю камерасы
Е) Дұрыс камера

5. Ғылым академиясы баспаханасы - ғылыми кітап шығару орталығы:
А) 1867 ж
В) 1769 ж
С) 1727 ж
Д) 1821 ж
Е) 1832 ж

6. Кітап ісін дамытуға белсенділікпен атсалысқан белгілі ғалым:
A) М.В. Ломоносов
B) В.Татищев
C) E.R. Дашкова
Д) С.М. Соловьев
E) Н.М. Карамзин

7. Қазақстандағы ең ірі баспа:
A) Атамұра
B) Мектеп
C) «Алматыкітап баспасы»
Д) «Жібек жолы»
E) Көкиек

8. Баспа кітабына алдын-ала тапсырысты ұйымдастырған баспагер:
A) И.Исаков
B) V. Балқытушылар
C) А.Смирдин
Д) М.Глазунов
E) И.Сленин

9. Кітап жинау, жинақтау туралы түсінік:
A) кітаптанушылық
B) филателия
C) нумизматика
Д) графомания
E) библиофилия

10. Қалта кітаптарының атаулары:
A) Қалта кітаптары
B) шарантиери
C) өтемақы
Д) грошенбуки
E) комикстер

11. Негізгі әдебиет:
A) ең жақсы сатушы
B) таблоид
C) шедевр
Д) детектив
E) классикалық

12. Кітаптағы қаріп, формат, көлемді біркелкі өлшеу жүйесі:

А) Стереотип
В) линотип
С) айналу
Д) типография
Е) типометрия

13. «Қазақ» газетінің редакторы
А) М.Жұмабаев
В) М.Дулатов
С) А.Байтұрсынов
Д) Ж.Аймауытов
Е) С.Құдайбердиев

14. «Бақытсыз Жамал» романының авторы
А) Ж.Аймауытов
В) М.Дулатов
Д) М. Жумабаев
Е) Ш. Кудайбердиев

15. «Шолпан» өлеңдер жинағының авторы:
А) М. Жұмабаев
В) Ж. Аймауытов
С) Ш. Құдайбердиев
Д) А. Байтұрсынов
Е) М. Дулатов

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл нұсқаулықта біз кітап ғылымының негізгі бағыты мен мәселесін, елдегі баспа ісінің қалыптасу тарихи кезеңі мен ерекшелігін, кітап пен кітаптың кітаптану ғылымы ретіндегі рөлі, мақсаты мен міндетін қарастырдық.

Қандай қорытынды жасауға болады?

Бірінші және талассыз қорытынды - кітапхананың қазіргі әдебиеті және кітаптанушылық кезеңі сөзсіз ескірген, сондықтан осы оқулықты құрудың өзектілігі туындады. «Кітаптану және кітап тарихы» оқулығы Қазақстан Республикасының техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру жүйесіне арналған өзектендірілген үлгілік оқу жоспары мен бағдарламасына сәйкес дайындалған.

Екінші тұжырым - ғылыми техникалық үрдістің және кітапханалық кітаптанушылық жұмыстың дамуы жағдайында кітапханалық және кітаптанушылық кадрды даярлау қажеттілігі. Авторлардың көзқарасы бойынша, қойылған мәселе Қазақстандағы кітап шығарудың негізгі тарихи аспектілері мен даму кезеңін ескере отырып, кітап шығарудың қалыптасқан жүйесінен кету, кітапты жетілдіру арқылы шешілуі керек.

Оқу құралында теориялық қысқаша материал, материалдың дамуын тексеруге арналған тест тапсырмасы, өзіндік жұмыс сұрақтары және глоссарий берілген.

Оқу құралында термин, тұжырымдама, мәселе теориясын және тақырыптың басқа да белгісін өз бетінше түсінетін етіп жазылған және құрастырылған. Оқу құралындағы тақырып дәйектілігі өте қисынды - алдымен, жазудың пайда болуының негізгі кезеңінің мәні, әлемдегі кітаптар мен басып шығару тарихы ашылады, содан кейін авторлар материалды ұсынумен аяқтап, Қазақстандағы кітап баспасының дамуының негізгі аспектісін ашып, XX ғасырдың басындағы қазақ мерзімді баспасөзінің гүлденуі Қазақстан Республикасындағы кітап ғылымының тарихына көшеді. Авторлардың пайымдауынша, мұндай ұсыну әрі материалды орналастыру оны жақсы игеруге ықпал етеді.

Бұл оқу құралы білім алушының:

• кітапханалық зерттеу әдістемесі, кітаптану мен кітап тарихын талдауда жан-жақты көзқарас дағдылары,

• ақпаратты жинау, өңдеу әрі талдаудың заманауи әдісі;

• өздік жұмыс дағдысы, өзін-өзі ұйымдастыру және нұсқауды орындауды ұйымдастыруды игеруіне көмектеседі.

Бұл сонымен қатар білім алушының жаңа білімді игеруде ғылыми қызығушылығын тудырады және шығармашылық көзқарасты оятады.

Осы нұсқаулықта көрсетілген мәселе, біздің ойымызша, толық емес. Кітаптану ғылымын одан әрі зерттей отырып, әлі де егжей-тегжейлі зерттеу болашағы бар бірқатар басқа мәселені анықтауға болады. Сондықтан нұсқаулық құрылымы нақтылау әрі толықтыруды қажет ететін жұмыс деп қарастырылған жөн.

ГЛОССАРИЙ

Артефакт	кез-келген жасанды түрде жасалынған объект, адам қызметінің нәтижесі.
Археология	қоғамның тарихын өмірдің және адамның іс-әрекетінің материалдық қалдықтары бойынша зерттейтін ғылым - материал (археологиялық).
Ацтектер	Мексиканың орталығындағы американдықтар.
Аккад тілі	Ассиро-Вавилон, көне семит тілдерінің бірі; Ежелгі Месопотамия аумағында тұратын үш халықтың - аккадтықтардың, вавилондықтардың және ассириялықтардың сөйлеу тілі.
Қабық	қайың қабығының жоғарғы қабаты (ақ түсті сыртқы бөлігі).
Глаголица	Ескі славян тіліне арналған ежелгі әліпбидің (кириллицамен бірге) бірі.
Гравюра	сызба қолданылатын қағаздан (немесе бастапқы материалдан) пластинадан («тақтадан») басып шығару
Дешифровка/шифырлау/анықтау	белгісіз тілде жазылған құжат және/не белгісіз жазу жүйесін талдау.
Живопись/сұңғат өнері	бетіне бояу қолдану арқылы көрнекі бейнені берумен байланысты бейнелеу өнерінің бір түрі.
Каллиграфия	әдемі жазу өнері, бейнелеу өнерінің бір түрі.
Канон	догматикалық ережелер жиынтығы; мықтап бекітілген барлық нәрсе жалпыға ортақ болды.
Кітап	бұл дәстүрлі, бірақ жаңа буын үшін үнемі жаңарып отырады. Қазір кітап бизнесіне қойылатын талаптар артып келеді - кітап пен оны күтетін адамға қызмет ететін идеялар мен құралдар жүйесі. Кітап жүйесі әлеуметтік практиканың саласы ретінде қандай? Оның құрылымдық компоненті, өзара байланысы қандай? Осы жүйенің аясында қандай проблема туындайды?
Кітап ісі	«...кітаптар жасау мен шығару, тарату әрі қолдануға байланысты мәдениет пен халық шаруашылығының салалық міндеті мен өзара әрекеттесу жүйесі. Оған баспа, полиграфия, кітап саудасы, кітапхана және кітаптанушылық бизнес кіреді».
Кітапбаспа ісі	рухани өндірістің негізгі құралының бірі, мәдени құрылыстың маңызды алаңы. Сонымен бірге, нақты сала мен сауда. Ақылды, қызықты, пайдалы кітап қоғамның озық тенденциялары мен қажеттілігін бейнелейді, дамуының қозғаушы күшінің бірі болмақ. «Алтыннан гөрі қорғасын, басқалары - оқтардағыдан гөрі типография әрпіндегі - әлемді өзгертті». Неміс

	жазушысы және ағартушы ғалым физик К.К.Лихтенбергтің бұл афоризмі баспа сөзінің адамдар өміріндегі маңыздылығын айқын көрсетеді.
Кітапбасылым	кітап деп аталатын өнімді шығару мен таратуды қамтитын экономикалық қызмет. Баспа - бұл көпшілікке қол жетімді болатын кітап, компакт-дискі мен сатылымды дайындау және басып шығару бойынша кәсіп не бизнес. Кітап басып шығару құжаттың тұрақты жазылуы және сақталуын қамтамасыз етеді. Алайда, кітап шығару тұрақты даму үшін әртүрлі мүдделі ұйыммен ынтымақтастық қажет.
Кириллица	славян ескі тіліне арналған ежелгі әліпбидің екеуінің бірі (глаголитпен бірге).
Манускрипт	ежелгі немесе ортағасырлық қолжазба шиыршық, кодекс, кітап немесе жалғыз, тігіспейтін парақтар.
Мәдина	Сауд Арабиясының батысындағы Хиджаздың тарихи аймағында қала.
Медресе	Екінші кезеңдегі мұсылман діни-ағарту және оқу орны (бастапқы кезеңнен кейін).
Мектеп	мұсылмандық шіркеудің бастауыш мектебі.
Мемуары	жазба авторы қатысқан не куәгерлерден таныс болған оқиға туралы және естелік авторы таныс адамдар туралы әңгімелейтін замандастың жазбалары.
Монах	антқа сәйкес, аскетикалық өмірді жүргізетін немесе монастырлық қоғамдастық аясындағы діни бірлестіктің мүшесі
Мюрид	мұсылман жаңалығы діни ағымның жақтаушысы.
Насталик (парсы ن س تعل یق)	араб каллиграфиясының қолжазбаларының бірі.
Нумизматика	монета (тиын) мен медаль(алқа) туралы ғылым.
Оклад/алқа, ою-өрнек	бояу қабатының үстіңгі жағындағы белгішелер тақтасын қамтитын белгішелердің үстіңгі безендірілуі.
Палеография	кітап жазу, ежелгі қолжазбалар мен ескерткіштерді зерттейтін ғылым.
Пиктография	көркем жазу
Предание/дастан	халықтық баяндауда тарихи тақырыпты дамытатын фольклорлық ертегі прозасының жанры.
Реликвия/жәдігер	өткен не тарихи оқиғаға байланысты қасиетті, қастерлі нәрсе.
Рукопись/қолжазба	қолжазба мәтінінің ұжымдық атауы қолжазба терминімен үндес.
Скрижаль	тақта немесе үстіне мәтін жазылған кесте.
Трактат	тақырыпқа айрықша көзқарасты түсіндіруді көздейтін (көбінесе полемикалық бағытта) сұрақ негізіндегі

	пікірталасты қамтитын ғылыми эссеге сәйкес келетін әдеби форманың бірі.
Финикийцтер	Финикияны мекендеген ежелгі адамдар.
Шәкірт	медресе түлегі; медресенің оқушысы; ізбасар; студент.
Э́пос	әдебиеттің бір түрі (лирика мен драмамен бірге), өткен өмірдің батырлық әңгімесі, халық өмірінің ажырамас бейнесі бар және батырлар әлемін үйлесімді бірлікте бейнелейтін шығарма.

ҚОСЫМША

1-қосымша

Іскери ойын

Кітап қолмен жазылған және басылған.

Студенттер екі топқа бөлінеді, олардың бірі қолжазба кітабын жасаудың бүкіл үрдісін, екіншісі - баспа жиынтығын модельдейді

1. Әртүрлі үрдіс пен еңбек бөлінісін (хатшы, жазба, анықтамалық кітап және т.б.), жазу құралдары мен материалдарын, кітапты «құру» үрдісін елестетіп көріңіз: пішінді, пергамент үлгісін, оны белгілеуді және кітапты дайындаудың басқа да алдын ала үрдістерін анықтау. Қолмен жазылған кітапты жасаудың бүкіл үрдісін, оның ішінде қаламды, оны тікелей немесе қиғаш қайрауды, сияны таңдауды және басқаларын егжей-тегжейлі сипаттау.

2. Мәтінді теруге және дайындауға, шрифт таңдауға, оны теру тақтасына орналастыруға және іске қосуға байланысты барлық үрдістерді елестетіп көру.

3. Қолжазба және баспа кітаптарын шығарудың салыстырмалы талдауы (баспа және электронды кітаптарды жалдау және шығару үрдістерін салыстыруға болады)

2-қосымша

Білімді жетілдіру тапсырмалары

1. Әртүрлі елдің әліпбиі мен жазуы туралы айту (міндетті емес).
2. Грек әліпбиінің тарихы туралы айтып беру.
3. Латын әліпбиінің тарихы туралы хабарлама дайындау.
4. Руникалық әліпби туралы әңгіме құрастыру.
5. Араб әліпбиінен латынға көшу және орыс графикасын қабылдау туралы хабарлама дайындау.
6. Кітаптарға арналған ең көне материалдар туралы айтып беру.
7. Пергамон кітапханасы туралы айту.
8. Александрия кітапханасы туралы әңгіме құру.
9. Синай кодексі туралы әңгіме дайындау.
10. Ватикан кодексі және оның тарихы туралы айтып беру.
11. Талмуд тарихы туралы есеп дайындау.
12. Ашурбанипаль кітапханасы туралы есеп дайындау.
13. Х.Л.Борхес тарихын оқыңыз. «Вавилон кітапханасы» және оған түсініктеме беруге тырысу (зерттеу және Интернет сайттарына сүйене отырып, бұл жұмыс туралы әңгіме жасай алу).
14. Ежелгі Құран (7 ғасыр). Орта Азия қолжазбаларының ерекшелігі.
15. Ежелгі қолжазбалар - «Оғыз-есім», «Тіркеу кітабы», «Бекіністен алынған ескертулер», «Миран», «Қорқыт патриархы туралы кітап», «Короғлу-Сұлтан туралы», «Манас», «Кодекс Куманикус ».
16. Ежелгі қолжазбалар мен қолжазбалардан Орталық Азия мен Қазақстан халықтарының ұлы ойшылары мен ақындарының шығармаларына көшу: әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Юсуф Баласағуни, Махмуд Кашгари.
17. VII - IX ғасырлар кітап материалы, жазу құралы және жазбаша белгі формасын талдау үшін палеографиялық әдістерді қолдану.
18. Пергамент жазу материалы ежелгі Рим жазушысы Плиний ақсақалдың әңгімелерінен қалай пайда болды?

3-қосымша

Кестені толтырыңыз:

XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті	
Белгілі өкілдер	Туындылары

4-қосымша

Білімін жетілдіру тапсырмалары:

1. «Түрік, қырғыз, қазақ және хан әулетінің шежіресі» жұмысының авторын атаңыз.

2. Қазақ философиялық ойының өкілдері кім?

3. Қазақ мерзімді баспасөзі қашан жетілді және сол кезде қандай басылымдар болды?

4. Сіз XIX-XX ғасырдың басында пайда болған мерзімді басылымдар туралы не білесіз? Тізім.

5-қосмыша

III тарауға арналған шығармашылық жұмыстар

Оқулықтың соңында бөлімге қосымшадағы әдебиеттерді пайдалана отырып, ұсынылған тақырыптардың біріне реферат жазыңыз:

- XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің дамуы.
- Қазақстандағы баспаның қалыптасуы.
- Ш. Құдайбердиев және қазақ философиялық ойының дамуы.